פונעם לעצטן חורבן

באשרייבונגען פון דער אלטער היים פארן קריג
מיט 60 יאר צוריק, און פון דעם קריג, און ווי
אזוי עס האט זיך צוריק אויפגעבויט די
אידישקייט נאכן חורבן אין דייטשלאנד און די
לאגערן, און וואונדערליכע פאסירונגען פון די
קריג, און מיינע דורכלעבונגען בעזרת השי"ת

פון מיר
שמואל זאנוויל הכהן שווארץ
ברוקלין נ.י.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הקדמה

י׳תברך ה׳בורא ו׳ישתבח ה׳יוצר. איך הייב אן מיט א שבח והודיה צו השי״ת אז איך בין געבליבן לעבן פון דעם ביטערן חורבן, און אז השי״ת האט מיך דערנעטערט צו תורה ויראת שמים בדרך אבותינו הקדושים, און האט מיר אויך געהאלפן אויפשטעלן אידישע דורות בנים ובני בנים בני תורה ויראי ה׳. השי״ת זאל אונז ווייטער העלפן מיר זאלן זוכה זיין צו זעהן נחת דקדושה פון זיי אלע עד ביאת גואל צדק בב״א.

איך האב אסאך געקלערט צו איך זאל שרייבן וועגן דעם וואס עס האט מיט אונז פאסירט ביים חורבן, אבער אזוי ווי אסאך אירע זענען מיך מזרז איך זאל שרייבן וועגן דעם עבר. און איך זעה אז א פאר רבנים גאונים וצדיקים האבן געשריבן וועגן דעם, הרב הגאון הצדיק רבי צבי הירש מייזליש הרב מ׳וויטצען זצ״ל, און אויך הרהגה״צ רבי יושע גרינוואלד, אבדק״ק חוסט זצ״ל, און אויך דער גאב״ד פון ירושלים הרהגה״צ רבי יצחק יעקב ווייס זצ״ל בעל מחבר מנחת יצחק.

און אסאך האבן מיך מעורר געווען אויב איך געדענק זאל איך שרייבן אפשר איז א מצוה צו שרייבן דעם חורבן פון דייטשלאנד וואס די דייטשן ימ״ש האבן אומגעברענגט איבער 6 מיליאן אידן וואס האבן חרוב געמאכט אלע אידישע קהלות פון פוילן, ליטא, טשעכיי, אונגארן, רומעניע, און אנדערע אידישע קהילות פון גאנץ אייראפע.

מה דאך ביי עמלק וואס ער האט נאר געוואלט

אומברענגן א טייל פון די אידן, די שוואכע, זאגט די תורה הקדושה "זכור את אשר עשה לך עמלק, מכל שכן דער דייטש ימ"ש וואס האט אומגעברענגט כמעט אלע אידן איז דאס אויך א מצוה צו דערמאנען וואס זיי האבן געטאן, און מיט וואס פאר א אכזריות'דיגע זאכן וואס זיי האבן נעבעך אומגעברענגט די מיליאנען אידן וואס אזוינס איז נאך נישט געווען זייט די וועלט שטייט, ימח שמם וזכרם.

אזוי איז באוואוסט פון הרה"צ ר' שלום אליעזר מראצפערט הי"ד, דער זון פון דברי חיים מצאנז זי"ע, א פאר מינוט פאר ער איז אומגעקומען אויף קידוש השם, האט ער באגעגענט ביי די טיר פון גאז קאמער א יוד פון קראקא, וואס ער האט דארט געארבייט, און ער האט אים געפרעגט ווי פירט מען זיי, האט אים דער יוד געזאגט, אז ער זאל זאגן וויבדי פאר זיי גייען אריין, און דער צדיק ר' שלום אליעזר הי"ד האט אים געזאגט, דו וועסט דאך זיכער בלייבן לעבן, איך בעט דיך דו זאלסט זען צו דערציילן פאר די גאנצע וועלט פאר די יודן, וואס די גוים האבן געמאכט מיט אונז, דער איד איז פון די יחידי סגולה געבליבן לעבן פון די גאנצער קאמאנדע וואס די דייטשן האבן אויסגע'הרג'ט כדי זיי זאלן נישט קענען דערציילן זייערע שלעכטע מעשים המשחתים פון די רשעים.

איך וויל אויך שרייבן ווי אזוי עס האט זיך געפירט ביי אונז ביז צו די קריג, און דאן אין די קריג, און דאן פון נאך די קריג, און ווי אזוי עס האט זיך נאכאמאל אויפגעבויט די אידישע דור.

איך וויל נישט ארויס שרייבן די אלע צרות וואס מיר האבן געליטן, נאר די השתלשלות, ווי אזוי עס האט זיך געפירט ביים אומברענגען די אידן.

ארום א האלבן מיליאן אידן, פון די אונגארישע אידן, ווי אזוי מען האט זיי אין זעקס - זיבן וואכן אומגעברענגט.

יעצט וויל איך אנפאנגן צו שרייבן אביסל פון פאר די קריג. מיר האבן געוואוינט אין א ישוב "אפאהידא" וואס געפינט זיך ארום פופצן קילאמעטער פון קלויזענבורג, מיין פאטער הרה"ג מוה"ר פנחס זעליג הכהן שווארץ זצ"ל הי"ד איז געווען דער רב דארט, ער האט איבער געזומען די פאסטן פון ש"ב הרהגה"צ ר' אריה לייביש כהנא זצ"ל וואס ער איז געווען א אייניקל פון מראה יחזקאל, אין תר"פ, ווייל ער האט זיך אריין געצויגן אין קלויזענבורג און ער איז דארט געווארן רבי מען האט אים גערופן "אפאהידא רבי".

ביז דער דייטש איז אריין געקומען, זענען מיר געזעצן בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך ביי דעם טאטנ'ס טיש, מיר האבן ב"ה געהאט שיינע שבתים, שיינע ימים טובים, מיט גרויס דרך ארץ זענען מיר געזעצן ארום דעם טאטנ'ס טיש, אזוי האט זיך עס געפירט א רואיג צופרידן לעבן, די בחורים האט מיין טאטע געשיקט אין די בעסטע ישיבות צו לערנען, און מיך האט מען אוועק געשיקט פון קליינערהייט לערנען אין קלויזענבורג, און דארט האב איך פינף יאר געגעסן טעג, אין א אכסניא וואס מיין טאטע האט מיר פארשאפט.

די בחורים פון ישיבה זענען אהיים געקומען נאר אויף

ימים טובים, אונזער פאטער האט געשטרעבט נאר אויף לערנען אלע יארן, ווייל מיין טאטע איז געווען פון די שענסטע רבנישע משפחות, א אייניקל פון הגאון הקדוש רבי אברהם יודא הכהן שווארץ זצ"ל וואס ער איז געווען באקאנט אלס גרויסער גאון בעל מחבר ספר שו"ת קול אריה, און זיין גאנצע משפחה זענען געווען רבנים און תלמידי חכמים, מיין טאטע איז אויך געווען א אייניקל פון החסיד ר' יוסף מרדכי כהנא פון דראגמירעשט, וואס ער איז געווען דארט דער גרעסטער עושר און א גרויסער בעל מכניס אורח בימיו, וואס ביי אים איז איינגעשטאנען די גרויסע צדיקים דער בעל צמח צדיק מ'וויזשניצא, און דער ספינקא'ער רבי בעל אמרי יוסף, און נאך. ער איז געווען א אייניקל פון דעם קונטרס הספיקות, און פון דעם תוספות יום טוב, ער האט אויך געהאט זייער שיינע קינדער און איידימ'ער רבנים און גרויסע תלמידי חכמים און בעלי מקובלים, א איד האט מיר דערציילט אז די ברכת כהנים וואס איז דארט געווען, אז עס האט אים אויס געקוקט ווי די כהנים דוכנ'ען אין בית המקדש.

מיין מאמע ע"ה הצדיקת מרת בראנא בת ר' אברהם לייב ז"ל, האט אויך געשטאמט פון א מיוחס'דיגע משפחה, וואס איר פאטער איז געווען די אכטע דור פון דעם טורי זהב זי"ע.

אונזער הויז איז געווען א אפענע הויז פאר א יעדן איינעם, טויזענטער מענטשן זענען ביי אונז איינגעשטאנען דורך די אלע יארן וואס מיר האבן דארט געוואוינט, נאך היינט לעבן א פאר אידן וואס זענען ביי אונז געווען.

מיר זענען דארט געווען ארום פינף און צוואנציג יאר,

איז אונזער הויז אלעמאל געווען א הכנסת אורחים שטוב, מיין טאטע האט מקיים געווען מיט א יעדן איד אש״ל, און ער האט אויפגענומען א יעדן איד בסבר פנים יפות, ער האט זיי אליין באדינט מיט עסן, מיט גרויס שמחה, מיט א יעדן איינעם וואס איז געקומען, ער האט ממש נישט געוואוסט וואס צו טאן מיט זיי וואס עס איז נאר געווען אין שטוב האט ער זיי מכבד געווען, און עס האט נישט אויסגעמאכט צו דאס איז געווען שפעט ביינאכט, און האט זיי געגעבן צו שלאפן, ווי ער האט נאר געקענט, ער האט אליין אויסגעבעט פאר זיי די געלעגער, ווען זיי זענען אוועק געגאנגען האט ער זיי באגלייט אפילו א פאר קילאמעטער ביז צו די באן סטאנציע.

אויב עס איז געקומען א אריימאן וואס איז געגאנגען נאך געלט, איז ער מיט אים מיטגעגאנגען צו די בעלי בתים העלפן זיי מאכן געלט.

וואס זאל איך אייך זאגן, איך זעה נישט היינט אזעלכע אידן וואס האט זיך אזוי איבער געגעבן צו א יעדן איד, ווי אזוי ער האט זיי מכבד געווען, די גאנצע צייט האט ער זיך אפגעגעבן מיט דעם גאסט, דאס האט ער אלעמאל אזוי געטון.

דאס איז אזוי אנגעגאנגען ביז צו די מלחמה יארן, ווען עס זענען געקומען די מלחמה יארן, איז שוין ביי אונז אין שטוב א הכנסת אורחים ממש.

אין שנת ת״ש אז די אונגארן זענען צו אונז אריין געקומען און באזעצט א טייל פון רומעניא, זיבענבערגן,

זענען אריין געקומען אסאך אונגארישע סאלדאטן צו אונז אין אפאהידא אויך, און צווישן זיי זענען געווען אסאך אידישע סאלדאטן, דעמאלטס האט מען נאך געזומען אין אונגארן אידן צום מיליטער, די מעשה איז פארגעקומען פאר ראש השנה און יום כיפור, און אויף ראש השנה און יום כיפור האט מען זיי ערלויבט צו גיין אין שול דאוונען איבער הונדערט אידישע סאלדאטן, און צווישן זיי זענען געווען אידן וואס האבן געגעסן נאר כשר האט מען זיי ערלויבט צו קומען צו אונז עסן.

מיין טאטע ע״ה האט זיי זייער מקרב געווען און געשמועסט מיט זיי, זיי האבן זיך זייער געפריידט אז זיי קענען צו אונז קומען און שמועסן מיט מיין טאטע, און זיי האבן זיך געפריידט אז זיי האבן געטראפן אזא פלאץ.

צווישן זיי זענען געווען אויך זייער חסידישע אינגעלייט, אויך איז געווען צווישן זיי הרבני החסיד מו״ה יהוסף שווארץ ז״ל פון דעברעצין, וואס איך האב זיך מיט אים געטראפן אין אמעריקע, און ער האט מיר דערציילט אז ער איז געווען ביי אונז אין שטוב.

זיי זענען געווען אזוי ביי אונז א פאר מאנאטן, דאן איז געווארן א ענדערונג, אז אידן האט מען שוין נישט געזומען פאר סאלדאטן, מען האט פון זיי אוועק געזומען די געווער און אויך האט מען זיי אוועק געזומען די מיליטערישע קליידער, און זיי האבן שוין אויך געדארפט טראגן א געלע באנד, און מען האט זיי געפירט צו די ארבעט אין שטעט, און אין די דערפער, מען פלעגט זיי צוזאמען האלטן א גרופע פון

ארום צוויי הונדערט אידן, און די וואס האבן געגעסן כשר׳ס זענען געקומען צו אונז עסן, וואס מיין מאמע ע״ה האט פאר זיי געקאכט, אזוי ווי עס זענען געווען מערערע וואס האבן געגעסן נאר כשר׳ס האט מיין מאמע ע״ה געדארפט קאכן אין א גרויסן טאפ, וואס עס האט נישט געקענט ארויף גיין אויף אונזער אויוון, האט זי געמוזט קאכן אינדרויסן אויף א פייער אונטער צוויי גרויסע שטיינער, און געקאכט וואס מען האט נאר געהאט אין שטוב.

אמאל האט זי אפגעקאכט א טאפ באנדלעך און אמאל א טאפ קארטאפל, און די אידישע סאלדאטן האבן זיך געשטעלט אין א רייע, און יעדער האט געהאט מיט זיך א טשייקע (דאס מיינט א שיסעלע) און אין דעם האט מען זיי געגעבן דאס עסן, צווישן זיי זענען אויך געווען בעל בתי׳שע מענטשן, אבער אלע זענען געווען צופרידן.

אויך ווען עס איז געקומען ווינטער, ביינאכט פלעגן זיי קומען צו אונז אין שטוב, אינדרויסן איז געווען א גרויסע שניי און ביי אונז אין שטוב איז געווען ווארעם און ליכטיג, און זיי האבן פארברענגט מיט מיין טאטע און דאס איז געווען פאר זיי אזוי ווי א היים.

די גרויסע מאס פון הכנסת אורחים האט ער געהאט בירושה פון זיין זיידע החסיד הצדיק ר׳ יוסף מרדכי כהנא פון דראגמירעשט, וואס זיין פאטער הגאון הצדיק יצחק מאיר שווארץ איז געווען ביי אים א איידעם און ער איז געווען דער דיין פון דראגמירעשט, און אונזער באבע ריקל ע״ה אשת ר׳ יוסף מרדכי כהנא איז געשטאנען אינדרויסן אריין צו רופן

אידן זיי געבן צו עסן, זיי זענען געווען גרויסע בעלי חסד.

דער ווישניצער רבי דער אמרי חיים זצ"ל האט געזאגט אויף מיין זיידע ר' יוסף מרדכי, אז ער איז נישט געווען נאר פון די חסידי ויזשניץ, ווייל ער איז געפארן צום צמח צדיק, נאר ער איז געווען פון די גענעראל פון ויזשניץ.

די לעבן געבליבענע פון חורבן זעהן פאר זיך דריי דורות אזוי ווי עס שטייט ביי נח, אז ער האט געזעהן דריי דורות, ער האט געזעהן די וועלט בבנינה פארן מבול, דערנאך האט ער געזעהן די חורבן פון מבול, וואס האט חרוב געמאכט די וועלט, און שפעטער האט ער געזעהן די דריטע דור בבנינה. אזוי ויך די לעבן געבליבענע פון חורבן האבן פאר זיך אויך געזעהן די וועלט פארן חורבן, די שיינע אידישע שטעט און די שיינע קהילות מיט די שיינע רבנים, דאן האבן זיי געזעהן דעם חורבן, און יעצט ווידער ב"ה זעהן זיי שוין די צוריק אויפגעבויטע וועלט מיט תורה אידן און רבנים און שיינע קהילות ב"ה.

איך וויל דא דערציילן א מעשה פון א רב וואס איז תיכף נאכ'ן חורבן אהיים געקומען וואס עס איז געווען אזוי ווי נאך א מבול, און ער האט נישט געטראפן אין זיין הויז גארנישט, אזוי ווי נאך א מבול, נאר אינדרויסן האט ער געזעהן די חיות און בהמות, ער האט נאר געטראפן זיינע ספרים אין ספרים שאנק, ער איז צוגעגאנגען און ארום געגומען די ספרים, און געקרעכצט און געוויינט, איך האב געקענט דעם רב וואס ער איז געווען א גאון ר' דוד גראס אבדק"ק טאב ז"ל.

אזוי ווי עס שטייט ביי נח וישאר אך נח לבדו, זאגט די היליגע רש״י אויף די ווארט אך, ער האט געזיפעצט, זאגט די היליגע רש״י אפאר פשטים, קען מען אויך זאגן דעם פשט אויך, אז ער האט געקרעכצט אז עס איז נישט געבליבן קיינער פון די מענטשן נאר די בהמות און די חיות, אזוי אויך נאכ׳ן חורבן, איז געווען אזוי ווי א מבול, אז אלע לעבן געבליבענע אידן האבן געקרעכצט.

אזוי ווי דער גערער רבי זצ״ל האט געהאט א גרויסע משפחה אין פוילן, און נעבעך אלע זענען אומגעקומען הי״ד, איין אייניקל איז אים געבליבן וואס האט געהייסן נח, וואס איז נאכן חורבן געקומען קיין א״י, האט דער זיידע דער גערער רבי געזאגט אויך אים וישאר אך נח לבדו, מיט צוויי פון זיינע אומגעקומענע אייניקלעך בין איך געווען צוזאמען מיט זיי אין לאגער.

דאן וויל איך דערציילן אז אין 1942 איז דער טאטע איינמאל אהיים געפארן פון קלויזנבורג צו אפאהידא מיט דער באן וואס מען דארף דאס פארן א האלבע שעה מיט די באן אין מיטן פארן זענען צו אים צוגעקומען די דייטשע סאלדאטן ימ״ש ווייל מיר האבן געווואוינט אין א גרענץ פלאץ, דארט זענען שוין געווען דייטשע, אין יענע יאר 1942 נעבן די גרענץ פון רומעניא די דריי סאלדאטן האבן אים געוואלט ארויס ווארפן פון די באן, און ער האט זיך נישט געוואלט לאזן, זיי האבן אים געשלעפט ביז צו די טיר, ביי די שטיגן אים אראפ צו ווארפן, מיין טאטע האט זיך אנגעכאפט ביי די שטיגן ביי די צוויי אייזנס, און האט זיך נישט געוואלט

לאזן, און דאן האבן זיי אים געשלאגן מיט די ביקסן איבער די הענט, און זיי האבן אים נעבעך צובראכן די הענט, נאר השי״ת האט אים געהאלפן, די באן איז דאן אנגעקומען צו די סטאציאן האבן זיי אים אפגעלאזט און אזוי איז ער פון זיי ניצול געווארן.

אויף צו מארגנס האט מען אים אריין געפירט אין די אידישע שפיטאל אין קלויזנבורג וואו מען האט אים אריין געלייגט די הענט אין גיבס, די מעשה האט זיך געקאכט איבעראל אז די דייטשע סאלדאטן האם אים אנגעשלאגן, און נאך אפאר מאל האט ער נעבעך געהאט וואס די אונגארישע זשאנדארן האבן אים געשלאגן.

איך וויל דא דערציילן נאכדעם וואס די דייטשן ימ״ש זענען אריין געקומען קיין אונגארן אין מערץ 1944 האט פאסירט א מעשה, עס איז געווען שפעט ביינאכט, מיר האבן שוין געשלאפן אלע אין די בעטן, זענען אריין געקומען צו אונז אין שטוב דריי דייטשע סאלדאטן, און זיי האבן אונז אויפגעוועקט, זיי זענען געגאנגען זוכן אין די בעטן, קודם האבן זיי געזוכט דעם טאטן זצ״ל אז זיי ווילן אים אוועק פירן, מיין שוועסטער ע״ה האט זיך זייער געבעטן, זי האט זיי געוואלט געבן פארשידענע מתנות זאלן דעם טאטן נישט אוועק נעמען, און זיי האבן אויך גענומען מיין ברודער יוסף מרדכי ע״ה, און זיי האבן נאך געהאט א פאר אידן פון אונזער דארף, זיי האבן געזאגט אז זיי פירן זיי צו די באן שטרעקעס אונטער לייגן אונטער די באן, און מיין טאטן ע״ה האבן זיי צוריק געלאזט, נאר מיין ברודער האבן זיי יא געפירט, און

אזוי ווי זיי האבן צוגעקומען צו די באן שינעס האבן זיי געזאגט זיי זאלן זיך אראפ לייגן אויף די באן שינעס, און דארט ליגן ביז די באן קומט, מיין ברודער האט געזעהן אז זיי גייען אוועק איז ער אוועק געלאפן פון דארט און זיך באהאלטן אין וואלד צווישן די גראזן.

צופרי האבן מיר נישט געוואוסט וואס עס איז געשען צו אים, מיין מאמע ע״ה האט אים געגאנגען זוכן ביי די פעלדער ביי די באן סטאציאן, האבן די גוים דערציילט אז ער האט ביינאכט אריין געקלאפט ביי זיי אין שטוב, און אביסל שפעטער איז ער אהיים געקומען ב״ה בחסדי ה׳, איז ער ניצול געווארן פון זיי.

בכלל צו דעם ברודער מיינע יוסף מרדכי זענען אסאך נסים געטאן געווארן ביז ער איז ניצול געווארן און ער איז געבליבן לעבן, איבער געלעבט די קריג.

אינמיטן בשעת די דייטשן זענען געווען אין אונזער שטוב ביניאכט האבן מיר דריי ברידער געזעהן אז מען וויל אוועק פירן, זענען מיר דריי ברידער ארויס געלאפן פון הויז דורך א אונטערשטע טיר, און מיר זענען געלאפן מיט די העמדער, ארויס געלאפן צו א גוי זיך אויס באהאלטן, און די הינט פון דארף האבן געבילט אויף אונז ביז מיר זענען אנגעקומען צו דעם באקאנטן גוי, מיר האבן אריין געקלאפט ביי אים און אין מיטן ביינאכט, און בחסדי ה׳ האט ער אונז אריין געלאזט איבער נעכטיגן אין די שטאל ביי די בהמות.

דאן וויל איך דערציילן פון מיין טאטע א דבר פלא, מיין

טאטע זצ״ל האט געהאט אסאך חידושים, אסאך כתבי יד חדושי תורה אויף די פרשיות, דאן האט ער געהאט א ספר אויף שחיטה, און נאך אסאך כתבי יד, און אלעס איז פארלוירן געווארן אין די קריג, איין ספר האט ער יא ארויס געגעבן פאר די קריג ספר זכרון צדיקים, דאס איז חידושי תורה פון די צדיקים, מיט די יארצייט אויף זיי אויף א גאנץ יאר און אויף א יעדן טאג, ווען ער איז געפארן קיין קלויזנבורג דרוקן דאס ספר זכרון צדיקים, האט ער פארלוירן זיין כתב יד ביי די באן סטאציאן און ער האט זיך זייער מצער געווען אז ער וועט נאכאמאל דארפן איבער מאכן א גרויסע ארבעט, דאן אין מיטן טאג ווען ער איז געגאנגען אויף די גאס האט ער באגעגענט א גוי און געזעהן ביי אים זיין פעקל, ווי ער טראגט זיין כתב יד, האט ער געפרעגט דעם גוי אנטשולדיג האסטו דאס נישט געטראפן, ווייל דאס איז מיין, דער גוי האט עס צוריק געגעבן מיט א גוטן ווילן, ער האט געזעהן אז מן השמים וויל מען ער זאל דאס דרוקן, מיין פאטער שרייבט די מעשה אין די הקדמה פון ספר בזה הלשון, וחוב קדוש ער זאל דערמאנען די מעשה.

יעצט וויל איך באשרייבן אביסל אונזער שטאט קלויזנבורג, וואס איך האב דארט געלערנט פינף יאר, דאס איז געווען א שיינע גרויסע שטאט, עס האבן געוואוינט דארט פיינע אידן, עס איז געווען איינגעטיילט אין דריי קהילות, ארטאדאקסישע קהילה, דאס מיינט אשכנז׳ישע קהלה, זייער רב איז געווען הרב גלאזנער ז״ל, דאן איז געווען די ספרד׳ישע קהלה, דאס מיינט די חסיד׳ישע, וואס הגה״ק

אדמו״ר מקלויזנבורג זצ״ל איז געווען דארט רב, עטליכע צוואנציג יאר, דאס איז געווען א קהלה נאה וחסודה, די קהילות האבן געהאט זייערע עקסטערע שוחטים און זייערע עקסטערע מצה בעקעריי, תלמוד תורה׳ס און מקואות, און דיינים.

און אזוי אויך איז געווען אין קלויזנבורג צדיקים רבי׳ס וואס זענען נאך פארבליבן פון ערשטן וועלט׳ס קריג אין 1914 תרע״ד, וואס זענען געפליכטעט פון פוילן און גאליציע למשל קאלאמייע רבי, דאן ליזענסקער רבי הרה״צ ר׳ שמעון שיף, וואס ער איז געווען דער פינפטער דור פון דעם רבי ר׳ אלימלך, ער האט אויך געהאט צוויי זון, וואס איינער האט געהייסן אלימלך, און איינער זושא, זי״ע, און נאך ברידער רבי׳ס זי״ע, טשעחויבער רבי זי״ע וואס ער איז געווען א איידעם ביי הרה״צ ר׳ משה׳לע משינאווע, הרה״צ ר׳ אריה לייבוש כהנא אפאהידער רבי, א אייניקל פון מראה יחזקאל, און נאך רבי׳ס איינקלעך פון הרה״צ הגה״ק ר׳ מרדכי׳לע נאדבורנא זי״ע, און נאך צדיקים, און ארום קלויזנבורג, זענען געווען קליינע שטעטלעך שיינע קהילות וואס דארט האבן געוואוינט טייערע חשוב׳ע אידן למשל די שטעטעלע הוניאד וואס ביי זיי איז געווען דער רב הרה״צ ר׳ ישראל פריינד זצ״ל א זון פון הגה״ק מנאסאד זצ״ל וואס ער איז געווען דער פאטער פון דעם גאב״ד הגה״צ משה ארי׳ פריינד זצ״ל און אזוי אויך די שטעטל סאמאש אויוואר וואס דארט איז אויך געווען א שיינע קהלה נאה וחסידה מיט שיינע רבנים, און אויך שארמאש, וואס דארט איז אויך געווען זייער טייערע

אידן, און זיי זענען נעבעך אויך אומגעקומען אויף קידוש ה׳ וואס זייער רב איז געווען הגה״צ נפתלי הירצקא האניג זי״ע און אזוי נאך שטעטלעך וואס זענען כמעט אלע אומגעקומען אין די קריג אין חורבן על קידוש ה׳, גאנצע משפחות און גאנצע דערפער זענען נעבעך אפגעווישט געווארן וואס עס איז נישט געבליבן קיין זכר.

מיר זענען געווען אין די געטא אין קלויזנבורג ארום צוואנציג טויזנט אידן און פון די איז נעבעך נישט געבליבן לעבן נישט מער ווי א פאר הונדערט, איינער האט באשריבן פון קלויזבורג אז ארום צוויי פראצענט זענען געבליבן לעבן, און אזוי איז געווען דער גורל פון אלע שטעט פון אונגארן וואס אלע זענען נעבעך חרוב געווארן, גאנצע קהילות, עס איז נעבעך קיינער נישט געבליבן לעבן, מען ווייסט אליין נישט די היינטיגע דורות ווער עס האט נישט געזעהן פאר די קריג קען זיך נישט פארשטעלן וואס פאר א שיינע אידישע קהילות זענען געווען, סאטמאר, דעעש, גרויסווארדיין, און נאך חסידישע קהילות מיט שיינע רבנים, און אזוי אויך איז געווען נאך שטעטלעך מיט שיינע רבנים וואס מען קען זיך נישט פארשטעלן, דאס איז ליידער אלעס חרוב געווארן און עס איז נאר איבער געבליבן אפאר געציילטע אידן הי״ד.

אזוי אויך מיין משפחה, וואס מיר זענען געווען א גרויסע משפחה, ברודער׳ס און שוועסטער׳ס, אלע זענען אומגעקומען על קידוש ה׳, אויסער צוויי ברידער וואס האבן איבערגעלעבט די קריג.

אויך מיין טאטנס משפחה וואס זענען געווען א שיינע

רבנישע משפחה זענען אלע אומגעקומען ה׳ ינקום דמם, פעטערס גאונים וצדיקים, איין פעטער מיין טאטענ׳ס ברודער הרב הגאון הצדיק אברהם יודא הכהן שווארץ ז״ל ער איז געווען רב אין מורש העיוויס טאפליצא 40 יאר, ער האט מחבר געווען א ספר ישועות אברהם אויף מסכת בבא קמא דף על דף, כתב יד, ער איז נעבעך אומגעקומען מיט זיין גאנצע משפחה וואס ער האט געהאט קינדער און איידעמער תלמידי חכמים איז נישט געבליבן קיין זכר פון אים, און זיין איידעם הגה״צ אהרן כ״ץ ריסקעווער רב׳ס זון הי״ד.

אויך מיין פעטער הרב הגאון הצדיק משה יעקב שו״ב מסיגעט, וואס איז געווען פון די מפורסמים, ער איז געווען אויך א מגיד און האט מחבר געווען ספרים חידושים על התורה, און אויף שחיטות וואס עס איז איבער געבליבן כתב יד, אויך האט ער געהאט א שטוב מיט קינדער רבנים און שוחטים מפורסמים, זייער שיינע אידן, איינער איז געווען לאפוש׳ער שוחט, און איינער אין סאמבאטהעלי, און איינער א איידעם רב רוטנער ז״ל איז געווען מאגארענטענער שוחט, וואס זענען געווען כולם אהובים כולם קדושים, חבל על דאבדין.

און אזוי אויך עלטער פעטער׳ס, וואס זענען געווען רבנים, סאלאנטער רב הגאון הצדיק נתן צבי בריסק זצ״ל הי״ד, הגאון הצדיק שאמלוי׳ער רב הגאון הקדוש הצדיק שלמה זלמן עהרנרייך זצ״ל, וואס ער איז געווען פאר משפחתינו, און ש״ב מאדא׳ער רב הגאון הצדיק משה לייב עהרנרייך זצ״ל הי״ד, און פון גרויסווארדיין הרב הגאון יוסף

הכהן שווארץ, און אויך א עלטער פעטער פנחס זעליג הכהן שווארץ און נאך אסאך רבנים פון אונזער משפחה הי״ד.

און אויך אונזער א פעטער פון סאטמאר הרב הגאון שמואל שווארץ, און אויך א פעטער הרב הגאון הצדיק ר׳ אברהם יודא הכהן פון וואגשאלי, לעבן פרעשבורג, וואס די אלע זענען געווען מחברי ספרים.

אזוי אז נאכ׳ן קריג איז נישט געבליבן פון אונזער משפחה גארנישט, דערפאר דערמאן איך די רבנים פון אונזער משפחה כדי אונזערע קינדער זאלן זעהן מקור מחצבתן, זייער שיינעם אפשטאם, זי״ע, וימליצו טוב בעדינו, הגם איך קען נאך אויסרעכענען אסאך פון אונזער שיינע משפחות, נאר עס איז גענוג מיט אזויפיל.

ערשטער קאפיטל

קלויזנבוגער גענטא

די אריין גיין אין קלויזנבורג׳ער גענטא שנת תש״ד נאך פסח. מיר האבן נישט געקענט זיך פארהאלטן אין אפאהידא אונזער היים, ווייל די רשעים די זשאנדארן האבן אויסגעטיילט אסאך צרות, דעריבער האבן מיר זיך אויפגעהאלטן אין קלויזנבורג׳ער שטאט פון נאך פסח.

נאך א פאר טעג וואס מיר זענען אפגעזעצן אין קלויזנבורג, זענען שלעכטע בשורות אנגעקומען פון אונגארן אז די אידן זענען זייער אין א סכנה ווי א בלעטל אויפ׳ן וואסער, זייט די דייטשן ימ״ש זענען אריין געקומען אין מערץ 44׳ האבן די דייטשע מיליטער באזעצט אונגארן, און אנגעפאנגן יעדן טאג אלץ שווערערע און שווערערע גזירות, נאכ׳ן אפזיין א פאר טעג אין קלויזנבורג, איז אלס ארויס געקומען נייע גזירות, קודם אז א יעדער איד מוז אנטאן א געלן מגן דוד אויפ׳ן מלבוש, כדי מען זאל אים דעקענען אז ער איז א איד, און זיי האבן אויסגעזעצט שעה׳ן ווען אידן טארן נישט גיין אויף די גאס, דאס האבן זיי זיך צוגעגרייט כדי זיי פארכאפן די אידן אין זייערע היימאן, יעדער מענטש האט געדארפט האבן א לעגעטימאציאן דאס מיינט אידענטיפיקאציע, כדי מען זאל האבן קאנטראל איבער א יעדן איד.

ווי מיר זענען געשטאנען איבער א וואך נאך פסח, און איין פארטאג האבן אונז די פאליציי ארום געריגלט א פאר

גאסן, און זיי האבן אונז געהייסן ביז א שעה צוויי, זאלן מיר זיין געפאקט און מיטנעמען וויפיל א מענטש קען טראגן, דער טאטע ז״ל האט זייער נישט געוואלט גיין, ער האט פראבירט צו גיין אין די אידישע שפיטאל אין קלויזענבורג, ער האט געפילט נעבעך אז מען טראגט אונז אויף נישט גוטע פלעצער, ער האט פראבירט צו זאגן אז ער איז קראנק, (די שפיטאל האט טאקע געבליבן נישט עוואקואירט), אדער עס איז אים ליידער נישט געלונגען, און מען האט אונז אנגעפאנגען צו טרייבן צופיס א פאר טויזנט אידן מיט די פעקלעך שלעפן זייער שווער, מען האט אונז געטריבן ביז אין עק שטאט ביי די ציגל פאבריק, וועו מען איז דארט אנגעקומען האט מען זיך געדארפט שטעלן אין א רייע, זיך רעגיסטרירן, דער טאג איז געווען מר ממות.

די פאליס זענען מיט אונז אנגעגאנגען מיט גרויס רשעות, מען האט זיך נעבעך געדארפט אפשערן די בערד, וועו דער דייטשער סאלדאט האט געזעהן א איד מיט א בארד, האבן זיי מיטן שטעקן געגומען האקן איבער די בארד.

מען האט אונז אריינגעיאגט אין די בראקן פון די ציגל פאבריק, די בראקן האבן געהאט נאר א דאך נישט קיין וועגט, דאס איז געווען געמאכט צו האלטן ציגל, מען האט איינגעטיילט א שטיקל פלאץ אויף די ערד פאר יעדע משפחה, נאך דעם זענען געקומען די אונגארישע פאליציי און ארויס געגעבן א באפעל וועו עס האט גאלד און געלט וון זילבער זאל עס אריין לייגן אין די ליילאכער וואס זיי האבן ארום געטראגן.

אביסל שפעטער נאכמיטאג האט מען אונז אלע ארויס געיאגט פון בארק און עס איז געפאלן אויף אונז א גרויסע שרעק ווייל מיר האבן געזעהן ווי מען גראבט די גרובער, מיר האבן נישט געוואוסט וואס דאס באדייט, מיר האבן זיך זייער דערשראקן, אבער דערווייל האט מען דאס געמאכט פאר בית הכסא.

די פאליציי האט אונז געהאלטן א רעדע און זיי האבן אונז געזאגט אז מען זאל אלע גאלד און געלט אוועק געבן, אויב מען וועט ביי איינעם טרעפן וועט מען אים זייער באשטראפן, עס איז געפאלן א גרויסע שרעק, און ווער עס האט נאך נישט אוועק געגעבן די גאלד און געלט האבן זיי דאס אריין געווארפן אין די גראזן, און די רשעים האבן עס שפעטער צאמגענומען, דער טאג איז געווען זייער א ביטערע טאג, ממש ווי א חורבן.

דער טאטע האט געהאט א שערל אין טאש ער האט זיך צוביסלעך נעבעך געשוירן די בארד, ער האט נעבעך נישט געקענט אויף איינמאל עס שערן, אפשר וועט מען נישט מוזן אינגאנצן שערן.

די ציגל פארבריק איז געווען די געטא פאר די קלויזנבורג׳ער אידן, און ארום קלויזנבורג, סאמאש אויוואר, הוניאד און נאך קליינע שטעטלעך ארום קלויזנבורג, מיט א פאר טאג שפעטער האט מען אריין געברענגט נאך אידן פון די דערפער און מען האט נעבעך אריין געברענגט מיין מאמע ע״ה מיט די קינדער הי״ד, אין די געטא זענען מיר געזעסן ארום זעקס וואכן.

צווייטער קאפיטל

די לעבן אין גענטא

דאס עסן האט מען געקאכט אין א בארק אין וואנעס על פי רוב האט מען געקאכט שוואכע עסן, מען האט פאר יעדן צוגעטיילט א פארציאן.

מען איז געגאנגען מיט א טעפל פאר א יעדע משפחה האט מען צוגעטיילט אין טעפל ממש צום לעבן, און די גאנצע צייט האט מען אלץ א יעדן טאג צוגעברענגט נאך אידן פון קלויזנבורג און די ארומיגע דערפער דאס האט געדויערט א פאר וואכן ביז מען האט אלע אידן פון ארום קלויזנבורג צואמגענומען, אין די גענטא זענען מיר געווען ארום צוואנציג טויזנט אידן, ארום זעכצן טויזנט קלויזנבורג׳ער, און די איבריגע פון ארום און ארום.

דורך די צייט וואס מען איז געווען אין די גענטא האבן די רשעים אויס געזוכט, און געלאזט אריין רופן די רייכע אידן און מען האט זיי געצווינגען אויס צו זאגן ווי זיי האבן גאלד און געלט.

עס איז געווען א שרעקליכע אטמאספער אין די גענטא, נאכ׳ן אפזיצן נאך א פאר וואכן אין די גענטא האט מען אנגפאנגען צו ליקווידירן די אידן פון די גענטא.

אזוי ווי מיין טאטע ע״ה האט געזעהן אז מען טוט ליקווידירן די אידן פון די גענטא האט דער טאטע צאמגענומען אונזער גאנצע משפחה און האט אונז גענומען

אין די בראק ווי דער סאטמאר׳ער רבי זצ״ל איז געווען, און מיר האבן זיך באזעצט א קעגן איבער דעם רבי׳נס פלאץ ווייל דער טאטע ע״ה האט נאר געוואלט גיין דארט ווי מען וועט פירן דעם רבי׳ן, ער האט נעבעך געשפירט אז מען פירט נישט אין גוטע פלעצער האט ער נישט געוואלט גיין וועז מען האט געפירט די פון די פריערדיגע בראק ער האט נאר געוואלט גיין אינאיינעם מיט סאטמאר׳ער רבי אבער ליידער אז מען האט שוין ליקווידירט די גאנצע געטא האט די פאליציי אונז אויך אוועק גענומען, נאר סאטמאר׳ער רבי האט געקענט בלייבן אין די געטא, ווייל ער איז געווען ערלעדיגט אז ער קען בלייבן.

די ערשטע טראנספארט האט מען אנגעפאנגען ליקווידירן אין ענדע פון חודש אייר, מען איז אויפגעשטאנען צופרי און די פאליציי האט ארום גערינגעלט א פאר בראקן און מען האט ארויס געיאגט די מענטשן אינדרויסן און מען האט פאר זיי געהאלטן א רעדע, א פאר פון די רשעים דייטשן, און אונגארישע פאליציי, און ד״ר קאסטנער איז אויך געווען מיט זיי, וואס דער קאסטנער איז געווען פארקויפט פאר די דייטשן ימ״ש, ווייל דורך דעם וועט ער קענען זיך מציל זיין מיט א פאר הונדערט זיינע מענטשן וועמען ער וועט אויסווילן, ציוניסטן, דאקטורים, און לויער׳ס, דורך דעם האט ער מיט געהאלטן מיט די דייטשן, און זיי האבן אונז געזאגט ביי די רעדע אז דא אין געטא קען מען נישט בלייבן ווייל עס קען ברענגן קראנקהייטן און זיי האבן אונז אויסגעפאפט און געזאגט אז מען פירט אונז אויף אונגארן

אין א שטאט קעניערמאזא אויף בעסערע פלעצער ווי דא.

דאס אלעס האבן זיי גענאמט אונז אז מיר זאלן קומען זאל זיך רואיג פארהאלטן, זיי האבן געזאגט מען זאל זיך האלטן משפחות צוזאמען, דאס אלעס האבן זיי געזאגט אונז צו פארנארן, און קאסטנער האט מיט זיי מיטגעהאלטן, און דורך דעם האט קאסטנער באקומען רשות, אז זיינע אויסדערוועלטע וועט מען נישט פירן אויף אוישוויץ, זיי וועלן בלייבן אין די געטא אזוי ווי עס איז טאקע געווען, זיינע דאקטוירים מיט לויער׳ס האט מען נישט אוועק געפירט, און שפעטער האט מען זיי געפירט אויף בודאפעסט און פון דארט האט מען זיי געפירט אויף דייטשלאנד אין לאגער בערגער בעלזן, און פון דארט זענען זיי ניצול געווארן אויף שווייץ.

מיין טאטע ע״ה האט געפילט אז סאטמאר׳ער רבי זצוק״ל וועט ניצול ווערן, דערפאר האט ער אלץ געוואלט מיט גיין אפילו מען האט נאך נישט געוואוסט ווי מען פירט, נאר ער האט געפילט אז מען האלט ביי די ענדע.

וועו מען האט אונזער בלאק ארום גערינגעלט האט מען אונז אויך געהייסן נעמען וויפיל א מענטש קען מיט טראגן, ביז א שעה צוויי זאל מען זיין געפאקט און מען האט אונז געהייסן גיין מיט די פעקלעך ארויס פון די געטא ביז צו די שטרעקעס ווי די לאסט וואגאנען זענען שוין געשטאנען אויף די שטרעקעס גרייט אונז אוועק צו פירן.

מיר זענען געווען א טראנספארט פון ארום פיר טויזנט

אידן, מענער ווייבער און קינדער, מען האט אונז ארויף געפירט אין די וואגאנען און אריין געשטופט וויפיל עס איז נאר אריין אין א וואגאן ארום הונדערט אדער מער, מען האט קוים געהאט פלאץ צו שטיין אדער זיצן, דאס איז געווען מאנטאג צופרי, עסן האבן מיר געהאט אביסל וואס מען האט זיך מיט געזומען פון די געטא, נאך א פאר שעה האט די באן אנגעפאנגען צו פארן זייער באוואכט, ביי א יעדע וואגאן איז געשטאנען די אונגארישע זשאנדארן מיט געווער און צו היטן, אסאך מאל ביי די גרויסע סטאציאן האט זיך די באן געשטעלט און איינער איז אראפ געגאנגען מיט א אמפער צו ברענגן וואסער.

א טאג שפעטער זענען מיר אנגעקומען אין די סטאציאן פון גרויסווארדיין, און איין ברודער מיינער איז אראפ געגאנגען ברענגן וואסער, אין מיטן שטיין די באן אין גרויסווארדיין האט מיין טאטע ע״ה געזעהן אז אידישע סאלדאטן ארבעטן ביי די באן שטרעקעס און מיין ברודער יוסף מרדכי ז״ל איז אויך געווען א אידישער סאלדאט, אין צווישן פרעגט מיין טאטע איינער פון די אידישע סאלדאטן אפשר געפינט זיך צווישן ענק איינער מיט׳ן נאמען יוסף מרדכי שווארץ, האבן זיי געזאגט אז יא, האט מיין טאטע ע״ה געזאגט אפשר קען מען אים אויפזוכן, און ער איז געקומען צו די באן, און מיין טאטע האט אנגעפאנגען צו רעדן צו אים, די רשעים האבן געזעהן אז מיין טאטע רעדט מיט אים אידיש האבן זיי אים אנגעשריגן ער זאל נישט רעדן דשארגאן מיט מיין טאטע, איז ער שנעל אוועק געלאפן

ברענגן עפעס עסן פאר אונז, ער האט געגעבן פאר די מאמע׳ן און די קינדער אביסל מילך און עפעס עסן.

די רשעים האבן דאס באמערקט אז ער גיט אריין עסן האבן זיי אים אנגעשריגן אז זי וועלן אים פאר דעם באשטראפן, און ב״ה אין א פאר חדשים שפעטער איז ער באפרייט געווארן, יום הקדוש איז ער שוין באפרייט געווען, ב״ה ער האט נאך געהאט די זכות צו קענען נאך זעהן די עלטערן פארן אוועק פירן און געזעגענען זיך פון זיי. ר׳ חיים ברוך ווערצבערגער נ״י געדענקט די מעשה פונקטליך, ער איז אויך דארט געשטאנען נעבן אונזער וואגאן.

מיין ברודער הבחור נפתלי צבי ז״ל איז דארט אראפ ביי די סטאציאן ארויף ברענגן וואסער פאר די מענטשן פון וואגאן, האט מיין ברידער יוסף מרדכי ז״ל געזאגט פאר אים ער זאל בלייבן דארט און זיך אויסמישן מיט די סאלדאטן, אבער מיין ברודער נפתלי צבי האט מורא געהאט אז מען וועט דעם טאטען אפיר נעמען ווי ער איז, איז ער צוריק ארויף אויף די באן הי״ד.

נאכ׳ן אפשטיין א פאר שעה אין די סטאציאן איז די באן ווייטער געפארן, זענען מיר ווייטער געפארן דורך אונגארן פארשידענע שטעט, אסאך אידן האבן געווואוסט ביי די שטרעקעס ווי מען שטייט, איך געדענק נאך ווי היינט ווען מיר זענען דורך געפארן טאקיי, האב איך ארויס געקוקט דורך די שפארעס, צווישן די צוויי טירן פן וואגאן און איך האב געזעהן ווי די ווייטרויבן וואקסן אויף די בערג פון טאקיי, און אזוי איז מען דורך געפארן גאנץ אונגארן פון איין

שטאציאן צו די אנדערע.

אין איינע פון די סטאציאנען האט מען אפאר מענטשן געלאזט אראפ גיין טרינקן וואסער ביי די שטאט פ.לאדיין, בין איך אראפף טרינקען דארט, איז געווען א וואסער לייטונג ביי די סטאציאן, אזוי זענען מיר געפארן א פאר טעג, מען איז זייער דארשטעריג געווארן, מען איז גרייט געווען אלעס אוועק צו געבן וועגן אביסל וואסער, מען זאל זיי צוברענגען אביסל וואסער, ביז מיר זענען אנגעקומען אין די שטאט קאשוי, טשעכיי, דארט זענען די אונגארישע פאליציי אוועק און די דייטשע עס. עס. ימ״ש האבן אונז איבער געגומען, מען איז געשטאנען דארט א שטיק צייט, אין די פארשלאסענע וואגענען און די דייטשע עס. עס. ימ״ש האבן אונז געהיטן.

פון דארט זענען מיר געפארן ווייטער אויף פוילן אזוי ווי מען האט זיך דערנענטערט צו קראקא וואס איז נישט וויט פון אוישוויץ האט מען שוין געקענט זעהן מענטשן מיט געשטרייפטע קליידער ארבעטן אויף די פעלדער, ביי אונז אינדערהיים פלעגן גיין די תפיסה׳ניקעס מיט אזעלכע קליידער, און איך האב נישט געוואוסט אז דאס זענען אונזערע אידן וואס ארבעטן דארטן.

אזוי זענען מיר דורך געפארן א סאך שטעטלעך, מיר האבן געזעהן א טאוול אויף דער באן שטרעקע ״צאנז״, ביז מיר זענען אנגעקומען פרייטאג צופרי קיין אוישוויץ, אין חודש סיון תש״ד זענען מיר אנגעקומען אויף אוישוויץ, דעם זעלבן טאג איז אויך אנגעקומען א טראנספארט פון די שטאט

דעעש.

אזוי ווי מיר זענען אנגעקומען אויף דעם פלאץ, האט מען געעפנט די טירן פון די וואגאנען, און מען האט אונז געהייסן אלע אראפ גיין פון דארט, זענען געווען דייטשע עס. עס. און אידישע ארבעטארערס, און אפאר אידישע ארבעטארערס זענען ארויף געקומען אויף די וואגאנען אראפ צו נעמען אלע זאכן און פעקלעך פון די וואגאנען.

באלד זענען צוגעקומען צו מיר פון די אידישע ארבעטארערס און מיך געפרעגט ווי אלט איך בין, ווייל איך בין נאך געווען זייער יונג, האב איך געזאגט א פאר יאר יונגער ווי איך בין געווען, האבן זיי געזאגט אז איך זאל זאגן אז איך בין עלטער, מען זאל מיך נעמען צו די ארבעט, זיי האבן געוואלט מיך מציל זיין, העלפן איך זאל גיין מיט די גרויסע מענטשן צו די ארבעט, דאן האב איך זיי געפרעגט ווער זיי זענען, האבן זיי מיר געזאגט פון טשעכן, און זיי האבן מער נישט געוואלט רעדן צו מיר, זיי האבן זיך אוועק געיאגט פון מיר.

די באפעל איז געווען מען דארף אלעס לאזן אויף די וואגאנען, מען טאר גארנישט מיט נעמען און מען האט אונז געהייסן זיך אויסשטעלן אין רייעס, און דער רשע מענגעלע ימ״ש איז געשטאנען פון פארנט און ער האט סעלעקטירט די מענטשן, דאס מיינט ער האט אפגעטיילט די אלטע מענטשן און די מאמעס מיט די קינדער אויף איין זייט, און די ארבעטפעאיגע מענטשן אויף איין זייט, מען האט געמאכט צוויי רייעס, די ארבעט פעאיגע מענטשן האט מען געהייסן

גיין אין א זייט אין פינף אין א רייע, מען האט אונז געהייסן שטיין אויף איין פלאץ, ביז מען האט אויסגעוועלט אלע ארבעט פעאיגע מענטשן, וואס איז אויסגעקומען א פאר הונדערט מענטשן.

אויף די זייט פון די ארבעטפעאיגע מענטשן זענען מיר געווען אויך מיט מיינע צוויי ברודער, דער טאטע מיט די מאמע מיט די קינדער זענען געווען אויף די אנדערע זייט, נישט מיט די ארבעט פעאיגע, נאכן אפשטיין אין די רייע א שטיק צייט, צווישן אונז איז געווען א אינגערמאן וואס האט נאך געהאט א שטיקל טשאקלאד ביי זיך האט ער עס צוטיילט צווישן אונז, ער האט געזאגט ער וויסט נישט ווי מען פירט אונז, ווייל עס איז געפאלן אויף יעדן איינעם א פחד און א שרעק.

דאן האט מען אונז געהייסן גיין, און מען האט אונז אריין געפירט אין א גרויסע שטוב, און דארט איז געווען אסאך שאוערס און מען האט אונז געהייסן אלע אויסטאן, נאר די שיך מיט די רימאן האט מען געהייסן האלטן ביי זיך, איך האב נאך ביי מיר געהאט באהאלטן מיינע תפילין, איך מיט מיין ברודער האבן מיר געלייגט די קליידער ביי א פענסטער כדי זיי זאלן זיך נישט אויסמישן, מיר האבן געמיינט אז מיר קריגן צוריק די קליידער, און צווישן האבן מיר געזעהן ווי אידישע ארבעטארערס שטויסן קליינע ווענגעלעך אנגעשטאפט מיט קליידער האבן מיר געפרעגט וואס גייט זיין מיט די קליידער, האט איינער זיך אנגערופן "קענסט זאגן א קדיש דרבנן? דעמלטס זאג", מיר האבן

ניטאמאל פארשטאנען וואס ער מיינט דערמיט צו זאגן.

אין די שטוב זענען געווען אסאך אידישע ארבעטארערס מיט שער מאשינדלעך און האבן א יעדן אפגעשוירן די האר פון דעם גאנצן קערפער, מיר זענען געשטאנען אין די רייע, און זיי האבן יעדן אפגעשוירן.

אז מען האט געענדיגט דאס אפשערן האט מען געהייסן דורך גיין א פלאץ ווי דארט איז געווען דעסאנפעצטיאן וואסער מען האט געדארפט איינטינקן די שיך, און יעדער האט זיך געדארפט שויער׳ן דארט איז שוין געווען זייער שטרענג, ביי א יעדע קליניגקייט האט מען שוין געשלאגן.

וען מען איז שוין פארטיג געווען מיט די באדעכץ איז מען דורך א פאר מענטשן איינער האט געווארפן א הויז, איינער האט געטיילט א רעקן און איינער א היטל, מען האט נישט געקוקט עס זאל זיין לויט די מאס פון דעם מענטש ווייל אלע די געשטרייפטע דינע קליידער וואס מיר האבן באקומען איז געווען איין מאס פאר א הויכן איז עס געווען צו קורץ, און פאר א פעשער׳ן שמאל.

און וען מען איז שוין געווען פארטיג אנגעטאן האט מען געהייסן ארויס גיין אינדרויסן און אויסשטעלן אין א רייע, און מען האט געדאפרט ווארטן ביז די אלע פאר הונדערט אידן זענען געווען פארטיג, עס האט געמוזט דאס שערן באלד א גאנצן טאג ביז פארנאכט, און איינער האט אנגעקוקט דעם אנדערן און מען האט זיך כמעט נישט דערקענט די קליידער זענען געווען אזוי ווי תפיסה׳ניקעס.

וועו אלע זענען מיר שוין געווען פארטיג, האבן אונז די דייטשע עס. עס. אנגעהויבן צו יאגן און צו פירן אין איינע פון די לאגערן פון אוישוויץ וואס זענען דארט געווען, דאס האט געהייסן די ציגיינער לאגער, וואס דארט זענען געווען א פאר טויזנט ציגיינער׳ס וואס זענען געווען קאנצעטרירט פון דייטשלאנד און מען האט אונז אריין געפירט אין א באראק, די לאגער פירער׳ס האבן אנגעפאנגען צו רעדן, קודם האבן זיי געזאגט וועו עס האט גאלד אדער געלט באהאלטן אין די שיך אדער ביי זיך זאל תיכף מעלדן ווייל אויב מען וועט טרעפן וועט מען שטארק באשטראפן.

זיי האבן אנגעפאנגען אויס צו רופון וועו עס איז א פאכמאן פון בארוף, א טישלער, א בויער, אדער א בעל מלכה זאל זיך מעלדן, און ער האט געזאגט אז דא אין דעם לאגער אין אוישוויץ בלייבט מען נישט, עס איז נאר א דורכגאנג, פון דא טוט מען אונז ווייטער טראנספארטירן אויף אנדערע פלעצער דא בלייבט מען נאר א פאר טעג, און מען האט אויך אויסגערופן אז אלע וואס זענען יונגער פון אכצן יאר זאלן זיך מעלדן און ארויס טרעטן, און די אלע אונטער אכצן יעריגע בחורים האט מען אונז געפירט אין א קינדער בלאק וואס דארט זענען געווען נאר בחורים אונטער אכצן יאר, עס האט געהייסן קינדער בלאק, דאס איז געווען אין אוישוויץ ציגיינער לאגער, בלוק נומער 21.

און די גרויסע מענטשן וואס מיר זענען געקומען מיט זיי צוזאמען פון קלויזנבורג, אין צווישן זיי מיין ברודער אויך, האט מען געשיקט קיין דיישלאנד, עס האט געהייסן לאגער 3,

עס איז געווען נעבן מינכן, דעם ברודער מיינעם האב איך שוין מער נישט געזעהן, ער האט נעבעך נישט איבערגעלעבט.

אין די בלאק 21 ווי איך בין געווען זענען מיר געווען ארום טויזנט קינדער, פארנאכט האבן מיר באקומען פארציאן ברויט פאר נאכטמאל, מען האט צוטיילט אציגל ברויט פאר פיר אירע, און די גרויסע מענטשן האבן נאך נישט באקומען קיין ברויט דעם אויפדערנאכט ביז צו מארגן פארנאכט, און דעם זעלבן פרייטאג פארנאכט האט מיך געטראפן א קלויזנבורגער איד, מיינס א קרוב, האט ער מיך געפרעגט אפשר קען איך אים געבן א שטיקל פון מיין ברויט לכבוד שבת צו קענען מאכן א מוציא, ישראל קדושים הם !

מיר האבן געשלאפן אויפן צימענט אויף די ערד אויפגעשורה׳ט אזוי ווי סארדינס.

מען איז געלעגן איינס לעבן אנדערן, זעמער געווען אזוי נאנט צוזאמגעשטעלט, אז איינער האט זיך געדרייט האט זיך יעדער געדרייט, איך האב נישט געקענט שלאפן גלייך, האבן זיך אסאך שוין פארשאפט עפעס א זאך אונטערלייגן ביים קאפ, א שמאטע אדער א טעפל, אזוי איז צו געגאנגען די שלאפן אין 9 אזייגער ביינאכט האט שוין יעדער געמוזט אזוי ליגן.

צופרי האט מען אונז אויפגעוועקט, מען האט אונז ארויס געיאגט צווישן די צוויי בלוקן א שמאלע פלאץ, די פלאץ איז געווען אזוי גרויס ווי א בלאק, און דארט האט מען

אונז געגעבן פאר פרישטאג אביסל ביטערע טיי, און מיטאג האט מען אונז געגעבן א פארציען זופ, דאס עסן טיילן איז אזוי צו געגאנגען, מען האט זיך געשטעלט אין א רייע, מען האט געגעבן פאר 5 מענטשן אין א טאפ, ווייל מיר האבן נישט געהאט יעדער א טעפל, לעפל האבן מיר נישט געהאט, האט מען זיך איינגעטיילט, יעדער האט געגעבן א זיפ, ביז מען האט אפגעגעסן די פארציע.

פארנאכט האט מען זיך געדארפט שטעלן צו 5 אין א רייע צווישן די 2 בלוקן אין די עס עס האבן אונז געקומען ציילן, מען איז אזוי געשטאנען א שעה צוויי, און נאכדעם האט מען אונז געברענגט די נאכטמאל.

די נאכטמאל איז געווען א רעיפטל ברויט פון א ברויט וואס עס איז אזוי גרויס ווי א ציגל, דאס האט מען געגעבן פאר 4 מענטשן.

צום ברויט האט מען צוגעגעבן איין לעפל מארמעלאדע, דאס איז געווען דאס עסן פאר א גאנצען טאג.

דאס איז אנגעגאנגען אזוי יעדן טאג די זעלבע סיי מיטן עסן סיי מיטן ציילן.

דאס איז געווען די סדר אין בלוק נומער 21 אין אוישוויץ און אזוי איז עס געווען אין אנדערע בלוק אויך אין די גאנצע לאגער, נאך א פאר וואכן זענען א פאר בחורים קראנק געווארן מיט א מחלה וואס איז איינשטעקיג, שארלאך, אין אונזער בלוק, און די קראנקע האט מען אוועק געפירט און אונזער בלוק האט מען פארשפארט, נאנט צו 2

חדשים האט מען נישט געקענט אריס גיין פון בלוק און קיינער האט נישט געקענט אריינקומען צו אונז, מען האט געמאכט א קאראנטין דאס איז געווען פאר אונז זייער שווער עס איז געווען אין די חדשים תמוז אב, אין די גרויסע היצן, און מיר האבן נישט געהאט צו טרינקן וואסער, אזוי ווייט איז דאס געווען, אז ס׳איז געווען ווער עס האט געזאגט אז ער גיט זיך אוועק זיין פארציע ברויט פאר א טראפן וואסער.

און אזוי איז עס אנגעגאנגען באלד 2 חדשים וואס איז געווען זייער שווער פאר אונז ווייל מיר האבן געמוזט זיין א גאנצן טאג פאר די זין און די גרויסע היצן צווישן די 2 בארקן, א טייל בחורים האבן געוואלט פאסטן שבעה עשר בתמוז און תשעה באב, מיט אונז צוזאמען איז געווען דער ווייצענער רב זצ״ל, הגאון הצדיק ר׳ צבי הירש מייזליש זצ״ל ער איז צו אונז געקומען אין בלוק און ער האט פאר אונז געזאגט אז קיינער דארף נישט פאסטן, ואף על פי כן האבן א פאר בחורים איבערגעלאזט די זופ אויף אויפדערנאכט, זיי האבן נישט געגעסן.

די גאנצע צייט, א גאנצן זומער, האט מען אלס געהאלטן אין איין ברענגן אידן פון אונגארן ארום א האלב מיליאן אידן, יעדן טאג זענען אנגעקומען א פאר טראנספארטן, ארום 10 טויזנט אידן, א יעדן טאג, דאס איז אזוי אנגעגאנגען א 7-8 וואכן, ביז מען האט אויסגעליידיגט אלע אידן פון אונגארן, און דאן ווען מען האט שוין אויסגעליידיגט אלע אידן פון אונגארן, האבן זיי אנגעפאנגען צו ברענגען די אידן, פון די געטויס פון פוילן וואס עס איז

נאך פארבליבן געטויס מיט אידן און לאדש, איז נאך געווען ביז ענדע חודש אב 70 טויזנט אידן, און מען האט זיי אויך אלע געברענגט אין אוישוויץ, וואס זיי זענען שוין געווען אויסגעמוטשעטע אידן, אויסגעפלאגטע, וואס זיי זענען שוין געווען 4 יאר אין די געטא, און די פאר טויזנט וואס מען האט אויסגעקליבן ארבייטפעיגע האט מען שפעטער געשיקט קיין דייטשלאנד אין די לאגערן, עס איז כמעט נישט געבליבן פון זיי, נאר זייער ווייניג.

און נאך פון א פאר געטויס פון טשעכיי טרעיזיען שטאט, און נאך פון א פאר קליינע געטויס וואס זענען נאך פארבליבן אידן, דאן אזוי ווי עס איז שוין כמעט נעבעך אלע אידן אוועק געשלעפט געווארן אויף אוישוויץ האט זיך מענגעלע ימח שמו מיט די אנדערע רשעים האבן זיי זיך געמומען סעלעקטירן אין די לאגערן אין אוישוויץ, די שוואכע מענטשן און די בחורים, דאס איז געווען פאר ראש השנה, מיר זענען געווען אין אוישוויץ ארום 5000 בחורים צוטיילט אין א 5-6 בלוקס, די בחורים זענען געווען פון 14 ביז 18.

די ערשטע סעלעקציע האט ער מענגעלע מיט די עס עס ימ״ש געמאכט א פאר טאג פאר ראש השנה, ער איז געגאנגען פון בלוק צו בלוק, מען האט אונז געהייסן זיך אויסשורה׳ן אין 5 רייעס, און איך בין געווען קליין און שוואך, האב איך זייער מורא געהאט מען זאל מיך אויך נישט ארויסנעמען צווישן די קליינע און שוואכע, אבער בחסדי ה׳ בין איך ניצל געווארן א פאר מאל, דענסמאל האט מען אויסגעוועלט 1500 בחורים מען האט זיי אנגעשפארט אין 2 בלוקס, בלוק 11 און

בלוק 13, מען האט קיינעם נישט צוגעלאזט צו זיי, און קיינער האט נישט געטארט ארויס. ראש השנה ביינאכט האט מען זיי נעבעך אוועק געפירט אומברענגען, אזעלכע סעלעקציעס איז אויך געווען יום כפור, און די לעצטע טעג סוכות, סך הכל האט מען אוועק געפירט ארום 4500 בחורים, אזוי ווי ווייצענער רב באשרייבט דאס אין זיין הקדמה פון ספר שאלות ותשובות מקדשי ה׳.

בחסדי ה׳ איז מיר געלונגען אז תיכף נאך ראש השנה אוועק צו גיין אין א טראספארט פון אוישוויץ טאקע אין די טעג פון ראש השנה נאך די סעלקעציע מען האט אונז אין מיטן נאכט אויפגעוועקט, געעפנט די טוירן און אונז ארויסגעיאגט פון די באראק, מען האט אונז צוגעטראגן צו א באד און מען האט אונז געגעבן אנדערע געשטראפטע קליידער, די אונטערהויזן זענען געווען געמאכט פון טליתים, מען האט אונז תיכף פארטאג געפירט צום טויער ווי מען גייט ארויס פון לאגער, און ביים טויער האט מען נאכאמאל אויסגעוועלט די שוואכע קראנקע און קליינע, און בחסדי ה׳ בין איך נאכאמאל ניצול געווארן, מען האט אונז שטארק געיאגט און דארט איז געשטאנען די וואגאנען אונז אוועק צו פירן. מיר זענען געפארן א פאר טאג, מען האט אונז געפירט אויף דייטשלאנד, און מיר זענען אנגעקומען ביי די סטאציאן, ווי מיר דארפן שוין אראפ גיין פון די באן, האבן מיר כמעט נישט געקענט גיין, ווייל אין די וואגונען זענען מיר געזעסן צוזאמגעשטויסן, מען האט אונז געמאכט גיין א פאר קילאמעטער און מען האט אונז אריינגעפירט אין די לאגער

וואס האט געהייסן לאגער 4, די לאגער האט זיך געפונען לעבן לאנדסבערג דארט זענען שוין געווען א פאר טויזנט אידן, מערסטע פון זיי זענען געווען שאווכע צובראכענע אידן פון לאדשער געטא, די אידן האבן נעבעך זייער שווער געארבעט ביי צימענט, מען האט געדארפט א גאנצן טאג אפלאדענען זעק מיט צימענט פון די באנען, מען האט נישט געקענט אויסהאלטן די ארבעט, און זייער אסאך האבן נעבעך אוועק געפאלן דארט.

אונזער טראספורט וואס זעמער געקומען פון אוישוויץ דא אהער, האבן מיר געהאט א מזל בחסדי ה׳, אז מיר זענען נישט דארט געבליבן נאר א פאר טאג, מען האט אונז פון דארט אוועק געפירט צו א לאגער וואס האט געהייסן לאגער 9, דאס איז געווען נעבן דאכו און נעבן מינכן, דאס איז געווען א בעסערע לאגער ווי לאגער 4, ב״ה מיר זענען דארט געווען ארום 5 וואכן.

פון דארט האט מען אונז אוועק געפירט אין זייער א שלעכטע לאגער, וואס דארט האט מען נישט געקענט אויסהאלטן, דער לאגער איז געווען אין שטעטל קובבייערן, די לאגער איז געווען אין א וואלד געבויט נאר 3 בראקן, און א הויז פאר די דייטשע עס עס וואס האבן אונז באוואכט, מען האט אונז צוגעטיילט אין א בראק, אין בראק איז געווען די שטאקיגע פריטשן איינס העכער די אנדערע, דער בלוק עלסטער איז געווען זייער א שלעכטער, א גוי א פאלאק, א רשע מרושע, און די קאפוס זענען אויך געווען שלעכטע.

אין די לאגער פירער פון די דייטשע עס עס איז געווען א

רשע מרושע, און אלע עס עס לייט זענען געווען גרויסע רשעים, זיי האבן אונז געמאכט גרויסע רשעות.

דער סדר היום איז אזוי געווען, מען האט אונז פארטאגס ווען עס איז נאך געווען טינקל אויפגעוועקט, ביז א פאר מינוט האט מען געדארפט זיין אינדרויסן אויפן ביטערן שניי, און ביים ארויס גיין פון בראק האט מען אונז פאר יעדן איינעם געגעבן אביסל ביטערע טיי. ביז מען האט געענדיגט ציילן איז שוין געווארן טאג, עס האט שוין געטאגט, מען האט אונז ארויסגעיאגט ביים טויער פון לאגער, ביים ארויס גיין פון טויער האט מען נאך יעדן באזיכט צו מען האט נישט דאפעלט קליידער, צו מען האט נישט אריינגעלייגט שטרוי אדער פאפיר אין היטל צו האלטן אביסל ווארעם, זיי האבן געקלאפט מיטן שטעקן איבערן קאפ צו זען צו מען האט נישט עפעס אונטערגלייגט עפעס אונטערן היטל, און מען האט אונז אנגעפאנגען צו יאגן צו די ארבעט, מען איז געגאנגען א פאר קילאמעטער דורך א וואלד ביז צו די בוי שטעלע וואס מען האט געבויט דארט ווי מיר האבן געארבעט, און ביים גיין איז געווען זייער שווער צו גיין, דאס שניי האט זיך אנגעקלעבט אין די שיך, און עס איז געווען זייער שווער צו גיין, ווייל אונזערע שיך האבן געהאט האלצענע זוילן, און די עס עס די רשעים האבן געשטיפט, שנעל גיין, זיי האבן געשריגן "אויפגעיטן", דאס איז אנגעגאנגען יעדן טאג, אזוי ווען מען איז אנגעקומען צו די ארבעט האט יעדער געדארפט נעמען א שאוועל מיט א גראבער, מען האט אונז אויסגעשטעלט א פאר הונדערט

אידן, וואס מען האט געדארפט גראבן און שאוולען, דארט איז געווען א דייטשער אויפזעהר, און ער האט געזאגט ווי אזוי מען זאל גראבן, עס זענען געווען קליינע וואגענדלעך, מען האט געדארפט גראבן אין די וואגענדלעך האט מען געדארפט אריינווארפן די ערד, די עס עס האבן אונז געוואכט פון צופרי ביז ביינאכט און אונז געיאגט מען זאל שנעלער ארבעטן, די ערד איז געווען געפרוירן, עס איז געווען 20 אונטער 0 און עס איז געווען שרעקלעך, מען האט געדארפט פיקן די ערד, און א גאנצן טאג האט מען געדארפט זיך ראנגלען מיט די קעלט, אז עס איז געקומען מיטאג צייט האט מען אונז געברענגט פון איטאליענער קיך וואס דארט זענען געווען געפאנגן איטאליענער אין א לאגער האט מען פון דארט געברענגט א פאר קעסלעך געמיינע זופ, מען האט געשטאנען אין די רייע און יעדער האט באקומען אביסל זופ וואס מען האט אויפגעגעסן שטייענדיגערהייט אינדרויסן, נאכדעם האט מען ווייטער צוריק צו די ארבעט ביז פארנאכט, און דאן האט מען געדארפט צוריק לייגן די שאוולען אויפן פלאץ, און מען האט אונז ווייטער צוריק געיאגט צו די לאגער, טיייל נעבעך האבן שוין נישט געקענט צוריק גיין האט מען זיי געמוזט העלפן צוריק גיין צום לאגער.

אז מען האט שוין צוריק געקומען אין לאגער איז שוין געווען טונקל און מען האט אנגעהויבן צו טיילן א שטיקל ברויט, איין ברויט וואס איז געווען גרויס ווי א ציגל, פאר 4 מענטשן און מיט א לעפל מארמעלאדע אדער א שטיקל מארגארין צום ברויט, דאס איז געווען די נאכטמאל, און

אסאך מאל האט מען נישט געקענט באלד טיילן ווייל מען האט אויסגעלאשן די לעקטער, ווייל אין דייטשלאנד פלעגן קומן די פליגערס באמבאדירן די דייטשע גרויסע שטעט, האט מען אויסגעלאשן די לעקטער און געמאכט טונקל ווען די פליגערס זענען געקומען באמבאדירן, האט מען נישט געקענט טיילן די עסן, האט מען געמוזט שטיין און ווארטן ביז מען וועט צוריק אנצינדן די לייטס, און אסאך מאל האט עס געדוירט א פאר שעה ביז מען צינדט צוריק אן די לייט, מיר זענען דעמאלט געווען אין אזא מצב אז מען האט זיך געוואונטשן הלוואי פאלט אויף אונזער בראק א באמבע, מען זאל דא אונטער גיין.

די שלאפן ביינאכט איז געווען זייער שווער, ווייל עס איז געווען ביטער קאלט, די בראק איז געווען געמאכט נאר פון ברעטער און די קעלט האט אריין געבלאזן און מען האט געהאט צו צודעקן א דינע קאץ און די רשעים האבן געגאנגען קאנטראלירן מען זאל נישט שלאפן 2 צוזאמען, מען זאל זיך קענען צודעקן מיט 2 קאצן, טאמער זיי האבן געטראפן אז 2 אירע דעקן זיך צו מיט 2 קאצן האבן זייער ביטער געשלאגן, אין די לאגער איז געווען זייער א שטרענגע לאגער, זונטאג האט מען נישט געארבעט איז נאך געווען ערגער ווי א ארבעט טאג, מען האט אונז א גאנצן טאג געפיניגט, מען האט אונז געפירט צו א וואסער לייטנוג, מען האט געמוזט גיין צו די וואסער לייטונג דארט האט געשפריצט א קאלטע וואסער, און מען האט זיך געמוזט וואשן העלפט אין די ביטערע קעלט, וואס איז געווען אונטער זערו אינדרויסן איז

געווען א שניי, א ביטערע קלעטע, ווען איינער האט זיך באהאלטן אין בלאק נישט געגאנגען אהין אפוואשן האט מען אים צאמגעשלאגן, איינעם האבן זיי געזומען דער לאגער פירער און האט אים אריינגעווארפן אין שניי און אנגעשלאגן ביטערע רצח׳ישע קלעפ, און דאן האט מען אונז געהייסן אויסשטעלן אין רייעס און מען האט אונז געהאלטן א רעדע, פארשידענע ווארענונגען, אז מען טאר נישט האבן 2 זאקן אדער עפעס א דאפעלטע זאך פון די קליידער, זיי האבן באקוקט יעדן איינעם און אויב מען האט עפעס געטראפן ביי איינעם האבן זיי ביטער געשלאגן, אזוי אז אין די זונטאג טאג וואס מען האט נישט געארבעט האט מען געהאט נאך מער ביטערע צייט, ווי אין א ארבעט טאג זיי האבן זייער אויסגעפיניגט מיט פארשידענע פיינינגונגן און אזוי איז עס געווען ארום 3 חדשים ביז אינמיטן יאנואר תש״ד.

אז עס איז דורך געגאנגען א פאר וואכן אין דעם ביטערן לאגער, האבן נעבעך די מענטשן אנגעהויבן אויסצושטארבן, עס איז געווען ארום 15 טויטע, יעדן טאג מענטשן זענען פארפרוירן געווארן פאר קעלט, ביינאכט האט מען נעבעך געשריגן פון יסורים, און ביים ציילן צופרי האט מען געציילט וויפיל טויטע עס זענען געווען, 15-20 טויטע א טאג פון אונזערע לאגער, וואס זענען סך הכל געווען 5-6 הונדערט, איינמאל אז האט זיך געטראפן וויניגער האבן נעבעך געשטארבן האט דער לאגער פיער ימ״ש געפרעגט אזוי וויניג טויטע? די טויטע האט מען ארויפגעלייגט אויפן וועגעלע און מען האט זיי געפירט אונטער אונזער לאגער,

מען האט געמאכט א גרויסע גרוב און מען האט זיי אהין אריינגעווארפן הי״ד, זיי האבן געפירט א פונטקליכע חשבון פון יעדן איינעם, נישט לויט די נעמען נאר לויט די נומערן, וואס יעדער האט געהאט, יעדער איינער האט געהאט א נומער וואס מען האט אויפגעשריבן אויף די האנד לויט דעם האבן זיי פונקטליך געפירט א חשבון, ימ״ש.

מיין נומער איז געווען 112255, לויט די נומער האט מען געטיילט די עסן, אין גאנצען לאגער איז געווען 2 באראקן וואס מיר האבן געוואוינט דארטן אין א שוינונגס בלוק, א דריטע בלאק וואס דארט האט מען אריינגעווארפן די קראנקע און שוואכע וואס האבן שוין נישט געקענט גיין צו די ארבעט, זיי האבן דארט געליגן אויף די ערד, ביז זיי האבן נעבעך אויסגעשטארבן, דער לאגער איז געווען אליין אין א וואלד, די דייטשן וואס האבן אונז געהיטן האבן דארט געהאט זייערע וואפן וואוינונגען, די לאגער איז געווען שטארק ארום גערינגלט מיט דראנדטן און דארט איז געווען נאר א טויער מיט א קליין שטיבעלע ביים טויער, וואו דער היטער איז דארט געשטאנען, עס איז געווען א קליינער לאגער, קיין קאך איז דארט נישט געווען, נאר דערנעבן איז געווען א איטאליענישער לאגער, וואס פון דארט האבן זיי פאר אונז געברענגט יעדן אינדערפרי ווען עס איז נאך געווען טונקל א קעסל ביטערע טיי און די זופ וואס מען האט געגעבן מיטאג.

מיט די אלע שווערigקייטן איז נאך אלס געווען מיט אונז צוזאמען א גאון א צדיק ער האט געהייסן הרהגה״צ ר׳

מענדעלע קוראדער זצ״ל, ער איז געווען מישקאלצער דיין וואס ער האט נעבעך געהאט ביז די לעצטע מינוט תפילין מיט א טלית קטן ביז ער איז נעבעך דארט אומגעקומען הי״ד, על פי רוב די עלטערע מענטשן זענען נעבעך נישט איבערגעלעבט נאר א פאר בחורים זענען איבערגעבליבן, זיי פלעגן שלאגן די עלטערע מענטשן, און געזאגט פאר זיי דו האסט שוין גענוג געלעבט.

אין ערשטן יאנואר וואס איז א גרויסע חגא אין דיישלאנד תש״ה, איז דער לאגער פירער, דער עס עס, דער רשע ימ״ש איז ארויס געקומען צו אונז אויפדערנאכט און געהאלטן א רעדע און האט אונז געזאגט איר אידן, איר גייט קאפוט דאס מיינט איר גייט אלע שטארבן, ער האט געווײזן מיט זיין האנט אויף די פלאץ וואס דאס גריב ווי מען האט באערדיגט די טויטע איר אלע גייט אהין האט ער ימ״ש געשריגן און האט געזאגט אלע גייט קאפוט סיי מיר געווינען די קריג סיי מיר פארלירן, איר בלייבט נישט לעבן.

אזוי ווי נעבעך מיט אונז זענען רוב אויסגעשטארבן שוין ווייניג איבערגבליבן וואס קענען גיין צו די ארבעט, האט מען אונז בחסדי ה׳ אין מיטן יאנואר האט מען אונז אנגעפאנגען פון דארט צו טראנספארטירן פון דארט אוועק געפירט פון דארט און מען האט אונז אנגעלאדענט אין די קאלטע וואגאנען, די קראנקע און שוואכע וואס האבן געליגן אויף די ערד אלע האט מען אונז געפירט צו די קאלטע אייזערנע וואגאנען האט מען אונז געפירט אין א לאגער און דאכו, דארט האט מען אונז ארײנגעפירט אין א באד, מען

האט אונז די קליידער דעסינפעקצירט, די וואס האבן געקענט גיין האט מען איין געטיילט אין א בלאק, און די קראנקע און שוואכע האט מען געפירט אין רעוויר, דאס מיינט אזוי ווי א שפיטאל, און געציילטע זענען נאך פון דארט לעבן געבליבן.

אגב וויל איך דא דערציילן מיט א פאר יאר צוריק איז געפארן דער זון פון רב הגאון הצדיק מענדעלע קוראדער דער מישקולצער דיין זצוק"ל וואס איז דארט נפטר געווארן, ער איז געפארן אויפזיכן דעם לאגער וואו מיר זענען געווען אין קובאיערן מיט נסים האט ער געטראפן די פלאץ ווי מיר זענען געווען אין לאגער וואו זיין פאטער ליגט דארט, ווייל די בראקן האבן די דייטשן ימ"ש פארברענט נאכן קריג, אזוי אז דאס פלאץ וואו אונזערע בראקן זענען געווען אין א פעלד, ער האט געטראפן ארבעטן א אלטן גוי אויף די פעלדער, און דער גוי האט אים אנגעוויזן די פלאץ ווי די לאגער פון די אידן איז געווען, ער האט נעבעך דארט געפינען די גרוב, די פלאץ וואו מען האט באגראבן די טויטע, און אויף די פלאץ איז געשטאנען א טאוועל וואס דארט האט געשטאנען אויפגעשריבן אז דא ליגן 420 טויטע, און ער האט אויך דארט ביי דעם גרוב געטראפן צוויי מצבות וואס עס זענען געווען אויפגעשריבן אז זיי זענען דעם געררער רב'ס אייניקלעך הי"ד, און דער זון פון ר' מענדעלע קארודער זצ"ל וואוינט אין אסטראליע ער איז דארט א מנהל פון א ישיבה ער הייסט הרב היימליך שליט"א.

יעצט וועל איך אי"ה באשרייבן ווי אזוי עס איז צוגעגאנגען אין דאכו לאגער.

דארט האט מען אויך געשלאפן אויף 3 שטאקיגע פריטשן בעטן, דארט זעמער געווען אויסגעמישט מיט גוים פראנצויזן פאליאקן און רויסשע געפאנגענע, און צווישן בין איך דארט קראנק געווארן מן הסתם אויף טיפוס, האב באקומען גרויס פיבער, איך בין אריין אין רעוויר, דאס מיינט א פלאץ וואו מען האט דארט געלייגט די קראנקע, דארט איז געווען א באדינער וואס האט צוגעברענגט דאס עסן צום בעט, אדער ליידער האב איך נישט געקענט עסן א פאר טאג וועגן גרויס פיבער, איך געדענק נאך היינט אז איך האב געפרעגט דעם באדינער, וועז איך וועל שוין קענען עסן, מיט נסים בעזרת השי"ת איז מיר ב"ה בעסער געווארן, אזוי ווי איך האב שוין בעסער געפילט האט מען מיך צוריק געשיקט אין בלוק, ווי איך האב געווען, איך בין נאך ליידער געווען שוואך, וועז איך האב געדארפט שטיין ביים אפעל ביים ציילן, בין איך נאך געווען זייער שוואך, אבער ב"ה בחסדי ה' יעדן טאג בין איך געווארן בעסער און בעסער.

אויך דארט אין לאגער אין דאכו איז ארומגעגאנגען א קראנקייט פון שילשול, און אסאך זענען נעבעך אוועק, ווייל מען האט זיך נישט געקענט העלפן, אפילו גבורים האבן נעבעך אוועק, עס זענען נעבעך געווען צענדליגער טויטע א יעדן טאג, אזוי זענען מיר געווען ארום 4 חדשים און דאכו, ביז סוף אפריל, דאן איז ארויסגעגאנגען א באפעל אז אלע אידן וואס קענען גיין זאלן ארויס טרעטן אויפן אפעל פלאץ, א גרויסע שטח אין ענד פון לאגער, מען האט אונז דארט צוזאמגענומען א פאר טויזנט אידן, און מען האט אונז

געהאלטן א גאנצן טאג אינדרויסן, מען האט אונז געזאגט אז מען גייט אונז אוועק פירן. אין דרויסן פון לאגער האט שוין געשטאנען א באן אנגעגרייט אונז אוועק צו פירן, מיר זענען אריין אין די באן מען האט זיך געמוזט צוזאם שטופן ווייל עס איז געווען זייער ווייניג פלאץ, מיר זענען געזעסן אין די באן א טאג 2 מיר זענען נישט תיכף געפארן, און דאן זענען מיר געפארן אויך א טאג צוויי, עס איז געווען א באפעל אז אלע אידן פון אלע לאגערן זאל מען פירן אויף טירול באיערן, א געגענט אין דייטשלאנד, מען האט דארט געוואלט אומברענגען אלע אידן, עס איז שוין געווען נאנט צו די ענד פון די קריג, און עס איז געווען א באפעל פון הימלער ימ"ש אז מען זאל אומברענגן אלע אידישע העפטלונגען מען זאל קיין איין איד נישט לאזן לעבן.

מיר זענען ווייטער געפארן אין די באן ביז זעמער אנגעקומען אויף די געגענט אין טירול, אונזער טראנספארט איז געווען די ערשטע פון דאכו, אזוי ווי מיר זענען אנגעקומען פארנאכט, און עס איז שוין נישט געווען צייט אונז צו פירן אויף דעם באשטימטן פלאץ ווי מען האט אונז געדארפט פירן, האט מען אונז אריינגעפירט אין דעם נעבן דארף איבערצונעכטיגן, מען האט אונז איינגעטיילט אין די שייערן, אזעלכע בודקעס וואס מען האט געהאלטן די שטרוי און א פאר הונדערט אין א שייער, מיר זאלן דארט איבערנעכטיגן, מיר זענען געווען שטארק באוואכט פון די עסעס פארטאגס האט מען אונז אלע ארויסגעיאגט מען זאל צוריק גיין צו די פלאץ פון די באן וואס מיר זענען נעכטן

אנגעקומען, אסאך האבן שוין נישט געקענט צוריק גיין, אסאך האבן אויסגעשטארבן, און אסאך זענען מיט שוועריגקייטן צוריק געגאנגען, אסאך האט מען נעבעך צוריק געפירט מיט וועגעלאך, דארט איז שוין געווען אנגעגרייט עלעקטרישע באנען מיט א פאר וואגאנען, און פון דעם פלאץ האט מען נאכמיטאג אנגעפאנגן צו פירן, צו א פאר הונדערט אויף אמאל צו דעם באשטימטן פלאץ, וואו מען האט געוואלט אומברענגן די אידן, דארט איז געווען א וועלדל, די עס עס האבן דארט אנגעגרייט מאשין געווער אומצוברענגן די אידן, דאס איז געווען אין א זונטאג נאכמיטאג.

און אזוי האט מען אנגעפאנגן צו פירן אלע אידן וואס זענען דארט געווען אלע צוזאמען נעמען דארט כדי זיי קענען אומברענגן.

איך בין אנגעקומען דארט פארנאכט, מיר האבן נישט געוואוסט וואס עס גייט זיין, מיר האבן געהערט שמועסן אז מען גייט דא אונז אומברענגן, האבן מיר זיך אפאר בחורים צאמגענומען, מיר האבן פראבירט פון דארט אוועק לויפן, אדער עס איז געווען אוממעגליך ווייל זיי האבן אונז זייער שטארק באוואכט, יעדער פאר שפאן האט געשטאנען א עס עס זייער נאנט איינס לעבן אנדערע, מען זאל נישט קענען אוועק לויפן, אזוי זענען מיר געשטאנען דארט א שטיק צייט ביז מען וועט צוזאמען נעמען אלע אידן פון אונזער טראנספארט, מיר זענען דארט געשטאנען ביז שפעט באנאכט, און פלוצלינג הערט מען א געשריי, איינער שרייט דעם אנדערן מען זיכט איינער דעם אנדערן, א חבר, א

ברודער, מען שרייט, מען ווייסט נישט וואס עס גייט פאר נאכדעם דערציילט איינס דעם אנדערן אז די דיישטע עס עס האבן אראפגעווארפן די געווער און אוועק געלאפן.

הרבני החסיד ר׳ אברהם לעווי ז״ל א חשוב׳ער איד א שו״ב פון קליינווארדיין האט מיר שפעטער דערציילט אז ער האט אלעס געזען, ווייל ער האט געשטאנען פון פארנט, די מענטשן האבן שוין צאמגעפאלן איינס אויף די אנדערע, און ער האט שוין געזאגט די ווידוי, און פלוצלינג זעהט ער ווי א דייטשע פרוי איז געקומען זי מיט איר מאן זענען געווען די בירגערמייסטער, דאס הייסט דער מעיאר פון שטעטל, ער האט געהערט ווי אזוי זי האט געדעדט צו די הויפט פון די עס עס און געזאגט אז מארגן דארפן שוין דארט אריינקומען די אמעריקאנער, און זי וויל נישט אין איר שטעטל זאל מען אויסהרג׳נען די אידן, ווייל די אמעריקאנער וועלן זיי אהערנעמען אויפאדערן פארוואס זיי האבן אזויפיל טויטע און מען וועט זיי מאכן פאראנטווארטליך פאר דעם, דערפאר האבן די עס עס ימח שמם אווער געלאפן און אונז איבערגעלאזט אין די זייט פון וואלד איז געווען א לאנדשטראוס וואס דארט זענען געפארן די דייטשע מיליטער, פלוצלינג האבן מיר דערזען ווי א גרופע פון עטליכע 30 אידן פוילישע אידן מערסטע פון די לאדשער געטא שטייען אין די גאס, דאס איז געווען אין מיטן ביינאכט און שמועסן זיך דאס מען זאל גיין נאנטער צו די אמעריקאנער, די אמעריקאנער זענען געווען ווייט פון אונז ארום 12 קילומעטער, די שטעטל האט געהייסן מיטענוואלד, און די אמעריקאנער זענען שוין

געווען אין גארמיש, און די גרופע אידן האבן זיך אפגעשמועסט צו גיין קעגן די אמעריקאנער און איך מיט נאך א פאר בחורים זענען מיט געגאנגען מיט זיי און עס האט זיך פון אונז געמאכט איינער א פירער און האט געזאגט אז מען וועט אונז באגעגענען און פרעגן ווער מיר זענען מיט די געשטראפטע קליידער, זאלן מיר זאגן אז מיר זענען פוילישע אנטלאסענע, דאס מיינט מען האט אונז פריי געלאזט, מיר האבן אנגעהויבן צו גיין אינמיטן זענען מיר דורך א קליין שטעטעלע, מיר האבן באגעגנט אפאר ציווילע דייטשן, און זיי האבן געזאגט אז די אמעריקאנער זענען זייער נאנט, מיר האבן געגאנגען אויף דעם לאנדשטראוס א גאנצע נאכט, ביז עס האט געטאגט, מיר זענען שוין געווען א פאר קילאמעטער צו די אמעריקאנער, און דארט האבן געשטאנען דייטשע סאלדאטן, און זיי האבן אונז דערזעהן קומען, זיי האבן אונז אפגעשטעלט, זיי האבן דארט געהאט א שטוב מיט א גרויסע הויף, זיי האבן אונז געהייסן אהין אריין גיין אין הויף, און זיי האבן אונז געהייסן זיך אויסשטעלן, און האבן אונז באזוכט, מיר האבן מורא געהאט אז זיי גייען אונז שוין שיסן, נאך א ביסל צייט האט ער אונז געהייסן מיר זאלן זיך אויסדרייען און צריק גיין, מיר האבן געמיינט אז ער פירט אונז יעצט איינשפארן, מיר האבן צוריק געגאנגען, נאך אפגיין אזוי א שטיקל צייט, בערך א האלבע שעה, עס איז שוין געווען גרויס טאג, האט זיך איינער אויסגעדרייט צוריק צו קיקן האט ער געזעהן אז קיינער פירט אונז נישט, דארט האבן זיך געפינען הויכע גרויסע בערג, האבן זיך א פאר אידן אנגערופן מען זאל גיין אויף די בערג אדער א טייל האבן געזאגט אז אויף די

בערג געפינען זיך נאך דייטשע סאדלאטן מיט געווער, ועל כולם האבן מיר זיך יא ארויפגעדראפעט, אזוי ווי מיר זענען זיך ארויפגעשלעפט אויפן בארג, האט אונז השי"ת אנגעגרייט א פלאץ א קליין שטובעלע וואס מען האלט דארט היי, מיר זענען דארט אריינגעקראכן אלע 35 מענטשן אריינגעקראכן אין דעם, און א שעה 2 קומט א דייטשער סאלדאט מיט א ביקס אויף זיין ארעם, און פרעגט וואס מיר טוען דא, האט איינער גערעדט צו אים, האט ער געזאגט ער וועט צוריק קומען אין א שעה 2 ארום, אבער ימ"ש ער איז מער קיינמאל נישט צוריק געקומען.

מיר זענען דארט געווען א גאנצן טאג און א גאנצע נאכט ביז דינסטאג, איינער פון אונז האט באמערקט אז אויף די לאנד שטראוס פארן אנדערע מין מיליטער ווי די דייטשע מיט גרינע קליידער, די דייטשן ימ"ש האבן געהאט גרעיע קליידער, איינער פון אונז איז אראפגעלאפן און קומט צוריק מיט א פרייד אז די זענען די אמעריקאנער, און האט ארויפגעברענגט אביסל עסן וואס ער האט באקומען פון די אמעריקאנער, מיר האבן אלע שנעל אראפ געלאפן די בארג, די אמעריקאנער זענען אריין געקומען מיט דזיפס און טראקס, מיר האבן זיי געמאכט סימנים מיט די הענד צום מויל אז זיי זאלן פארשטיין אז מיר דארפן עסן, זיי האבן קודם געווארפן צוגערעטלעך, נאכדעם האבן זיי אונז געגעבן עסן.

מיר האבן תיכף אנגפאנגען צו גיין צו די שטאט גארמיש, ארום 2 קילאמעטער אין מיטן וועג, האבן מיר געזעהן א דייטשע מיליטערישע באן שטייט ליידיג, און דארט

איז נאך געווען געקאכטע עסן, וואס די דייטשן האבן געקאכט אין א קעסל, מיר האבן פון דארט גענומען פאטעטעס און דארט איז געווען אסאך דייטשע מיליטערישע קליידער, מיר האבן קודם געוואלט נעמען זייערע קליידער אנשטאט אונזערע, ווייל אונזערע זענען געווען זייער לאזיג, אבער מיר האבן מורא געהאט אז מען וועט מיינען אז מיר זענען אויך דייטשן, מיר זענען געבליבן מיט אונזערע אלטע קליידער, אינמיטן גיין האבן מיר באגעגנט די אמעריקאנער סאלדאטן ווי זיי פירן דייטשע געפאנגענע, מיר האבן זיך צוגעשלעפט ביז צום שטאט און מיר האבן געגאנגען זיכן עסן.

עס איז געקומען פארנאכט זענען מיר אריין א 5-10, אירע אין א דייטשע פארלאזטע הויז, און סאך אירע האבן א גאנצע נאכט געבראכן ווייל מען איז נישט געווען געוואוינט צו עסן, אזוי האבן מיר זיך ארומגעדרייט א טאג 2.

דאן זענען די אמעריקאנער סאלדאטן ארום געגאנגן מיט דזיפס אין שטאט, ווי זיי האבן געזעהן אידן מיט געשטראפטע קליידער האבן זיי אונז אלע צאמגענומען ארויפ געמומען אויפן דזיפ, און אונז צוגעפירט צו א קעסערני׳ וואס דארט זענען געווען אונגארישע אפיצירן, מען האט אונז דארט צוגעטיילט א פאר שטיבער, אבער אויף צומארגענס בין איך געוואכן קראנק, איך האב געפילט אז איך האב פיבער, איז געקומען אמעריקאנער סאלדאטן מיט א דזיפ, איך האב שוין נישט געקענט גיין, ער האט מיך געפירט דארט אין שטאט אין א לאזארעט, אזוי ווי א שפיטאל, דאס מיינט

וואס מען טוט די שוואכע מענטשן פלעגן, איך האב דארט געטראפן א פאר אידן, מען האט פאר אונז געמאכט א וואנע אפצובאדן, זיי האבן געזעהן ווי אזוי די אידן זעהן נעבעך אויס אזוי שוואך און אויסגעדארט זיי האבן זיך זייער פארוואונדערט אויף אונז, איך בין דארט געווען א שטיק צייט ביז איך האב זיך בעסער געשפירט ב"ה, דאן בין איך צוריק געגאנגען אין די קסיערנע, דארט האבן זיך געפינען קליינוואדאנער חסיד"ישע אידן, זיי האבן גלייך אנגעהויבן צו דאוענען און אפהיטן די מצוות, און דארט מיט אונז איז געווען א איד, ער האט געהייסן ר' מרדכי לייב טירנויער ז"ל, און ער האט זיך דערוואוסט אז דער קלויזנבורגער רבי זצ"ל געפינט זיך אין לאגער פעלדעפינק, ער האט פון אים נאך געוואוסט אין קליינוואדיין מען האט אים גערופן דער רודניקער רב, פעלדעפינק איז נישט געווען ווייט פון אונז, נאר א פאר שעה צו פארן מיט דער באן, ער האט גענומען זיינע פאר זאכן וואס ער האט געהאט און געזאגט אז ער גייט פארן צו פעלדעפינק.

און איך בין מיט אים מיטגעפארן קיין פעלדעפינק צום קלויזנבורגער רבי.

מיר זענען תיכף צוגעגאנגען צום קלויזבורגער רבי, ער איז נאך געווען שוואך, עס איז נאר געווען א פאר וואכן נאך די באפרייאונג, ער האט באלד געוואוסט ווער איך בין ווייל ער האט אונז נאך געוואוסט פון דערהיים פון קלויזנבורג, איך האב אים דערציילט אז איך בין מיט די רביצין און די קינדער געקומען צוזאמען קיין אוישוויץ, און זיין זון הבחור החשוב

חיים הערש ז״ל איז מיט מיר צוזאמען געווען, נאכדעם האט מען אונז צוטיילט, און איך האב אים געזאגט און וועלכע לאגער ער איז געווען, און ער איז געווען צוזאמען מיט מיין ברודער און ער ברויך לעבן, ר׳ מרדכי לייב איז געווארן גבאי ביים רבי׳ן.

און פעלדעפינג האט מען מיך צוגעטיילט צו א קינדער בלוק וואו דארט זענען מיר געווען ארום 40-50 בחורים, חסידישע בחורים, וואס מען האט אנגעפאנגען צו גיין צוריק אויפן תורה׳דיגן וועג, ב״ה אז מען האט געקענט זיך צאמהאלטן, ווייל נאכן קריג איז מען געווען אזוי ווי שיכור, מען האט נישט געווואוסט וואס צו טון, א טייל זענען זיך צופארן נאך די באפרייאונג, צוריק אויף אונגארן אדער פוילן, מען האט נישט געווואוסט וואס צו טון.

דער קלויזנבורגער רבי זצ״ל האט באלד אנגעפאנגן צו טאן פאר אידישקייט להחזיר עטרה ליושנה, דער רבי פלעגט צו קומען צו אונזער בלוק פון די בחורים, דער רבי האט אמאל באקומען א פעקל פון די אמעריקאנער ראבייי וואס איז געווען אין די אמעריקאנער ארמעי א טשאפלען פאר די אידישע סאלדאטן, וואס דערין איז געווען עסנווארג, דער רבי האט עס פאר אונז בחורים געברענגט צו צוטיילן, דאן האט ער איינמאל באקומען א פאר תפילין אויך פון אמעריקאנער האט ער עס אויך געברענגט פאר אונז בחורים, ווייל ער האט שוין געהאט תפילין, ער האט עס געגעבן פאר א בחור החשוב שמואל שמעון זאלצער נ״י ער זאל זיי האלטן און זאל אונז געבן אנצוטאן, דאן האט דער רבי פארשאפט א פאר

גמרות מסכתא ראש השנה און געשטעלט א איד א תלמיד חכם ר׳ עמרם פרענקל נ״י, אז ער זאל מיט אונז לערנען, דאן האט ער נאך איינעם געשטעלט ר׳ משה הערץ נ״י פון מארגארעטן, ער זאל מיט אונז לערנען אזוי האט ער אלס געוואלט אונז מקרב זיין לתורה ויראת שמים, דער רבי האט שוין געמאכט א שול וואס דארט האבן שוין געדאוועט קרוב צו 100 מתפללים אלע חסידישע אידן.

וועז די ימים טובים צייטן זענען געקומען האט מען פאר אונז געדרוקט א מחזור פון ראש השנה און יום כיפור.

דער רבי האט געדאוועט מיט א שטארקן התלהבות, און געזאגט א דרשה, ב״ה מיר האבן געהאט א שיינעם חסידישן עולם, און רבנים וואס האבן זיך דארט געפונען, אין יום הקדוש איז געקומען, געגנראל אייזהאוער וויזיטן אין לאגער פעלדעפינג, מיר זענען א קעגן געגאנגען אים מקבל פנים זיין, מען האט אים שיין ענטפאנגן, און מען האט אים געבעטן ער זאל אונז פארשאפן די ארבעה מינים אויף סוכות, און ער האט צוגעזאגט זיך משתדל זיין פאר אונז דאס צו פארשאפן, מיר זענען געווען אין פעלדעפינג ביז נאך סוכות.

דאן איז געקומען א באפעל אז אלע יוגנווארג און מיר אלע בחורים דארפן אריבער גיין אין א אנדערע לאגער און פערנוואלד, דער רבי זצ״ל האט נישט געוואלט אונז אליין אוועק לאזן נאר אז ער קומט מיט מיט אונז, דער רבי איז מיט אונז מיטגעקומען און מיר זענען געפארן מיטן רבי׳ן צוזאמען און עס זענען נאך מיטגעקומען א פאר בעלי בתים וואס זענען אויך מיט געקומען מיטן רבי׳ן אויף פערנוואלד, מיר האבן

באלד געפועלט מען זאל אונז געבן עקסטערע א גאס פאר אונז חסידישע אידן, און דארט זענען אויך געקומען די חסידישע מיידלעך, דער רבי האט שוין באלד ערלעדיגט מיר זאלן באקומען א בנין, און דארט זאל מען מאכן די ישיבה, דער רבי האט א נאמען געגעבן די ישיבה, ישיבה שארית הפליטה, און מען האט באלד אנגפאנגען צו לערנען, מען האט אנגעפאנגן די ישיבה אנפאנג זמן, מען האט פארשאפט א פאר גמרות, מסכת גיטין, מיר זענען געווען ארום 60 בחורים, און מען האט אנגעפאנגן צו לערנען פלייסיג, און דער רבי זצ"ל האט יעדע וואך פארהערט די בחורים, עס איז געווען א גבאי וואס האט אויפגעווועקט די בחורים פארטאגס, און נאכדעם פלעגט דער רבי אליין גיין קאנטראלירן די שטובער, צו מען איז אויפגעשטאנען, מען האט געמאכט א גבאי אין ישיבה, א בחור פנחס פישער נ"י, ער זאל פארצייכענען די בחורים, צו מען איז יעדער אין בית המדרש, מען האט געמאכט א חברה מזונות גבאי, ער זאל צושטעלן צו עסן, די ישיבה האט געהאט א כשר'ע קאך וואס מיידלעך האבן געקאכט, און פון דארט האט מען געברענגט עסן, ב"ה און אזוי האט זיך געפירט די ישיבה מען האט פלייסיג געלערנט, אביסל שפעטער איז אנגעקומען א גרופע פון חסידישע יונגעלייט בני תורה באבובער חסידים, און ב"ה מיר האבן שוין געהאט א פיינע חסידישע עולם, און ב"ה עס איז געווארן נאר בעסער און בעסער, דאן זענען אנגעפאנגען צו קומען אידן פון רוסלאד, פוילן און אונגארן און אונזער לאגער איז געווארן א אידישע מקום, מען האט איבערגעמאכט אז די לאגער קאך זאל זיין כשר, אין דעם

לאגער האבן זיך געפונען ארום 5000 אידן, זכר איש לטובה הרבני יחזקאל סאמעט ז״ל מיט זיינע שוועסטער שיחיו האבן אנגעפירט מיט די כשר׳ע קאך, און אויך ארום חנוכה צייט האט מען אנגעפאנגען צו שיקן פון אמעריקע פעקלעך, און מען האט פאר אונז בחורים געטיילט תפילין און סידורים.

יעצט וויל איך אנפאנגן אביסל צו שרייבן פון רבן של כל בני הגולה פון הגה״ק יקותיאל יהודה הלברשטאם אדמו״ר מקלויזנבורג זצוק״ל.

דאס אלעס צו באשרייבן וואס דער רבי האט אויפגעטאן בכל כחו מיט מסירות נפש נאכן חורבן, נאכן מבול אין דייטשלאנד, להחזיר עטרה ליושנה, צוריק צו ברענגן די אידישקייט אין די אידישע הערצער, דאס קען מען נישט באשרייבן, וואס טאג און נאכט האט ער נישט געירט, זי״ע.

אזוי ווי פאר די בחורים האט ער געמאכט א ישיבה, אזוי האט ער פאר די מיידלאך אויך ארגאניזירט ארום א 50-60 אידישע מיידלעך א בית יעקב, פאר מיידלעך, צו האבן ווי צו לערנען אידישקייט, און האט געשטעלט א לערערין, שרה אבראהאם תחי׳, דעם טורדער רב׳ס אייניקל, וואס איז געווען א חשוב מיידל, און דער רבי האט געזארגט פאר די בחורים, און פאר די מיידלעך אזוי ווי א טאטע, אזוי אז ב״ה די מיידלעך האבן אויך געהאט א אידישע היים וואס דער רבי האט זיי באזארגט, און מיט דעם האט דער רבי אונז געראטעוועט, מען זאל זיך קענען האלטן ביי אידישקייט אין תורה ויראת שמים.

און אויך האט דער רבי געמאכט פאר די יונגע לייט, די בעלי בתים וואס זענען נישט אין ישיבה, האט ער געשטעלט מען זאל זיי פארלערנען שיעורים מיט א שטיקל צייט שפעטער איז דער רבי געפארן אויף אמעריקע מיט זיין גבאי ר׳ מרדכי לייב טירנויער ז״ל פאר אונז צו שאפן געלט, פאר די אידן אין דייטשלאנד, פאר די ישיבה און פאר די בעלי בתים אויך, ער האט זיך אויפגעהאלטן אין צעהלימער קהלה, וואס איז שוין דאן געווען אין אמעריקא, און דארט האט ער געזאגט דרשות, און מען האט טאקע געשאפן א סאך געלט, ער איז געזעסן א פאר מאנאטן, דער עולם אין דייטשלאנד, די ישיבה און די בעלי בתים אין פערנוואלד האבן שוין זייער געווארט אויף דעם רבי׳ס צוריק קומען, דער עולם האט געפילט אז דער רבי פעלט זייער אויס, און ב״ה דער רבי איז צוריק געקומען, ווען ער איז צוריק געקומען האט דער עולם געקומען צו שטראמען אויף שבת צו פארן צום רבי׳ן פון אלע לאגערן מיט גרויס השתוקקות.

עס האבן זיך אויך געגרינדעט ישיבות, און אנדערע לאגערן, און די אלע גבאים פון די ישיבות זענען געקומען צום רבי׳ן ער זאל זיי שטיצן, און אויך האט ער געגרינדעט כוללים אין אסאך לאגערן מען זאל לערנען, און אויך האט ער געגעבן חתונה הוצאות פאר יונגעלייט, ער האט געגעבן פאר די כלות געלט זיי זאלן קויפן שייטלען און אזוי האט ער אנגעפירט צו העלפן די בני תורה, נאכן אפזיצן אין דייטשלאנד א שטיק צייט, האט דער רבי אריבער געפירט זיין ישיבה אין אמעריקע, צוביסלעך ביז יעדער האט שוין

באקומען די פאפירן צו פארן.

דא אין אמעריקא האט מען געקויפט א בנין פאר די ישיבה, און ב״ה דאס איז געווען די ערשטע חסידישע ישיבה אין אמעריקע, וועו איך בין שוין אנגעקומען קיין אמעריקע בין איך תיכף צוגעגאנגען צום רבין זצ״ל און איך בין מיט געגאנגען מיטן רבי׳ן צו די ישיבה, אויפן וועג האט דער רבי געזאגט צו מיר אז ב״ה מען לערנט זייער פיין אין ישיבה, א גוטע ישיבה, מען לערנט פלייסיג, און תיכף ווי מיר זענען אריינגעקומען אין די ישיבה זענען מיר צוגעגאנגען צום ראש ישיבה הרב הגאון רב ווילנער זצ״ל, און דער רבי האט געזאגט פאר אים אז איך בין א אייניקל פונעם גאון שאלות ותשובות קול ארי׳ זצ״ל.

ב״ה, עס זענען שוין געזעסן דארט א פולע בית המדרש מיט בחורים וואס האבן געלערנט דער ראש ישיבה האט פארגעלערנט שיעורים אין מסכת כתובות מיט מפורשים.

מיר לויבן השי״ת פאר זיינע חסדים וואס ער האט געטון מיט אונז און פאר אונז איבערגעלאזט דעם רבי׳ן אז ער זאל קענען מאכן פאר אונז א מקום תורה, און געזארגט פאר אונז פאר אלע אונזערע הצטרכות׳ן, ווייל מיט נסי נסים איז דער רבי געבליבן לעבן, ווייל אפילו דאס ביסל עסן וואס מען האט געגעבן איז אויך נישט געווען מעגליך צו בלייבן לעבן, און דער רבי האט געזעסן נאר כשר׳ס, און ער האט זיך געפירט אין לאנגער אזוי ווי פאר די קריג, מיר האבן געהאט סייעתא דשמיא אז דער רבי זאל קענען לעבן בלייבן און א סאך מאל איז ער געווען אין גרויסע סכנות.

איינמאל האט פאסירט אז דער דייטשער קאפו האט אים געוואלט אומברענגן האט השי״ת צוגעשיקט א שליח טוב ר׳ משה האפמאן נ״י וואס ער האט אים מציל געווען פון דעם רשע בסיעתא דשמיא. ר׳ משה האפמאן איז געווען אין ארץ ישראל ביים יארצייט פונעם רבי׳ן זענען אסאך אידן צוגעגאנגען צו אים וואס לערנען מפעל הש״ס וואס דער רבי האט געגרינדעט, און האם אים געזאגט אז וואס מיר לערנען האט ער א חלק.

און נאך א סאך ווינדערליכע זאכן איז געטאן געווארן מיטן רבי׳ן זצ״ל, נסי נסים ונפלאות נאר בכדי מיר זאלן האבן א מנהיג, וואס זאל צוריק אויפשטעלן אידישקייט נאכן חורבן.

אויך האט מיר הרבני ר׳ משה האפמאן נ״י דערציילט אז פסח האט דער רבי זצ״ל גאר נישט געגעסן, נאר 2 פאטעטעס און א מייער א טאג, פאר 8 טעג פסח, און ר׳ משה נ״י האט אויך נאר דאס געגעסן, ר׳ משה האט דאס געקענט פארשאפן ווייל ר׳ משה איז געווען א קאפו וואס האט געהאלפן פאר א סאך אידן צו דערהאלטן זייער לעבן.

דאן וויל איך יעצט דערציילן א פאר וואונדערליכע זאכן וואס איז געטון געווארן פאר די מענטשן וואס זיי האבן געדארפט בלייבן לעבן, אזוי ווי דער גאון הקדוש האדמו״ר מבעלזא זצ״ל, האט געזאגט נאכן קריג, אז דער רשע האט געוואלט אומברענגן אלע אידן, ווער עס איז לעבן געבליבן האבן צוויי מלאכים געהיטן.

הגאון הקדוש מפאפא שרייבט דאס אין די הקדמה פון ויגד יעקב אז דער ברודער פון בעלזער רבי זצ״ל דער בילגערייער רב וואס איז געקומען קיין אנטווערפן בעלגיום נאכן קריג, און ער האט דאס איבערגעגעבן פון בעלזער רבי זצ״ל.

אזוי ווי ביי אונז האבן מיר דאס געזעהן מען האט אונז אויסגעשטעלט און א וואלד צו שיסן, אדער אז מען האט געדארפט בלייבן לעבן, האבן זיי נישט געקענט שיסן אזוי ווי א תוספות אין מסכתא עבודה זרה דף ט״ז עמוד ב׳, ברענגט פון א ירושלמי, ווען ר׳ שמעון בר יוחאי איז ארויס פון די מערה האט ער געזעהן ווי איינער פאנגט פייגל האט ר׳ שמעון בר יוחאי צו אים געזאגט דעם פויגל וועסטו נישט קענען שיסן, ווייל ער האט געהערט א בת קול, דאס קען מען נישט שיסן, דאן זאגט תוספות מה דאך א קליין פייגעלע קען מען נישט שיסן נאר אז מען רופט אויס אין הימל, כל שכן א מענטש קען מען א וודאי נישט שיסן, זעהט מען אז וועמען עס איז געווען באשערט צו בלייבן לעבן האט מען אים געהיט פון הימל.

תיכף נאכן באפרייאונג האט מיר דערציילט הרבני החסיד מוה״ר צבי הירש לאנדוי, ער איז געווען זייער שוואך און קראנק, די פיס זענען אים געווען געשוואלן א פאר טעג פאר די באפרייונג, ער איז געלעגן צווישן די קראנקע, ער האט נישט געקענט גיין וועגן די געשוואלענע פיס, ער האט באהאלטן אלע כתבי יד שאלות ותשובות און חידושים פון זיין פאטער עדאלינער רב זצ״ל, וואס איז געווען א איידעם

ביי ר׳ ישעי׳לע קערעסטיער זי״ע, זיין נאמען איז געווען ר׳ ישראל אלטער, און ער האט געזעהן אז ער איז זייער שוואך, האט ער געטראפן א רויטע בליי און אויף געשריבן אויף א שטיקל פאפיר ווי דער כתב יד געפינען זיך, און האט עס איבער געגעבן פאר איינעם אויב ער וועט איבערלעבן זאל ער איבער געבן ווי די כתב יד געפינען זיך.

ביינאכט איז געקומען זיין זיידע הרב הצדיק הקדוש ר׳ ישעי׳לע קערעסטירער מיט זיין פאטער אין חלום און געפילט אז זיי ברענגען אים צו עסן און זיי פיטערן אים, און נאכדעם האבן זיי געשמיסט אז זיי זאלן אים צוגעבן א נאמען צו אריכות ימים, האבן זיי אנגעפאנגען צו מאכן א מי שברך לחולה, און גשמועסט וואס א נאמען זיי זאלן אים צוגעבן, קודם האבן זיי געזאגט מען זאל אים צוגעבן אלטר, האבן זיי ווייטער געשמיסט אז אלטער הייסט דאך דער טאטע אויך קען מען אים נישט צו געבן, האבן זיי געשמיסט צווישן זיך מען זאל אים צוגעבן חיים, און זיי האבן תיכף געמאכט א מי שברך לחולה און זיי האבן איבערגעזאגט זיין נאמען און שוין צוגעגעבן חיים אויך, אינדערפרי ווען ער איז אויפגעשטאנען האט ער אלץ אנגעפאנגען בעסער צו פילן, און האט שוין געקענט אנפאנגען צוביסלעך צו קענען גיין, און אלע האבן זיך געוואונדערט אז ב״ה אז ער פילט בעסער ב״ה בעזרת השי״ת.

שפעטער מיט יארן האב איך מיט אים באגעגנט אין אמעריקע, און האב אים דערמאנט ווען ער האט מיר דערציילט די מעשה אין פעלדעפינג, האט ער מיר

שמייכלדיגערהייט געזאגט אז ער וויל פרעגן סאטמארער רבי זצ״ל צו דארף מען אים טאקע אויפרופן ביי די ספר תורה מיט דעם נאמען וואס מען האט אים צוגעגעבן אין חלום.

איך וויל דא צושטעלן דעם נוסח וואס הרבני החסיד ר׳ צבי הירש לאנדא שליט״א האט געשריבן אין די הקדמה פון זיין פאטערס ספר וואס ער האט יעצט געדרוקט, וזה לשונו:

ואגב לא אמנע מלספר אשר שלשה פעמים בא אאמו״ר זצללה״ה אלי בחלום כמו בהקיץ.

ראשית. בשנת תש״ב לפ״ק בערב שבועות שבאנו שמה לעיר קיעוו במדינת רוסלאנד עם אנשי חיל מדינת אונגארן במחנה העבודה בחודש אייר והיינו שם עד חודש אלול תש״ג, וביום ראשון של חג שבועות עשו לנו האנשי חיל של אונגארן צרות גדולות והכו אותנו מכות רצח עד מאד ממש עד כלות הנפש, והי׳ לבי מתמרמר עד מאד, ובא שמה אלי כבוד אאמו״ר זצ״ל בחלום הלילה, ואמר לי בזה הלשון: אל תירא ואל תחת ומבטיח אני לך ושכבתי עם אבותי. וכן הוה, וב״ה הכל עבר בשלום ובטוב, ובאתי לביתי בשלום.

שנית. בשנת תש״ד הייתי במחנה מאטהויזען במדינת דייטשלאנד, ובחודש אייר ביום ה׳ יום אחד אחר החירות הייתי חולה עד מאד ומסוכן כמעט ביציאת נשמתי מפני קישוי השעבוד והעבודה, והייתי ס״ה 38 קילאגראם, ואז נפלו רוב בני אדם ע״י החולי ומתו ל״ע, ואז כתבתי איזה צוואה שאני טמנתי הכת״י של אאמו״ר בקרקע במקום פלוני, כדי שאם יבואו בחזרה איזה ידידים אחר המלחמה ימצאו

עכ״פ את הכתבים. וכן הוה כי אחי הקטן כמר ישעי׳ שלום נ״י בא בחזרה וב״ה מצא את הכתבים הטמונים בקרקע. והרופאים נתיאשו ממני מחמת כי החולי גברה מאוד, ובלילה בא כבוד אבי ז״ל אלי בחלום עם זקיני הקדוש רבי ר׳ ישעי׳לע קערעסטירער זי״ע [שהי׳ הסנדק שלי ונתנו לי שם צבי ע״ש רבו הגה״ק רבי צבי הירש מליסקא, וגם ברך אותי קודם פטירתו], עם בנו הרה״צ רבי ר׳ אברהם׳לע זצ״ל ונתנו לי לאכול ״הקוגעל״ל הנשאר משבת קודש, ואבי עשה לי פדיון נפש, ואמר לי זאג מיט מיר בזה הלשון ה׳ ה׳ וכו׳, ואח״כ עשה לי שינוי השם והוסיף לי שמהיום והלאה יהי׳ שמך חיים צבי, ועשה מי שברך ואמר בעבור בני חיים צבי בן אלטר, ואמר כך, אלטר קענסטו נישט הייסן, ווייל איך הייס אלטר. ואח״כ בבוקר הייתי מרגיש עצמי קצת בטוב, ואחר איזה ימים קמתי ממטתי, והי׳ לי רפואה שלימה ב״ה.

שלישית. בקיץ תשנ״ב נולד בת אצל הנכד ר׳ שלמה יוסף שווארץ נ״י חתן ר׳ נחמן חיים גרינפעלד נ״י וזוגתו רחל שתחי׳ בת אחותי פרימעט ע״ה שנתגדלה אצלי, והיו רוצים ליתן להילדה שם פרימעט אחר אמה, אבל היו מסופקים אם להוסיף איזה שם כי היא נפטרה באבי שנותי׳ כשהיתה עוד מ״א שנים, והיו חושבים איזה שם יוסיפו לה, ואני לא רציתי לומר דעה בזה מטעם הכמוס וד״ל, ובנתיים בא אבי ז״ל בחלום הלילה ואמר לי שאלך לרחל ותאמר לה שתוסיף לה שם חי׳ פרומעט, ואמר לי שאלך לארגז הספרים ובתוך הספר חתן ישעי׳ תמצא שם הכתבים מזקינך זצ״ל ומשם תדע הכל, ותיכף בבוקר הלכתי ומצאתי שם מכתב מזקיני ז״ל תשובה

להגה״ק בעל ערוגת הבושם זצ״ל, וכתב בשנת אסת״ר וחתם שמו הק׳ חיים שלום המכונה לאנדא בן חי׳ פרומט מ׳וואלאווע, ומיד אחר זה החלום הלכתי שמה ואמרתי לקרות את שמה חי׳ פרומט, ומזה המעשה נראה גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן, ונשמת הצדיקים משגיחין על בניהם ועל נכדיהן זיע״א.

דאן וויל איך דערציילן פון ר׳ דוד העכט נ״י, וואס ער האט מיר דערציילט, דארט ווי ער איז געווען אין לאגער איז געווען איינער וואס האט געהינקן אויף א פיס, און האט זיך אלס געהיט מען זאל אים נישט ארויס נעמען אוועק פירן, האט יענער פאר אים דערציילט אז ער האט געהאט א חלום וועז מען ברענגט דא איינעם אים, וועז איינער גייט אוועק פון דא גייט ער גראד אין גן עדן, פון דעמאלט אן פון נאך דעם חלום האט ער זיך שוין נישט מער געהיט.

נאך קען מען דערציילן ישראל קדושים, ווי ר׳ משה האפמאן נ״י האט מיר דערציילט, וועז מען האט געפירט זיין פעטער הצדיק ר׳ בנימין בעלעדער זצ״ל וואס האט געפירט א ישיבה, פאר מען האט אריינגעגאנגען אין די וואגאנען פאר מען האט זיי אוועק געפירט, האט ער אויסגערופן ווער עס קען נישט זיין בשמחה זיך מוסר נפש זיין פאר השי״ת דער זאל נישט אריין גיין אין זיין וואגאן.

דאן האט דערציילט א גאלאנטער איד, וועז הגאון הצדיק הקדוש גאלאנטער רב זצ״ל איז אנגעקומען קיין אוישוויץ, וועז ער איז אראפ געגאנגען פון די וואגאנען האט ער אויס געופן זאלן מיר גיין בשמחה על קידוש ה׳ וכדומה,

זענען דא נאך אסאך אזעלכע מעשיות וואס אידן האבן זיך מוסר נפש געווען פאר השי״ת הי״ד.

הגאון הקדוש משאמלוי ז״ל ווען זיי זענען אנגעקומען מיט די וואגאנען קיין אוישוויץ האבן די מענטשן אנגעפאנגען צו ווייגען, האט דער גאון הקדוש זיי געזאגט, אז זיי זאלן מקבל זיין אויף זיך דעם דין מיט אהבה ושמחה, ווייל זיי גייען יעצט מקדש זיין שם שמים, און נישט יעדן טאג טרעפט זיך אזא מצב ווי יעצט, און נישט יעדער מענטש איז זוכה ער זאל זיין א עולה לריח ניחוח קרבן לה׳, ער איז אומגעקומען י״א סיון תש״ד נאכדעם וואס ער האט געזאגט די תפילות הווידוי, וואס ער האט אויסגעלאזט מיט די ברכה, ברוך המקדש את שמך ברבים, און האט זיך איבערגעגעבן זיין נפש על קידוש ה׳ מיט ליינען שמע ישראל.

אויך האט א איד דערציילט ר׳ זושא ווערטהיימער נ״י פון גאליציע פון די שטאט ווישניצע, וואס זיין פאטער איז געווען א ראש ישיבה אין קראקא, ער האט דערציילט, עס איז געווען באשטימט אז שבת ווען מען אלע אידן פון שטעטל אווענק פירן אומצוברענגען, איז ער געקומען פרייטאג צו נאכט צום רב אז ער זאל זאגן מיט זיי וואס עס שטייט אין מעבר יבוק ווידוי זאגן, ווייל שבת ווען זיי שוין נישט מער קענען זאגן רואיג די ווידוי ווייל זיי ווען שוין זיין צו דערשראקן זי״ע.

אויך זענען געווען צדיקים וואס מען האט זיי געווואלט אויף עפעס אן אופן מציל זיין, אבער זיי האבן נישט געווואלט, זיי האבן געזאגט זיי ווילן מיט גיין מיט די קהלה,

זיי האבן געזאגט זיי ווילן גיין מיט אלע אידן, אפילו זיי האבן געוואוסט אז מען פירט הרג׳נען, אבער זיי האבן אויף זיך מקבל געווען באהבה, ישראל קדושים.

מחותני היקר הרבני החסיד ר׳ פנחס שמואל גאנדל נ״י האט דערציילט, ביים חורבן זענען זיי געווען צוזאמען צוויי ברידער׳ס, און זיין ברודער איז שטארק קראנק געווארן, און געלעגן צווישן די שוואכע און די טויטע, איז זיין מאמע געקומען אין חלום צו אים און געזאגט, אז ער זאל גיין צו זיין ברידער וואס ליגט דארט, און זאל אים ארויס נעמען פון דארט ווייל ער לעבט נאך, איז ער געגאנגען און האט אים דארט געטראפן קוים געלעבט, און האט אים אוועק גענומען פון דארט, און האט אים געהאלפן, און ב״ה ער איז לעבן געבליבן, און איבערגעלעבט, און האט ב״ה אויפגעשטעלט שיינע דורות.

א חשוב׳ער איד א ירא שמים, מוה״ר ר׳ מרדכי גרינצווייג נ״י, האט מיר דערציילט, אז ביים חורבן, א פאר טאג פארן באפרייאונג זענען זיי געווען א גרופע פון 250 אידן, און די דייטשע רוצחים האבן זיי גענומען אין א קליין וועלדל אין עסטרייך, און זיי האבן דארט געדארפט גרובן א גרוב, און מען האט זיי דארט אויסגעשאסן אלע אין דעם גרוב, און ער און נאך איינער זענען נישט געשאסן געווארן צום טויט, נאר ער איז אין די האנד געשאסן געווארן, די דייטשן ימ״ח האבן ארויפגעגאסן בענזין אויף די געשאסענע און אנגעצינדן א פייער אויף זיי, האט ער ארויס געשריגן פון גרוב אז איינער לעבט, און זיי זאלן אים שיסן אויף טויט,

האבן זיי געזאגט, עס איז בעסער אז ער לעבט וועט ער זיין מער געפייניגט, נאכן אנצידן דעם פייער זענען זיך די דייטשן אוועק פון גריב, און ער איז ארויס געקראכן און זיך מציל געווען. שפעטער איז ער צוגעגאנגען צו א שפיטאל זיך היילן, און באלד איז ער ב"ה באפרייט געווארן. האט ער מיר דערציילט אז ער איז געווען ביים בעלזער רבי זצ"ל אין בודאפעסט, און דער רבי זצ"ל האט אים דריי מאל אנגעוואונטשן אז די דייטשן זאלן נישט האבן קיין שליטה איבער אים, ער האט ב"ה אויפגעשטעלט זייער שיינע דורות.

הרבני החשוב מו"ה אליעזר קאהן נ"י האט מיר דערציילט, אז בשעת'ן חורבן וועז מען האט זיי געזומען אין 1943 און אוועק געפירט קיין אוקראינה נעבן קיעוו צו ארבייטן, זיי האבן געדארפט בויען א בריק, זייער א שווערע ארבעט, איז מיט זיי געווען א איד וואס האט ווייניג געוואוסט פון אידישקייט, זיי זענען געווען א גרופע פון 250 אידן, און צווישן זיי זענען געווען א פאר פרומע אידן וואס האבן געדאווענט יעדן טאג, און אזוי ווי ער האט דאס געזעהן האט ער זיך צוגעשטעלט צו זיי, און ער האט אויך געוואלט ווערן א פרומער איד, און איינער האט זיך געדארפט מיט אים אפגעבן כדי אים אויסצולערנען אידישקייט, ר' אליעזר קאהן האט געהאט מיט זיך א מסכת ביצה, און א ספר עת לעשות פון ר' הלל קאלאמיא זצ"ל, און ער האט זיך אפגעגעבן מיט אים און געלערנט מיט אים, ער האט זייער שטארק געוואלט צוקומען צו תורה און יראת שמים, ווען ער האט נאר געהאט אביסל צייט האט ער געוואלט נאר לערנען, און אזוי ווי זיי

האבן געהאט זייער א שווערע ארבעט, האט מען זיי געגעבן 10 מינוט אין טאג אפצוריען, און דעמאלט איז ער געקומען צו אים ער זאל מיט אים לערנען, און ער איז געווארן א ערליכער איד, ער האט געדאוועט בדמעות שלוש, אז ער ר׳ אליעזר קען נישט אזוי דאוונען, און דער איד האט געזאגט אז אלעס האט זיך אים געלוינט צו גיין אין לאגער און ארבעטן אזוי שוער, און זיין מיט ערליכע אידן צוזאמען, און ער לויבט השי״ת אז דורך דעם האט ער געקענט צוקומען צו הכרת ה׳, ער איז אוועק ווי א קדוש אויף קידוש ה׳, ה׳ ינקום דמו, זיין נאמען איז געווען מר. דעסבערג.

א קראסנער איד מר פישמאן נ״י האט מיר דערציילט, אז דער אלטער קראסנער רב הגאון הצדיק ר׳ ברוך בענדיט זצ״ל האט געזאגט אין די געטא און שימלוא, וואס דארף מען אונז אוועק פירן הרג׳ענען, זאל מען דא ברענגן מאשין געווער און דא הרג׳נען, זיי האבן שוין געפילט פאראויס אז מען וויל אומברענגן די אידן זי״ע.

אויך איז געווען אין אוישוויץ פארן אוועקפירן אומצוברענגן 1500 בחורים, צווישן זיי איז געווען א בחור א תלמיד חכם, איז געווען א בחור פון דרויסן, ער האט געפרעגט דעם ווייצענער רב זצ״ל אויב ער מעג זיך טוישן און גיין אנשטאט אים, וויל אויב יענער בחור וועט בלייבן לעבן וועט די וועלט עפעס האבן, אדער פון אים נישט וויל ער גיין אנשטאט אים, ווידער האט געפרעגט א טאטע פון א זין א שאלה דעם ווייצענער רב זצ״ל, אז ער האט א מעגליכקייט ארויסצונעמען מיט פערטעקציע זיין זון פון די

בחורים וואס מען פירט אוועק, נאר דער קאפו וועט מוזן אריין כאפן אנשטאט אים אן אנדערן בחור, צו מעג ער דאס טון, אזוי ווי דער ווייצענער רב באשרייבט דאס אין זיין ספר מקדשי ה׳.

די ערשטע צייטן ווען מען האט אנגעקומען קיין אוישוויץ האבן די בחורים געוואלט דאוונען, און מען האט נישט געהאט סידורים, מיט אונז איז געווען א בחור מרדכי טאוב ז״ל און ער האט געקענט דאס דאוונען פון אויסנווייניג, האבן זיך א פאר בחורים געשטעלט לעבן אים און ער האט געזאגט הויך און זיי האבן מיט געדאוונט, שפעטער אביסל ווען מען איז געגאנגען ארבייטן האבן אידן געדאוונט גייענדיג צו די ארבעט, שפעטער אדער איז מען שוין געווען אזוי פארשקלאפט אז מען האט שוין נישט געקענט דאוונען, און מיר האבן שוין אויך נישט געוואוסט ווען די ימים טובים זענען.

דאן איז געווען מיט אונז אין אוישוויץ א איד א צדיק וואס פרייטאג צו נאכט האט ער געוואלט מקיים זיין צו מאכן קידוש, עס איז געווען זומער אין 9 זייגער, האט מען זיך שוין געמוזט אויסשורה׳ן צו שלאפן, האט ער גענומען צוויי שטיקלעך ברויט, און האט אויף דעם געזאגט קידוש, ווייל מען קען מאכן קידוש אויף ברויט, דער איד האט מיט זיך געהאט תפילין, און א טלית קטן ביז אין דער לעצטער מינוט הי״ד, דאס איז געווען ר׳ מענדעלע קוראדער זצ״ל.

אין די שטאט קעלעם ווי עס האט געוואוינט ר׳ שמחה זיסל זצ״ל, בשעת ווען עס האט אויסגעבראכן די צווייטע

וועלט מלחמה איז קעלעם געשטאנען אויף די גרענעץ פון דייטשלאנד פון די ערשטע ערטער וועלכע זענען איינגענומען געווארן דורך די נאציס שטארעם טראפן אין טאג ה׳ אב תש״א איז דער גאנצער ישוב פארניכטעט געווארן איידער מען האט זיי ארויסגעפירט צום הרג׳נען, האט הג״ר דניאל מאשקאוויטץ ז״ל צוזאמען גערופן אלע קעלעמער תלמידים און האט פאר זיי ארומגערעדט איבער די הלכות פון קידוש ה׳, ער האט זיי געווארנט זיי זאלן זיך נישט דערשרעקן און נישט ווערן מבולבל און זיי זאלן זיך באווייזן צו האלטן פעסט ביז די לעצטע רגע מיט זייערע מתינות, און מנוחת הנפש, אז זיי זאלן שטארבן מיט א דעת צלולה און געהויבענע מחשובת, און זיי זאלן איבערגעבן זייערע נשמות צו השי״ת בקדושה ובטהרה, לויט ווי עס האבן עדות געזאגט עטליכע איבער געליבענע תלמדיים זענען אלע חנוכי בית התלמידים קעלעם געגאנגען אין שפיץ פון זייערע רבי׳ס רואיגערהייט צו זייער פארניכטונג, אויסער די שטאט, ברוך אלקינו, און זייער מויל אן דעם זיי זאלן ארויס זאגן א פיפס אדער א קרעכטץ פון הארץ, זיי זענען גרויזאם אומגעברענגט געווארן אויף א אכזרישן אופן אויף קידוש ה׳, זיי האבן איבערגעגעבן זייערע הייליגע נשמות צום באשעפער אויף קידוש ה׳.

מעשה מיט א גר צדק וואס האט מקדש געווען שם שמים ברבים. איך שרייב דא א מעשה וואס עס האט פאסירט מיט א גר צדק וואס הגאון הקדוש מנחת אלעזר האט אים מגייר געווען, ער האט געהייסן אברהם קשיין, וועז די קריג

איז געקומען און מען האט צאמגענומען די אידן פון די שטאט טאפליטשאן וואס געפינט זיך אין טשעכיי און מ ען האט זיי געפירט אין די לאגער דשיליין, און פון דארט האט מען געפירט די אידן קיין פוילן, און דער גר צדק איז אויך געווען צווישן זיי דארטן האט מען זיי אנוואגורנירט און וואגאנען, צו פירן צו פוילן, וועו עס איז געקומען די רייע אויף זיי אוועק צו פירן איז געקומען א גארדיסט און האט אויסגערופן מיט א הויך קול זיין נאמען פון גר צדק מיט זיין נאמען וואס ער האט געהאט וועו ער איז נאך געווען א גוי, פאר מגייר זיין, ער זאל ארויס קומען, און דער גארדיסט האט אים געזאגט מיט דעם לשון, דיך קעמער אונז נישט אלס איד, דו ביסט פון אונזער פאלק, און דו מיט דיין משפחה קענסט אהיים גיין, ער איז שוין געווען חתונה געהאט, און האט געהאט קינדער וואס האבן געלערנט תורה אין ישיבה, דער גר צדק האט אויף א הויך קול געענטפערט, ער וויל נישט גיין אהיים, ער וויל גיין מיט אלע אידן מיט א שמחה קיין פוילן, איך בין א איד ווי אנדערע אידן, און איך גיי מיט זיי קיין פוילן און ליידן מיט זיי, און אפאר מאל האט ער געשריגן די וועלטער הויך, מיינט איר ברידער אז נאר דעמאלט וועו עס גייט גוט נאר דעמאלט דארף מען זיין א איד? ליידן מיט אידן וועו אידן ליידן, דער איז א איד, איך גיי מיט שמחה קיין פוילן, ווייל דער בורא כל עולמים ויל אזוי, און דער באשעפער אליין וועט מיך אהיים ברענגן צווישן אנדערע אידישע ברידער, און אזוי האט ער געשריגן מיט גרויס התלהבות, און די אידן וואס האבן געהערט זענען פארציטערט געווארן פון זיין גרויסע ליבשאפט צו השי"ת

און צו זיין פאלק, וואויל איז אים און וואויל איז זיין חלק, ער האט זוכה געווען צו מקדש זיין שם שמים ברבים, אין דער צייט וואס ער האט זיך געקענט ראטעווען פון צער, און מענטשן האבן דערציילט אז דער גארדיסט פאליס האט זיך זייער פארווינדערט אויף דעם, די מעשה האבן דערציילט די מענטשן פון די שטאט וואס האבן דאס בייגעוואוינט.

אויך האט מיר דערציילט הרבני החסיד מוה״ר ר׳ יעקב גאלד שליט״א, וועו זיי האבן אווקאירט אין חודש יאנואר פון זייער לאגער באנא, נעבן אוישוויץ, א פאר טויזענט יודן האבן זיי געברויכט גיין צו פוס א פאר טאג האט ער שוין נישט געקענט גיין, האט ער געטראכט, אז קען שוין מער נישט גיין, ער גייט זיך שוין אראפ זעצן, ליידער די וואס האבן מער נישט געקענט גיין האט מען אומגעברענגט, ווי ער האט זיך אזוי געטראכט קומט איינער צו אים און גיט אים א קאצקע צוקער, דאס האט אים מחי׳ געווען און ער האט געקענט גיין ווייטער, ער האט קיינעם נישט געזען שפעטער וועו דאס איז געווען וד״ל.

אויך האט מיר דערציילט ר׳ חיים ראזענטאל נ״י, אז ביי זיי אין לאגער איז ארום געגאנגען זייער א שווערע קראנקהייט טיפאס רח״ל, און ער איז אויך קראנק געווארן, ער האט נישט געקענט עסן 2 וואכן, האט ער געחלומ׳ט אז עס איז געקומען צו אים א מלאך, און האט אים געשטעלט אויפן שטערן א אות, און האט אים געזאגט אז ער זאל גארנישט מורא האבן, אז עס וועט אים גארנישט פאסירן, ער וועט בלייבן לעבן, כמעט אלע קראנקע זענען נעבעך אוועק,

וועו עס איז אים שוין בעסער געווארן, ער האט נישט געקענט גיין, 2 מענטשן האבן אים געהאלפן גיין, ב״ה ער איז געווארן געזונט.

עס האט מיר דערציילט הרבני החסיד מו״ה משה דוב טויב נ״י שו״ב, ער איז געווען אין אונגארן אין ארבייטס לאגער, וועו די רוסן זענען שוין געווען נאנט צו אנגארן, האט מען אלע יודן אוועק געפירט קיין דייטשלאנד, האט ער מיט זיין חבר זיך באהאלטן אין די פעלדער, און די אונגארישע סאלדאטן האבן זיי געכאפט, און מען האט זיי איבער געגעבן פאר א אונגארישן סאלדאט, אז ער זאל זיי פירן דארט אין פעלד און שיסן, ער האט זיי געפירט, ער האט געהייסן מאכן א גרוב, אין צווישן קומט אן א גויטע און זאגט פאר דעם סאלדאט, אז ער זאל זיי נישט שיסן, אז היינט וועלן זיי שיסן זיי, און מארגען וועט מען זיי שיסן, און אז עס איז איר פעלד דא, האבן זיי געזאגט אונז האבן א באפעל זיי צו שיסן מוזן מיר שיסן, האט זי אים געזאגט, די שיס אויס אין די לופטן, וועט מען הערן אז דו האסט געשאסן, און ער האט אזוי געטון, און ער האט זיי נישט געשאסן ב״ה, און זיי זענען געבליבן לעבן, א פאר טאג שפעטער זענען אריין געקומען די רוסן, און זענען באפרייט געווארן.

הרבני החסיד מוה״ר ר׳ אלימלך ווידער ז״ל האט דערציילט, ער איז געווען אין בודאפעסט אונגארן, און רשעים האבן אים געכאפט, און מיט נאך יודן, און זיי האבן זיי געפירט צום טייך דאנא זיי שיסן, און דארטן אריין ווארפן, פארן אריין ווארפן זאגט ער פארן דעם רשע, אז ער ווייסט ווי

עס איז דא באהאלטן יודן, ער זאל אים לאזן לעבן, און ער וועט זאגן ווי זיי געפונען זיך, האט מען אים צוריק געברענגט, און זיי האבן אים געלייגט אין א קעלער, אין צווישן איז ער פון דארט אוועק געלאפן, און ב״ה ער איז געבליבן לעבן, און האט ב״ה אויפגעשטעלט שיינע דורות.

איך וויל דא שרייבן א פאר זאכן פון מיין חבר וואס איז מיט מיר צוזאמען געווען אין לאגער, הרבני החסיד מו״ה ישעי׳ גליק נ״י, וואס ער האט אוועק געגעבן א פאר פארציעס ברויט פאר א סידור, וואס דאס ברויט איז געווען דאס לעבן פון א מענטש, ער האט נאך היינט דעם סידור.

איינמאל ביים עסן טיילן איז איבערגעבליבן אביסל עסן, האבן זיך אפאר מענטשן נאכאמאל געשטעלט אין די רייע, נאך צו באקומען אביסל, און דארט זענען אויך געווען גוים, דער טיילער איז געווען א גוי א רשע, ווען ער איז געקומען מיטן שיסעלע ער זאל אים אויך געבן נאך אביסל, האט ער אים געפרעגט דו ביסט א איד? האט ער א מינוט געטראכט וואס ער זאל ענטפערן, האט ער אינזין געהאט אז וועגן די ביסל עסן וועט ער נישט זאגן אז ניין, נאר ער האט געענטפערט יא, איך בין א איד, האט אים דער רשע געבן א קלאפ מיטן שעפ לעפל איבערן קאפ, וואס א שטיק צייט האט עס אים וויי געטון, ישראל קדושים!

איינמאל האט אים דער קאפו געזאגט אז ער זאל אים מאכן עפעס א ארבעט אין שבת, האט ער געזאגט אז אויב ער וועט אים מאכן די ארבעט וועט ער אים געבן עפעס עסן, דאס האט ער נישט געמוזט מאכן, האט ער נישט געמאכט די

ארבעט אין שבת, און האט מוותר געווען אויף די עסן וואס דער קאפו האט אים געוואלט געבן, ישראל קדושים.

הרבני החסיד מו"ה ר' קלמן טייטלבוים ז"ל האט מיר דערציילט אז ער איז געווען 9 יאר פארשקלאפט פון 1939 ביז 1948 אין אונגארן און אוקריינע, שפעטער איז ער געפאנגן געווארן פון די רוסן, אין 1948 איז ער אהיים געקומען פון רוסלאנד פון געפאנגענשאפט, האט ער מיר געזאגט, וועז ער זאגט ביים דאוונען שיר המעלות לדוד לולי ד' שהי' לנו יאמר נא ישראל זאגט ער עס מיט גרויס כוונה ווייל נאר מיטן אויבערשטנס הילף האט ער געקענט בלייבן לעבן.

בעה״י.

ב׳ צו תש״ז, נויארק.

שלוכט״ס לכבוד הנהלת ״שארית הפליטה״ הי״ו!

אחדשה״ט! צר לי מאוד שלא קבלתי מענה משוייץ בדבר שליחות הציצית האחרונות לשווייצרי׳ בסך עשרת אלפים, ולמרות שכבר שלחתי שתי טלגרמות לא הגיעני עד כעת שום מענה, ואינני יודע מה לדון בו, לכן אי אפשר כעת לשלוח הלאה, עד שאדע מה נעשה עד כה.

גם דברתי עם ר׳ אהרן דרך טלפון, ואמר לי אז שיטלפן לי בשבוע שאחרי׳ עוד הפעם, ומסר לי סימן ולא קרא אותי עוד, ובכן אינני יודע מה הי׳ בסופו, כעת קבלתי טלגרם מבגלגיה שיבואו אלי עם מכתב מאחכם, ואולי הוא זה, ואחכה לראות מה יהא בסופו.

התמונות והמכתבים הגיעו לידי, גם קבלתי רשימות מכל הישיבות, זולת מאייכשטאדט וקרומבאך אין רשימה; מכל הכוללים ות״ת לא מצאתי רשימה, זולת מפאקינג ולייפהים יש רשימה; אולם מבית יעקב, מבנות ומהנאגדים באגוד״י אין שום רשימות כלל.

אהוביי! הרבה הרהרתי ברעיוני אם אגלה לפניכם השמועות המעציבות אשר מגיעים לאזניי, אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר, ואשתוקק לקבל מאתכם ההודעה ברורה שהמה רק לה״ר בלתי שום יסוד, השמועות המה: מרננים עליכם שבהכוללים ישנם הרבה מפגרים, ועוד יותר עוברי עבירה, ושהנהלת הכולל אינם מחזיקים בחוזק יד. הנני מחכה

על מענה ברורה בענין זה במוקדם, כי תדעו שהנני עובד באמת למעלה מטבע וכח אנושי בגופי ונשמתי, לכן בל תתמהו עלי אם אני מבקש ותובע גם מאתכם שכל כוונתכם ועבודתכם תהי׳ אך לחזק בית ד׳, וזה המעט אשר עולה לי לאסוף בסיעתא דשמיא יתחלק רק להרבצת תוה״ק באמת וחיזוק היהדות, הדת ורוח ישראל סבא לכבוד השי״ת ויתעלה, למען לא איגע לריק ולא אעמול לבטלה ח״ו.

מהה״ג מקראסנא שליט״א קבלתי מכתב שעשה צעדים להציל ילדי ישראל מבין החפשים, ומבקש מאתי שאתה תהי׳ לו לאחיעזר ולאחיסמך, בלתי ספק אין לך מצוה יותר גדולה מזו, ובפרט ת״ח מרבים שלו׳, ואתם מכירים אותי כי חבר אני לכל אשר יראוך, לכן תתאמצו לעמוד לימינו בכל ענינים כאלו אשר נוגעים להצלת ילדי ישראל, ובזה יתקדש שם שמים אי״ה על ידינו באמת לכבוד ולתפארת לתוה״ק אכיה״ר.

תראו להחזיק ידי הרבנים הנצרכים לתמיכה, שיוכלו להגות בתוה״ק בלב רחב, והוא גם לתכלית הרמת כל ענייננו, כי גופא בתר רישא גרירא וד״ל.

גם הנכם מכריחים אותי להזהיר אתכם על העוולה גדולה, אשר אתם עושים ע״י שאין אתם משלמים הנשלח אל היחידים, כי אלו כותבים לכאן שלא קבלו, לדוגמא הב׳ ישראל מאיר אקסלראד, הרב מיאבלאנקא, הרב ממוזשאי וכו׳ וכו׳, ואין לתאר החילול השם הנורא אשר אתם מוסרים בשאט נפש חומר תעמולה והפצת שטנה בידי שונאינו ומנגדינו המקיפים אותנו מכל צדדים ואורבים בתשוקה ע״ז.

ובאמת חידוש גדול בעיני מה שאתם דוחקים אותי לכתוב לכם דברים קשין כגידין בענינים כאלו, ואין אתם מרגישים בעצמכם שכל יסוד הסתדרותנו על תלה של אומן הבריות בנו בנויה, שנתפרסם עלינו שאנו דנין דיני נפשות ודיני ממונות באומן אבנקי כפיים, וכעת מה יאמרו הבריות, אם על ממון חבירו לא חס, ק״ו וכש״כ וכו׳, דין פרוטה כדין מאה, ועל כיוצא בזה אמר החכם מכן אדם: חוטא אחד יאבד טובה הרבה ח״ו, ותפילו עם וע״י עוולות קטנטות כאלו חלילה כל בנינינו, אשר טפחתי ורביתי בזיעת אפי בחסד עליון, ובפעם אחת תקלקלו מה שאני עמל משך שבועות וחדשים להעמיד ולתקן, אין לתאר גודל העג״נ אשר דברים מוזרים כאלו גורמים לי, ומפריעים אותי ממנוחתי ומעבודתי, אהובי! לא זו העיר ולא זו הדרך אשר עולה בית קל ואשר מוביל לתכלית הנרצה, תטיבו מעשיכם למעה״ש עוד טרם אתם מבאישים את רוחינו לגמרי ע״י פרסום, כי חברא חברא אית לי׳ וד״ל.

ומעתה תשלחו לידי קבלות מכל האנשים מכל הנשלח לידכם תומ״י בלי איחור רגע ממש. ותזהרו מכאן ולהלאה בזה, כדי שלא תאבדו ח״ו גם אצלי האומן, הקבלות תשלחו ג״כ בשתי העתקות, אחת לידי ואחת לר׳ לייביש רובינפעלד נ״י.

כתבתי לר׳ לייביש שאני שולח לו קמיעות מעשרים עשרים שיחקור מה אתם מקבלים, כי מעשרים למאה יש חלוק והפרש, שעשרים בחשבון שלנו הוא יותר ממאה, וד״ל למבין ברמיזא.

כעת בקרני טשאפלעין אחד, ומשבח מאוד מעשיכם

שם, שהוא לכבוד ולתפארת.

תודיעני אם קבלתם השומן והצמוקים בזמנו.

כעת קבלתי ב״ה ידיעה שר׳ לייביש ר״פ נ״י השיג המעות, לדגומא לוטה פה מכתב שקבלתי מענין המעות.

כ״ד ידידכם הדושה״ט באה״ר ובלונ״ח, באות חג כשר ושמח.

יקיתואל יהודה הלברשטאם,

אבדק״ק קלויזנבורג יע״א.

יום ו׳ לס׳ יתרו

שוכט״ס אל חיות נפשי בנים יקרים וחביבים נחמדים מפז ודרכמונים עטרת ותפארת ישראל סבא בני הישיבה הקדושה שארית הפליטה הי״ו, ובראשם הנהלה החשובה ונעלה.

אחדשה״ט הן נכסף נכספתי לשמוע שלומכם מכל הישיבה ומכל אחד בפרטיות, וכאשר הודעתי עליכם ע״י שלוחינו, ועד כה נמנע מאתי לא ידעתי סיבתה כי אך שמרוב התמדתכם בתורתינו הקדושה אין אתכם פנאי לבוא לקישור מכתבים ואם כן הוא אז תשמח לבי גל עיני ולפענ״ד רמזו הכתובים וכל העם רואים את הקולות וגו׳ ויעמדו מרחוק ויאמרו אל משה דבר אתה וגו׳ עיין בליקוטי מהרי״ל מהקדוש מזאקילקוב שפירש לדרך קדשו שהעיקר הכל לעסוק בתורה ובמצות אשר הוא חיינו ללא לתכלות עצמי כדי להתחכם ולידע משכלות אך לקיים מצות המלך ואפילו כשזוכה לראות מדריגות אין חפץ בזה כי אם ליראה השם הנכבד והנורא ולקיים מצותיו ולזה פ׳ רש״י ויגד משה את דברי העם אל ד׳ שמעתי מהם שרצונם לשמוע דייקא ממך אין דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך ואח״כ רצונינו לראות את מלכינו והבן וזה מרומז בכתוב דברי העם מה הי׳ דברי העם אל ד׳ שרצונם רק שיה׳ נחת רוח להשי״ת ולא לנפשם וזה במה השמיעה קדמה לראי׳ והבן. וזה וכל העם רואים וגו׳ ויעמדו מרחוק ולא נתנו כל חושיהם ועיניהם אף לזה המדרגה הקדושה שאין למעלה ממנו. ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה במה שהוא לנו לתכלות לידע לקיים

מצוותיו ית״ש והבן.

בבקשתי שתצוו להעומדים במשמרת להודיע לי כפעם בפעם משלו׳ בכל הענינים לטובת לשמח להחיות לבבי הנשברות והנכספות מאתכם בתוך כל אחינו בני ישראל הפזורים בארץ אוביהם והשי״ת יקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ לתוככי ירושלים בב״א.

ידידכם אוהבכם בלב ונפש חפיצה להרמת קרן התורה והיהדות ציון וירושלים

יקותיא׳ יהודא הלברשטאם

אבדק״ק קלויזנבורג

בעה״י. ה׳ ניסן תש״ז, נויארק יצ״ו.

שלום וברכה לבנים חביבים ויקרים, בני מלכים, אלופים ושרים, צדיקים וישרים, בני הישיבה הקדושה ״שארית הפליטה״ הי״ו, ב-אולם גרמניה.

מכתבכם קבלתי, וברב שמחה קראתיו ושניתיו שתלי״ת הנכם יושבים בד׳ אמות של הלכה מה שיש לו להקב״ה בעולמו. ולפענ״ד אפשר לרמז בדברי האריה״ק שר״ת הריעו לד׳ כל הארץ הלכה, עפי״מ שפי׳ שאא״ז זי״ע בתפלה למשה סימן י״ט ובישמח משה אמור דאיך משבחין ומפארין בפיוטין בהרבה שבחות וקילוסין, וכי סיימתינהו לשבחא דמרך. אך התירוץ עפ״י המדרש לך ואף שבחו של הקב״ה אומרים מקצתו בפניו וכו׳ עיי״ש דאף שבגרמי השמים יש בהם משום קדושה וכו׳, מ״מ אין קדושתן כ״כ שיהא דבוק בהם השראת השכינה בפניו, משא״כ ישראל דעיקר שכינתו בתוכנו והוי בפניו עיי״ש. ולזה במזמור לתודה שבא לספר שבחי השי״ת הריעו לד׳ כל הארץ, והאיך שרי׳ והלא שייך סיימתינהו, אך ר״ת הלכה שיש לו להקב״ה, וזה שקוב״ה ואורייתא וישראל חד הוא והוה ממש בפניו ולא שייך סיימתינהו ושפיר הריעו והבן, ובשבת ל׳ שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה, ולזה מסמיך עבדו את ד׳ בשמחה והבן, ובסנהדרין צ״ג ד׳ עמו שהלכה כמותו בכל מקום, ובזה יש לפרש פקודי ד׳ ישרים להלכה כשהמה משמחי לב, שאז השכינה שורה אתו והבן.

מחמת רב הטרדות של החג הקדוש הבעל״ט ההכרח יאלצני לקצר, אך מחמת גודל הגעגועים וחובתכם לפני קבתי

לי זמן מלשון הנפרש בהפלאה על וקבעת עתים לתורה שנופל מלשון וקבע אות קובעיהם נפש לבא בברכת חג כשר ושמח וברכת כל טוב, יישר כחכם וחילכם לאורייתא, ונזכה לנחמת ציון וירושלים, ולהתקבץ בתוככי ירושלים על הזבחים ועל הפסחים בב״א.

הנני רואה לנכון להודיעכם עוד, שאנו עושים כאן בכל האמצעים העומדים לימיננו כל ההשתדליות, כדי להוציאכם במוקדם היותר אפשרי מעמק הבכא בעה״י, הבוית״ש יהי׳ בעזרנו כדי להוציא זממנו הטוב מכל אל הפועל בשלימות יותר.

כ״ד אוהבכם באמת בלונ״ח, המצפה להרמת קרן התורה וישראל ולישועה קרובה.

יקיתואל יהודה הלברשטאם,

אבדק״ק קלויזנבורג יצ״ו.

בעה״י. י״ג ניסן תש״ז, נויארק.

שלוכט״ס חנא וחסדא וחייא אריכא על הישיבה הקדושה ״שארית הפליטה״ הי״ו, הוהנמס, עסטרייך.

אחדשה״ט.

הגם שמילי דפסחא רבים הם, והנני עמוס החבילי טרדין אשר הקיפוני סבבוני מכל צד, עכ״ז לא אוכל למנוע עתי עוד טרם כניסת החג הקדוש הדופק על פתחנו למפרוס בשלומכם הטוב, ולברככם בברכת חג כשר ושמח על הרי ציון וירושלים, אמן.

הגיעו לאזני איזו שמועות מוזרות, כי ח״ו אין שלו׳ במחניכם, והגם שלא אדע אם כנים הדברים, עכ״ז לא אמנע מלהעיר אתכם על אשר לא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה אלא בו, ובפרט רב שלו׳ בניך, ות״ח מרבין שלו׳ בעולם. ולפענ״ד לפימ״ה שפי׳ בישמח משה בראשית על הפ׳ מי את ותראי מאנוש ימות וגו׳ עושיך נוטה שמים ויוסד ארץ, ר״ל כי ד׳ עשה אותך שתהי׳ בכחך נוטה שמים ויוסד ארץ, וכדכתיב בתרי׳ ואשים דברי בפיך וגו׳ לנוטע שמים וליסד ארץ, ומפרש בזוה״ק כי ע״י חדושי תורה שמחדשין הצדיקים נבראו שמים וארץ עיי״ש, וזה רק כשיש שלו׳, כי העולם קיים על האמת והדין והשלו׳, משא״כ במחלוקת שמונע בריאתם מחדש, ועיין במפורשים בהסתירה במשנה ב׳ על ג׳ דברים העולם עומד ועל ג׳ דברים העולם קיים והבן. ולכך רב שלו׳ בניך אז אל תקרי בניך אלא בוניך שהמה בונים עולמות, וכדברי הזוה״ק, והבן בס״ד.

ואקוה לשמוע במהרה בשורות טובות מאתכם כי התאחדתם כאיש אחד בלב אחד לכבוד השי"ת ולכבוד התוה"ק, ונזכה להתראות במהרה בתוככי ציון וירושלים על הזבחים ועל הפסחים בב"א.

דברתי דרך טלפון עם ידידנו ר' לייביש נ"י ליתן לכם על חג הפסח הקדוש, ושמחתי שאמר לי שיש לכם מצות ב"ה עצהיו"ט.

שמעתי שהרבה בחורים נסעו משם, אבקשכם בטובכם להודיעני שמות הנמצאים שם כעת לטובה וגם משלומכם הטוב.

ואחתום בזה באות שמחת יו"ט לכולכם, בפודשה"ט.

יקותיאל יהודה הלברשטאם,

אבדק"ק קלויזנבורג יצ"ו.

בעה״י. כ״ה ניסן, יומא דהלולא של אאז״ק הגה״ק רבינו הד״ח זי״ע, תש״ז.

שלוכט״ס לכבוד הנהלת ״שארית הפליטה״ פרנוולד.

אחדשה״ט כמשפט!

הנני מאשר בעדם שיחתי טלפנית מהיום עם ידידנו היקר הרה״ח מו״ה ר׳ אהרן טייטלבוים נ״י.

שמחתי לשמוע שחלקתם את כל הסכומים אשר הודענו אתכם. ונוכחתם לדעת ולהכיר גודל נחיצות הזריזות בענינים כאלו, וביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס ע״י שאין אנו מקבלים כ״א מיחידי סגולה, אשר מחכים אנו מאתם חטיבה מול חטיבה, אז אשר מוכרחים אנו לקבל מאתם מטעם אחר. וכמובן שאחר אשר קבלנו מאתו כדי לעזור את קרובו, והשולח בוטח בהבטחתנו ובאופינו, ומודיע כזאת לקרובו משם, ולבסוף אחר עבור שבועות וגם חדשים הוא מקבל תערומת קרובו, שדחיתם אותו בטענות ומענות, ואין אתם מפלקים למענו את הנשלח, שזה גורם בעד הסתדרותנו ותנועתנו הפסד גדול. כל אפונה שבאתם לידי הכרח שמעתה תחדלו מעשות ככה, והכל על מקומו יבא בשלו׳, וד״ל.

אודות העתקת איזה מאות מאנ״ש משם לצרפת, הנה בלתי ספק הוא מעלה גדולה לצאת מארץ הדמים, אשר מלבד זה גם סכנת השונאי ישראלים הנאצים ימ״ש מרחפץ עליהם, ויש לחשוש על הרמת ראש רוצחים הללו מיום ליום ח״ו, לארץ חפשי כצרפת, אשר תשובי׳ חיים חיי אנושי, של שוויון זכיות ושל הכרה-עצמית, ויש לאל ידם לסדר את חייהם שם

במנוחת נפש ובלב מרגוע, עד אשר תבריק אורם לזכות לשוב לארץ אבותיהם, אשר אשר ד״א דורש אותה תמיד, ושזה הי׳ כל מגמתי מאז, וגם מצד אחר לאחר שכבר נתיישבו שם והרגילו א״ע לחיות בחיי הקלוקל בישבם על סיר הבצלים והקשואים של האונרא וכדומה, העתקת מושבם לצרפת הוא מקושר בקישויים ובזמן, עד אשר אנשים הללו יסדרו את חייהם וימציאו להם חק ע״י איזו אומנות נקי׳ וקלה, לזון שם אנשים למאות אש עולה לסכום רב. ולזה מה אני מקבל על שכמי אחריות גדולה כזו, שלבסוף יקבלו עלי בתערומות וצעקת לגימה, לכן רק אוכל להדגיש שנית מה שאמרתי בטלפון שאני אני ערב כלל בדבר זה, עכ״ז בעה״י כל מה שבחי אתאמץ לעשות לטבתם כפי האפשריות.

אינני מבין שלמרות המברקים אשר שלחנו לכם לא הגיעו לידי הרשימות מהשני מאות וחמשים בחורים ועשרים רבנים משה״פ דשם, ואנחנו שקענו לטובתם הון רב, בחסרון רשימות הללו הכרחנו להסתפק בחות דעת בחורי חמד שלנו מישיבתנו כאן הי״ו, אשר העמידו בגורל מכסת הנפשות כפי דעתם.

את העתקת רשימות הללו, אשר כבר הצענו מול המיניסטריום בעד הויזמו׳ס הננו שולחם לידכם רצוף פה. גם שולחים אנו לידם לוטה במעטפה עשרים בולי אוירון.

מפראג עד כעת לא קבלתי עוד החשבונות. גם נפלאתי שלא מסרתם להבית יעקב תקציב שלהן.

בלתי ספק קבלתם מכתבי וגם הבנתם משך שיחתנו,

אשר גליתי לפניכם רצוני ותביעתי לקרא לאסיפה תומ״י את כל המחנות, אשר יקחו בה חבל כל המפלגות השייכות לשה״פ, וגם לרבות האגוד״י עם כל השייכים לה, ומלבד זה תקראו לאסיפה את כל הישיבות השייכות לשה״פ, ותגמרו פרטי-כל מכל המשא ומתן, מכל ההחלטות ומכל אופני חלוקת המעות, ושחתמו תחתי׳ כולם, שהכל נעשה לטובה לשביעת רצון כולם.

מה שכתבתם שיש לכם חומר לכתוב לי, רק הנכם חוששים שלא יגיעו לידי זר, חידוש בעיני שלא שלחתם ישר דרך הדאר. בדבר האלמאנאך לא קבלתי ע״ע מאומה. מדוע הנכם מעכבים את החומר מלשלחם לידי.

אבקשכם ליזהר מלתמוך בבחורים ואנשים כאלו, אשר יש לחשוש עליהם שאחר אשר יגיע עד הנה יכנסו למקומות או אפי׳ לישיבות שאינן מהוגנות, אשר לבסוף יצאו לתרבות רעה ח״ו, אך תעזרו את בחורים אשר תבטחו בהם שבעת בואם הנה יספחו אל ישיבתנו הרמה דפה בעה״י.

כ״ד ידידכם, המצפה לקראת תשובתכם בפרטיות על כל הנ״ל, בפודשה״ט.

יקותיאל יהודה הלברשטאם,

אבדק״ק קלויזנבורג יצ״ו.

ב״ה יום א׳ פרשת במדבר שנת תש״ז לפ״ק פערנוואלד יצ״ו.

אל כבוד קדושת אדוני מורי ורבי הרב הגאון נר ישראל וקדושתו רבן של כל בני הגולה האדמו״ר מקלויזנבורג שליט״א.

אחרי קידה אפיים אל מול פני הקודש ברעדה ורתת, כי איך אבא אל המלך בבקשתי בקשת איש פרטי בעת שעבודת הקודש של כ״ק אדמו״ר שליט״א על הכלל כולו יצא, להמציא לנו מקום מנוחה ולהחיותינו ולהספיקינו במלא חפניים ברוחניות ובגשמיות עצהיו״ט, ומי לא ירא להפריע את מלאכת הקודש הלזו אך תמכתי יסידותי על החיבה יתירה שנודעת לנו מאת כ״ק אדמו״ר שליט״א שקיבל אותנו לבנים והעולה על כולנה הוא שאין לי עצה ודרך אחרת וההכרח לא יגונה, ובכן אבא אל המלך אשר לא כדת, ואציע את בקשתי במלים אחדים.

ראשית כל הנני להודיע שנתקשרתי בחוהמ״פ העעל״ט בקישור שידוכין עב״ג הבתולה מ׳ מלכה פיגא בת צפרא לאה גרינפעלד תחי׳ אחות הב׳ חיים ישכר דוב נ״י שיגיע בימים לשם, נא להזכיר אותנו שיעלה ויבא זכרונינו לטוה בתפילותיו הקדושים שזיוויגינו יעלה יפה ונצליח בכל העניינים, זמן חתנתינו ממשמש ובא, ואני איני יודע אנא אני בא, כי אין בידי לפורטה אפי׳ שוה פרוטה, במלא מובן המילא בלי שום גוזמא, מיד אחר השחרור באתי לפעסט יצ״ו ונכנסתי לישיבת הגה״צ אבדק״ק שאפראן שליט״א, שאם לא הייתי יכול לרכוש לי כלום, כי לא עסקתי במו״מ כלל וכלל,

משם באתי לשאוב מבאר מים חיים ולחסות תחת צל כנפיו של כ״ק אדמו״ר שליט״א שר לכאן בגפי ואפ״י בגפי לא באתי כי גם כסות לא הי׳ ובכל הנני עומד עתה על אם הדרך במקום צר מבלי מצא לנטות ימין או שמאל כי למי אפנה למי אקרא מי יענינו מי יושיע לי, פניתי להוועד שארית הפליטה של כ״ק אדמו״ר שליט״א, מהם קבלי עם כלתי תחי׳ ביחד הרבע שנותנים כרגיל לחתן וכלה, ומובן שעם זה אין להתחיל כלום, ובפרט שאני צריך ליקח לי הכל מלבוש, מעיל, מנעלים, מכנסים, כובע, בגדי לבן וכו׳ וגם לכלתי תחי׳ צריך אני לסייע בדברים אלו, וחוץ מזה ישנם שאר צרכי חתונה שאי אפשר לפורטם שעולים לסך גדול. עד עתה ציפיתי וחכיתי שאקבל עוד מהוועד שארית הפליטה את השלשה רבעים, כי לא קבלתי רק רבע אחת כנ״ל אך לשוא הי׳ הכל המתנתי באמרם שאין להם מעות על דברים אלו הרב מ׳ משה ארי׳ אמר לי שהם היו יכולים לרכוש להם סך הנדרש אך עד עת שלא יקבלו ע״ז אישור מאת כ״ק אדמו״ר שליט״א עד אז אינם יכולין לעשות כלום עבורי, ע״כ הנני פונה בזה אל כ״ק אדמו״ר עבור עזרה, אין בידי להעלות על הכתב את גודל המצוקה והלחץ זו הדחק שאני נמצא בו כעת, ולולא זאת לא הייתי מעיז בעצמי לגשת אל פני הקודש אך ההכרח אצלנו, ובכן נא ונא להושיע לי ע״י עושי רצון קדשו אם להודיע פה להוועד הנ״ל שהם יתנו לי כל הסך הנ״ל לכל הפחות או לשלוח לי ישר משם.

בטחוני חזק ואמין שכ״ק אדמו״ר שליט״א לא ישוב פני ריקם, רק יחוס וירחם עלי.

בשבוע זו התחלנו ללמוד במס׳ נדרים ד׳ פ״ח וביו״ד סימן פ״ט אני לומד עם הב׳ שמואל זנוויל שווארטץ.

ובזה אשים קצי למילין בתקוה.

א״ד תלמידו השמתוקק ליהנות מנועם זיו אמרותיו הנחמדים ולהתאבק בעפר רגליו הקדושים.

יוסף שלמה בן מרים סלאווא רייניטץ

תלמידי ישיבת שארית הפליטה

נכד הגה״ק בעל מנוחת אשר ונהרי אפרסמון

א׳ מו״מ תש״ז, ניוארק

שלוכט״ס לכבוד תלמידי היקר, הבחור כהלכה, חתן תמים למעלות, מו״ה... נ״י, פרנולד.

אחדשה״ט כמשפט,

בתשובת יקרתך מיום א׳ במדבר העל״ט, הנני בזה לברכך מקרב ולב עמוק בברכת מזל טוב לרגלי ארוסתך. השי״ת יעזור לך שתזכה לבנות בית נאמן בישראל לה׳ ולתורתו, דור ישרים יבורך.

הנני עוד להודיעך שכתבתי להנהלת שארית הפליטה שם שיתאמצו לעמוד לעזרתך לעת אפריונך...

והנני רבך הפודושה״ט בלונ״ח

יקותיאל יהודה הלברשטאם

אבדק״ק קלויזענבורג יצ״ו

עש״ק עקב פה פאריז

שוכט״ס לכבוד הרבנים הקצינים הנגידים היקרים וכו׳ ועד שארית הפליטה בנוא יורק הי״ו.

אחדשה״ט, הוכרחתי להשאר הנה מפאת סיבות שונות. ואשר עלי לראות בענין הרשיון להביא האנ״ש מגרמניא להכא – אצל שר הפנים כבר נגמר ועתה בידי שר החיצון, השי״ת ירחם על שארית פליטת עמו ישראל ויאמר די לצרותינו אכיה״ר, תקותי בעהשי״ת לנסוע ביום ב׳ או יום ג׳ לגרמניא – ולשהות שמה לערך ב׳ ג׳ שבועות. משוויטץ קבלתי הודעה שהר׳ ליבוש שליט״א כבר קיבל המעות מוועד הצלה וכו׳ ולזה לדעתי ישלחו כת״ה הלאה סך מסוים אל הר׳ ליבוש נ״י כי הוא איש אמונים ומשמה הדרך בנקל לקבל.

ידיכם הדוש״ת באה״ר, מחמת טירדות שבת קדוש אקצר.

המצפה להרמת קרן התורה וישראל בנצו״י

יקותיאל יהודא הלברשטאם

אבדק״ק קלויזנבורג

לוטה פה המכתב מתלמידי משוועדען ולדעתי ישלחו לו תמיכה ולמצוה גדולה יחשב

בעזהשי״ת, על עגלת הקיטור דרך פריז [נשא תש״ו].

שוכט״ס לכבוד בני הישיבה הנכבדה והחשובה לשם ולתפארת, הבחורים המסולאים בפז ודרכמונים יקרים ונחמדים וכו׳, כאו״א בשמו הטוב יבורך מפי שוכן מעונה, ישיבת האהענעמס הי״ו והישיבה הקדושה פערנוואלד, פאקניג, לייפהיים וכו׳.

אחדשה״ט,

הנני להודיעכם שב״ה עברתי הגבול בשלום ובניקל ב״ה נסיעה טובה מאוד ואני מקוה להשי״ת שיכנסנו לכרך לשלום וינחינו במעגלי צדק למען שמו יתברך אכיה״ר.

ואבוא בדברי תורה, בדרך עיינתי בנחלת אבות [לבעל משען המים, דף כה עמ׳ ד׳], וראיתי שמביא מסורה – וישכר באהליך [דברים לג, יח], ואל תשכן באהליך עולה [איוב יא, יד] – והכוונה לפי דעתי אף שישכר באהליך, אפ״ה אל תקל בעיניך בלקיחת ספר שלא מדעת – אל תשכן באהליך עולה והבן.

אולם אפשר לומר להמבואר בספה״ק [אגרא דפרקא, אות קכ״ו] מאא״ז ז״ל בעל בני יששכר שהעיד מרבנו הקדוש מהרמ״מ מרימענוב, שעיקר קלקל הילדים משום שהמה ניזונים מאביהם שיש לו ממון שלא ביושר וכח הפועל בנפעל עיי״ש בדברי קדשו החוצבים להבות אש, וזה שמח זבולון בצאתך וממון ביושר ועי״כ וישכר באהליך והבן. וביותר, דשמחה היא מקדושה כמו ברבות צדיקים ישמח עם [משלי טו, כג], אור צדיקים ישמח [משלי יג, ט] והבן. וביותר עמקות

לפי רבינו הקדוש מלובלין בדברי אמת פרשת ויחי ובזאת זכרון, שכשהשי״ת משפיע השפע ממקום גבוה נמשך אתו השפעה רוחניית ועזה״כ [משלי י, כה] ברכת ה׳ היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה שאדרבה נמשך עוד קדושה יתירה על הגשמיות, וזה שמח זבולון בקדושה אז נמשך מזה וישכר באהליך והבן, וזה המסורה וישכר באהליך – בזמן שאל תשכן באהליך עולה ודו״ק.

ועוד בדרך הזה כי רמז להרחיק החכמות חיצנייות אף כשרוצה ליקח אותם לרקחות ולטבחות, וכמו שנראה שרבינו הקדוש אביהן של ישראל הרמב״ם ז״ל באגרת שלו שאחר כל הטצדקאות סיים עכ״ז נחלק לבי לחלקים הרבה ומה יענו אזובי קיר, וזה וישכר באהליך אבל בתנאי ואל תשכן באהליך עולה והבן. וביתר ביאור דזבולון הבעל משא ומתן לו מהצורך להתקרב ע״י דברים פשוטים, והיה עולה על הדעת שתרצה לקרב את זבולון ע״י חכמות זרות, ואמר שח״ו ואל תשכן באהליך עולה והבן בס״ד.

ואולי עוד רמז להתרחקות מרשעים והרחק משכן רע שאף שהתיר להשתתף עם זבולון התמכין דאורייתא, אבל ואל תשכן באהליך עולה, שעושי עול ורשע אל תשכן באהליך שלא תלמוד ממעשיו והבן.

ועוי״ל שחמדת התורה הקדושה באה ע״י נקיון ממעשים שלא כדת דקב״ה ואורייתא וישראל חד הוא [זוהר ח״ו עג, א], ונפש צדיק אוותה טוב כי הוא חיינו ואורך ימינו, וכאשר ירעב האדם ללחם ק״ו שירעב וצמאה נפשו לאל חי ולדבר ה׳, אך כשחוטה בעוה״ר ונפרד מאלופו של עולם

ממילא נפסק רחמנא ליצלן הקשר עם השי״ת וניתק דביקותו בתורה הקדושה וזה הוא הגורם רח״ל ביטול תורה, וזהו אל תשכן באהליך עולה וממילא בטח וישכר באהליך והבן.

וזה אשרי תמימי דרך [תהלים קיט, א], וממילא ההולכים בתורת ה׳, וזה כלל מוסד לתורה הקדושה אשר כשרואה שאין לבו מתמיד וחושק ללימוד התוה״ק ידע כי בטח נפסק דביקותו בהשי״ת, ויפשפש במעשיו וישוב בתשובה שלימה לפני היודע תעלומות ומיד תתעורר בקרבו אהבת התורה, וזה בזמן שבדרך עדותיך ששתי כעל כל הון אז בטוח אני כי בפקודיך אשיחה וגו׳ [שם שם, יד-טו] בגדר כל היום היא שיחתי [שם שם, צז] שאף שיחת חולין של ת״ח צריכה לימוד [סוכה כא, ב], שהכל תורה שלימה דכל השח שיחת חולין דייקא עובר בל״ת [יומא יט, ב], שאף השיחה יהיה תורה והבן.

עתה באתי ב״ה בשלום והמתינו עלי כל מנהלי האגודה ואנ״ש מפה אצל התחנה ותיכף ומיד דברנו ע״י טלפון עם ש״ב הרב ר׳ דוד הלבשטאם לברוקלין ואמר שעל יום ד׳ נקוה לקבל כבר הרשיון כניסה, אך בנתיים נתוודע לנו שהציר האמריקני אינו רוצה ליתן יותר רשיון ע״ז הכינוס בטענה שנדחה האסיפה, והשי״ת יעזור שיהי׳ הכל על צד היותר טוב לעמן כבוד ית״ש. בכאן נפגשתי עם יושב ראש האגודה במלכות בריטניא איש ירא וחרד והנה גם שמה יש להם התנגדות מצד המתחדשים וכמו כן גם כאן גדלה צעקתם, סדנא דארעא חד הוא, ונקוה בכאן לעשות איזה אסיפה אי״ה לטכס עצה כדת מה לעשות.

קצרתי מאוד מחמת רוב הטרדה, חזקו והתחזקו בתורת ה׳ בדרכי אבותינו הקדושים ותעלו מעלה מעלה בתורה ובעבודת השי״ת ותזכו בנחלת שני עולמים.

כאוות נפש אוהבכם מקרב, הדוש״ת באה״ר ובלונ״ח כה״י, המצפה להרמת קרן התורה וישראל בב״א.

יקותיאל יהודה אבדק״ב

מאד אבקש למסור תומ״י המכתב או העתקתו לפרנולד, - אודות חג השבועות הקדוש אודיע אי״ה מה תהיה הגמר לטובה.

ואפרוס בשלום ידידי הרבני הנגיד הקצין מו״ה צבי גראסבארד נ״י ותודה רבה מאתי על רוב טובו והשתדלות שלו עמדי בהיותי שמה, ולטובת היהדות החרדית, ישלם ה׳ פעלו ותהי משכורתו שלימה אכי״ר.

בעה״י.

י״ג ניסן תש״ז, נוי יארק.

בנות משכילות ויראות ״בית יעקב״ הי״ו !

אונזערע חכמים ז״ל זאגן, אז בשעת אידען שטייגען אין דער מדריגה, שטייגען זיי ביז צום הימעל, און חלילה פארקעהרט, בשעת זיי נידערען פאלען זיי ביז צום שטויב פון דער ערד. די בחינה ליעגט לדעתי אין דעם פסוק ״בראשית ברא א׳ את השמים ואת הארץ, אויף דעם ווארט בראשית דרשענען חז״ל בשביל ישראל שנקראו ראשית, אז די וועלט איז באשאפען געווארען וועגן אידען וואס זיי ווערען אנגערופען ראשית, און ביי די איז איינמאל דער פאל את השמים, אז זיי קענען זיך ערהעבען ביז צום הימעל, ואת הארץ און חלילה אויך פארקעהרט.

נאך ערקלערען רבותנו ז״ל, נפלה, וען אידען ח״ו פאלען, אז ולא תוסיף זיי זענען שוין אין די נידעריגסטע שטופע, דעמאלס איז א סימן פון קום בתולת ישראל, איז די ישועה א נאהנטע, א באלדיגע.

וועגען דעם זאגען מיר אין גלות: הא לחמא עניא, דאס איז דאס ביטערע ברויט, וואס אונזערע פעטער האבען געגעסען אין מצרים. עס זענען אבער ליידער דא כמה וכמה, וועלכע כל דכפין, זיי זענען הונגעריג און זיי פעהלט אפילו דאס לחא עניא אויך, און מיר מוזען זיי רופען עסען, קומט דאך אויס אז דער גלות איז שווערער אויך פון גלות מצרים, כל דצריך ייתי ויפסח, עס זענען דא פיעלע, וועלכע האבן

ליידער קיינע צרכי פסח, ווי עס געהערט צו זיין, און מיר מוזען זיי איינלאדנען אויף פסח, ... די איז דאס לפי זה א גלות בתוך גלות. אט די ביטערקייט פון דעם גלות גיבט אונז ער מוטיגונג און זיכערע האפנונג, אז: השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל.

איך וואונש אייך אלע אן עכט כשר'ן פסח און א פרעהליכען יום טוב.

יקותיאל יהודה הלברשטאם,

אבדק"ק קלויזנבורג יצ"ו.

יחיאל יהודה איזאקזאהן

אב"ד דק"ק סיגעט והגליל יע"א

שוכט"ס אל כ"ק גיסי היקר הרב הגאון הצדיק בו"ק חו"פ עומד לנס עמו מרבץ תורה ברבים עובד במס"נ לעמן הרמת קרן התורה והדת רבן של ישראל כקש"ת מרן יקותיאל יהודא האלבערשטאם שליט"א האבדק"ק קלויזענבורג יצ"ו

אחדש"ה ושת"ב כראוי וכנכון באהבה וחיבה יתירה ובכל הכבוד ודרך ארץ הראי"י בראש וראשונה רוצה אני לבקש סליחה מכ"ק שליט"א על אחירת מכתבי עד הנה, כ"ק יודע ומכיר את רגשותו של אהבה וחיבה דרך ארץ והוקרה כלפיו ולא מפני קלות ראש ח"ו אחרתי תשובתי רק מפאת מאורעות ונתיבות אשר לא הי' לי עלהם שום שליטה כלל וכלל הם היו בעוכרי. לעת הגיעו הכתבים לידינו כבר היתה מונח על ערש דוי בהקליניק בקלוז"ב וכל משך היותי שם לא הי' לי באפשרות לכטוב מטעם שאסור הי' לי כל מאמץ גופני ומלאכת הכתיבה בתוכם וכאשר שבתי הביתה רציתי לכתוב לכ"ק שליט"א ולכ"ק דודינו מסאטמאר שליט"א ולכבוד גיסי שליט"א אבל כאשר רק כתבתי את מכתבי לכ"ק דודינו מסאטמאר שליט"א הרגשתי חולשה וזה הי' ביום קכ"ה המע"ל ולא המשכתי לכתוב באותו יום ואח"כ באו הימים הנוראים התפילות, התענית, וב"ה כי עברו עלי בשלום, וע"כ נתאחרה תשובתי ובאמת בוש אני לכתוב כעת לכ"ק שליט"א אחר כל הטובה שעשה עמנו ושלח לנו את הכתבים אי אפשר לי להביא לידי גיסי את רגשי היודתינו העסוקים כלפי נדבת לבו הטוב וממש החי' את נפשינו ועודד את רוחינו המדוכא

מסובורים וחלאות העוברים על ראשינו, צר לי מאד על אשר הפרדתי מאת חבורת כ״ק שליט״א בטוח אני שאם הייתי ממשיך להיות בחבורת כ״ק שליט״א הייתי נמלט מרוב צרות ויסורים וכל התלאות והפגעים אשר עברו על ראשי באו רק עקב הפרדתי ואתו אמנם עוד אקוה להיות בחבורתו ולתקן את אשר חסרתי. כאשר ידוע לכ״ק שליט״א נחליתי ל״ע במחלת השחפת עוד אזכור שאחר השיחרור שכבתי בבית החולים בפאלדאלפיע וכנראה לא נראפתי אז מכל וכל באופן ראדיקאלע וב״ה כי השב לי במדה גדושה אמנם זקוק אני עוד לרפואות להנפש ולשבות מכל עבודה גופנית ורוחנית לפי דברי הפורפיסור צריך אני לילך על איזה חדשים להרי ״שאשראס״ בטשעכניא אבל זה מקושר בהוצאות גדולות ואצומות אשר אין אני הולמם.

בכלל אין אני יודע אם אוכל להמשיך כעת נסיעתי לארה״ק מטעמים שונים ראשית אין מצב בריאתי מרשה לי נסיעה וטלטול הדרך עד איזה חדשים, חוץ לזה איני יודע מה יהי׳ בעת הדר ״ווזיט״ אני מסופר אם יורשה לי הכניסה לארה״ב עד שנה או יותר עד אשר ארפא באופן יהודי ושורשי בלי שום שיור כלל, כבודו מתאר לעצמו מצב רוחני המדוכא בתוך אלף ספיקות כאילו ואין אני רואה לפני סכוים טובים יותר, והשי״ת ירחם עלינו וינחמינו ואני מבקש מאת כ״ק שיתפלל בעדינו שנוושע בכל מיני ישועות ורפואות והשם הטוב ינחם את לבינו השבור בתוך שאר ישראל אמן. רוצה אני להעיר שבהכתבים אשר שלח לנו נמצא כתוב ... במקום ... ואין אני יודע אם זה לא יוגרם קושיים אצל הנסיעה בכ״א

אנחנו מתכוננים על הנסיעה והשי״ת יעזור אותנו שנגיע בניקל אל מחוז חפצינו.

ובזה הנני חותם ברגשי תודה והנני מכפיל את תודתינו העמוקה בעד כל הטובה אשר גמלנו, ואסיים בד״ש חמה ונלבבה וחותם ברגשי אהבה וחיבה דרך ארץ הערצה וכבוד ידידו מוקירו אוהבו לנצח

יח״י איזאקזאהן

רשומי דברים שכתב הגה״ע מקראסנא זצלל״ה ע״ד סבלו במחנה העבודה בימי הזעם

ביום ג׳ אייר שנת תש״ד, יום ד׳ לסדר אחרי קדושים, הוציאו אותנו מבתינו אל הקליפה הקשה אראריש עלעמענטאר שוהלע, ושהינו שמה עד ערב שבת בבוקר, והובילנו אותנו משם לשאמלוי טשעה לציגעל פאבריק, מקום טיט ורפש, ועשינו לנו אהלים, וסבלנו הרבה מאד בבטול תומ״צ, ושרפו תפילין וסה״ק. ומשם הובילו אותנו ביום ב׳ של חג השבועות לעיר אוישוויץ. ושהינו שמה עד יום ה׳ פ׳ שלח, והביאו אותנו ללאגער שברויטהשווייג, ומשם הובלנו ביום ב׳ ואתחנן י״א מנחם אב ללאגער שבמיללדארף, על לינת לילה אחת, ומשם הובלנו ביום ט׳ אדר למטטערגארז, והייתי שמה עד יום ג׳ אחרי קדושים, ושהיתי שמה עד יום י״ט אייר ל״ד בעומר, ואז נתקו מוסרות ברזל, ובאו אנשי חיל מאמעריקא בשעה ד׳ אחר חצהרים, והובילו אותנו ביום עש״ק בהר בחקותי העירה, פה אמפפינג לשפיטאל, להביא אותנו, להחיות גופנו בעהי״ת.

הודות להשי״ת על רוב רחמיו וחסדיו, ויעזרנו גם להלן, להנצל מכל צרה וצוקה, לזכות לגאולתנו ופדות נפשנו.

בעיר אמפפינג נחלתי ר״ח אחר חג השבועות בחולי הפלטיפוס ר״ל, וכמעט ג׳ שבועות לא ידעתי בין ימין לשמאל, ולא הנחתי לשום איש להתקרב אלי. ברם זכור לטוב ידידי מוה״ר יעקב שלמה לאקס נ״י משאמלויא שהיטיב עמדי ונתן לי בע״כ מאכל לפי, וכן מ׳ מרדכי נאווע נ״י מעירינו בן ... אף כי הכיתי אותם ודחיתים במכות. עד אשר ריחם ה׳ עלי

ויצאתי מהסכנה ב״ה.

והנה הביאו אותי מאמפינג לישוב עקסבערג לשפיטאל יותר טוב מבאמפינג, וקרוביי וידידיי מוה״ר אליעזר יעקב ומוהר״ר יחיאל עשו עמי טובה גדולה.

(עד כאן רשומי כתי״ק)

הילל ליכנטענשטיין

הרב מקראסנא

בלנדסברג, גרמניה

בעזהשי״ת, שוכט״ס למע״כ ידידי הנכבד איש אשכולות הרב נפתלי בארוך נ״י וכבוד ידידי איש חמודות הרב אביעזר בורשטין נ״י.

זה כמה שרציתי להיות אצל מע״כ, אבל לא הי׳ בכדי שיעשה, וגם כי הייתי במינכען, אבל על כי עוד לא למדתי לגמרי להתהלך בחוץ על משענתי לנסוע על טראנוואיי, לזאת לא נסעתי אל מע״כ, ועם אויטא לא הי׳ לי אז באפשרות לנסוע לשם.

ועתה באתי בבקשה, נא לשלוח לנו חמשה עשר גמרות מ׳ יבמות, כי אנו צריכים מאד בישיבה ללמדו ברבים בעזהשי״ת ואקדמה פניהם בתודה רבה.

וע״א הוויזומען שלנו לצרפת, שמוע שמעתי שקרובה להגמר, ונוכל לנסוע בעזהשי״ת, נא להודיענו דברים ברורים.

ועוד זאת אדרוש, ואפנה בבקשה אל וועד הצלה, בשבוע העל״ט עלה בידנו בעזהשי״ת ע״י רוב השתדלות להציל נפש יקרה מאד בישראל, בחור אחד שבעת השחרור נשאר עפ״י סיבה אצל ערל אחד סמוך לבערלין, ואביו הי׳ איש צדיק וישר ת״ח, והי׳ חבירי מנוער, ומאד נצטערתי עבור בנו הנ״ל, ושלחתי ביחוד שליח נאמן, הבחור השחוב מוציא כתב זה לשם, ועלה בידינו להוציאו, וכעת הוא לומד אצלי ב״ה בישיבה, ונחת אנחת ממנו ב״ה וההוצאות ע״ז קבלתי

עלי, ועלה על סך ארבעים ד׳. ובהיות כי עיקר יסוד מוסדות וועד הצלה כשמו כן הוא, להציל אחבנ״י, אפנה בבקשה אל מעכה״ר, לשלוח לי מקרנם סכום הנ״ל. ואקוה שימלאו בקשתי בזה ג״כ, והנני ידידם באהבה.

הילל ליכטענשטיין

הרב מקראסנא

א׳ מו״מ תש״ז, נויארק.

בין המצרים, יזרח אור לישרים, על ראש כבוד אהובי ידידי היקר, הרב הגאון המפורסם, סוע״ה, בנש״ג, וכו׳ כקש״ת מוה״ר הלל ליכטענשטיין שליט״א, אבדק״ק קראסנא, וכעת לאנדסברג.

אחדשהטושת״ה באה״ר!

בנוגע ליקרתו מיום ב׳ בהעלותך העל״ט הנני בזה להודיעו, שהנני מבין גודל מסירות נפשו בעבודת הקדוש, אשר כהדר״ג עוסק בדברת הצלת ילדים מידי עכו״ם ומבין צפרני מינים ואפיקורסים, וגם בשאר ענינים נחוצים. ובאמת כבר כתבתי להנהלת ״שה״פ״ בפרנולד שיעמדו לימינו בכל מה דאפשר, כדי שיהי׳ לאל ידו להמשיך הלאה פעולתו הקדושה והקל מעל שכמו המשא הרובץ עליו. והנני בטוח שכפי השגת ידם בלתי ספק תסייע הנהלת שה״פ לכהדר״ג שליט״א לרגל המלאכה. השם יקבץ נדחי עמו ישראל ממרחקים, כי יקום מעפרא חבצלת השרון שושנת העמקים.

והנני חותם בפודשהטושת״ה באה״ר ובידידות נאמנה

יקותיאל יהודה הלברשטאם

אבדק״ק קלויזענבורג יצ״ו

מכתב שכתב הגה״ע מקראסנא זצלל״ה לעירו קראסנא, תיכף אחר המלחמה

בעהית״ב, ער״ח כסלו תש״ו לאנדסבערג יע״א.

אהובי יקירי צמידי לבבי הנשבר והנדכה, אחיי ורעי הנחמדים שארית הפליטה בקהלתנו האהובה והקדושה קראסנא יע״א – שיחי׳ לאויט״א.

אהובי בעלי בתים החשובים, בחורים וגם בתולות, טהייערע יידישע ברודער און חשוב׳ע שוועסטער, צוריק געבליבענע יתומים ויתומות, קינדער פון מיינע גוטע און זיסע חברים, פון וועלכע, אונד מיט וועלכע, איך האב תורה געלערנט.

דער אמת געזוגט, איך שעמע מיר זעהר דאס איך בין צוריק געבליבן אויף די פערגענגליכע וועלט, און מען האט מיך נישט מיטגענומען מיט מיין הייליגען טאטען, מיט מיינע טהייערע ברודער און שוועסטער, מיט מיינע ליעבע חברים, נשמות הקדושים והקדושות פון אונזער קהילה, איך בין אוודאי א גרויסער ״בעל מום״ דאס איך בין נישט ווירדיג געווען פאר א קרבן... פאר השי״ת, נאר יעצט אז איך בין יא געבליבען, וכל החיים יודוך סלה.

דערפאר בעטע אייך טהייערע יידישע ברודער און שוועסטער, תחזקנה ידיכם, איהר זאללט אייך שטארקען אייער הארץ און לעבען א שיין אנשטענדיג יידיש לעבען, יעדער איינער זאלל פאר זיינע אויגען האלטען דעם פסוק פון יחזקאל הנביא (סימן כ״ב) ״היעמוד לבך, אם תחזקנה ידיך,

לימים אשר אני עושה אותך, אני ה׳ דברתי ועשיתי, מיר זאללען קענען זאגען פאר ג-ט ב״ה דאס מיר שטארקן זיך אין עבודת השי״ת, און מיר קלאממערן זיך צו זיין תורה און מצות, מיר בלייבן ווייטער בייא דער אמת׳דיגער אמונה, וואס אונזערע רבי׳ס און עלטערען האבן אין אונז געפפלאנצט.

דיא ריכטיגע גוטע ערציהונג וואס מיר האבן באקומען פון אונזערע עלטערן, וועט ברענגען איהרע פרוכטען און מיר וועלן נישט מיד ווערען, צו ארבייטען אונד שטרעבען טאג און נאכט, צוריק אויף צו בויען די וויסטע חרבות פון אונזערע הייליגע קהלות.

ב״ה אור ליום א׳ ז׳ למב״י תש״ז פרנוולד יצ״ו

שוכט״ס א״כ אדמו״ר ההגה״צ מדברנא דאמתי׳ גדול בישראל שמו שליט״א.

אחרי קידה חמש מאות כתלמוד לרבי אביאה להודיע את כ״ק רבינו היות שזה ארבעה חדשים שהתחלנו אני ואחי ללמוד ולעסוק במלאכת ״השחיטה״ והנה כעת הנני עומדים קרוב לגמר ורק זאת היא שאין לנו מכשירים הנצרכים דהיינו חלפים ואבנים, ע״כ אביאה לחלות פני רבינו שיאבה נא וישתדל שנוכל להשיג המכשירים משם והגם שכבר הקדומנו אחי נ״י וכבר בקש זאת מידכם אבל מחמת שזה כמה חלפו ועברו ולא קבלנו עודנו תשובה ע״כ תלינן שנאבד המכתב מחמת רעות הדואר א״כ החלטנו לשלוח את האגרת הזאת השנית אולי יגיע זה לידו, ובזה אחתום בתודה רבה מוקדמת.

ואגב אבקש את כ״ק סליחה על שלא בקשנו הסכמתו בטרם התחלת הלימוד הנ״ל כי ידוע ידענו שזה רצון רבינו מכבר עוד בשנה העל״ט רצה רבינו זה וידענו שיראה נחת שאמר ונעשה רצונו וזכות היא לו וזכינו לו שלא בפניו א״כ יענה ויאמר סלחתי !

תלמידו המתאבק בעפר רגלו

הק׳ ישעי׳ קארפפען

שלוכט״ס לכבוד הרבני המו״מ החסיד המפואר, וכו׳ כש״ת מו״ה ישעי׳ קארפען נ״י, פרנולד.

אחדשה״ט כמשפט.

בתשובת יקרתך מיום ז׳ למב״נ העל״ט אינני מבין משאלתך הלא כבר שלחנו שמה חלפים ואבנים, וחוץ מזה הלא נמצא כתוב בה״קול ישראל״ מספר 6 מיום ד׳ סיון מודעה, שחלפים מכל סוג נמצאים למכירה תחת הכתבת: וינדס היים אגודה בל. בערגער אונרא 1041.

בקרוב נשלח אי״ה שמה גם שמלה חדשה.

בפודשה״ט בלונ״ח

יקותיאל יהודה הלברשטאם

אבדק״ק קלויזענבורג יצ״ו

די מעשה וואס איך דערצייל דא, האט דערציילט דער בעל המעשה אליין, ר׳ יעקב פעלדמאן פארן רב פון באר שבע הרב הגה״צ רבי אליעזר קליין זצ״ל, און ער האט די מעשה געדרוקט אין זיין ספר קרית ארבע.

ר׳ יעקב פעלדמאן איז געבליבן לעבן פון דעם חורבן און זיך באזעצט אין ארץ ישראל, זיינע עלטערן זענען אומגעקומען אין אוישוויץ, ער איז אראפ פון אידישן וועג אזוי ווייט אז אפילו אין יום הקדוש האט ער געארבעט, און מוצאי יום הקדוש זעהט ער זיין פאטער אין חלום, ער האט געהייסן ר׳ חיים מרדכי ז״ל, ווי ער שטייט איינגעוויקלט אין טלית מיטן קיטל אנגעטון פונקט ווי ביים לעבן, ער רופט זיך אן צו זיין זון, קינד מיינס גיי צוריק אויף דעם וועג אויף וועלכן איך האב דיך אויפגעצויגן, טאמער נישט איז דיין לעבן איינגעשטעלט, דאס זעלבע חלום האט זיך פאר אים איבערגע׳חזר׳ט א גאנצע וואך, נאכט נאך נאכט אן א אויפהער.

איינמאל פרייטאג ביינאכט ווען ער האט געוואלט אנצינדן די ראדיו, אין דעם מאמענט האט ער געהערט א שטים פון אונטער זיך, ״געוואלד, דו זינדיגסט שוין ווידער?״ ער האט זיך אויסגעדרייט צו זעהן ווער עס שרייט, צו זיין גרויס וואונדער שטייט פאר אים זיין פאטער פונקט ווי לעבעדיג אנגטון מיטן קיטל און טלית, ווי ער האט אים געזעהן די גאנצע וואך אין חלום, און ער רעדט ווייטער צו אים, ״מיין קינד, זאלסט נישט מיינען אז דאס איז בלויז א חלום, איך בין דיר געקומען ווארענען זאלסט זיך אומקערן צו

אידישקייט, אויב נישט זאלסטו וויסן אז לאנג וועסטו נשיט לעבן", און ער איז באלד פארשוואונדן געווארן.

ער איז שטארק צוטומלט געווארן, און דעם שבת האט ער שוין נישט אנגעצינדן דעם ראדיו און אויך נישט גערייכערט.

נאך שבת איז ער געפארן קיין בני ברק צום חזון איש זצ"ל, און ער האט אים געוואלט דערציילן זיינע אלע חלומות, אבער ווי נאר איך האב איבערגעטרעטן די שוועל פון זיין שטוב, נאך פאר ער האט אנגעפאנגען צו רעדן, האט דער הייליגער חזון איש אים מקבל פנים געווען מיט א געשריי, "געוואלד, דיין טאטע האט דאך נישט קיין רוה צוליב דיר".

נאכדעם האט דער הייליגער חזון איש אנגעשפארט דעם קאפ אויף די הענט, ווי גלייך ער וויל כאפן א דרימל, וועו ער האט זיך אויפגעהויבן זיין הייליגן קאפ האט ער אים געזאגט, אין זכות פון א גרויסע מצוה וואס דו האסט אויסגעפירט אין דיין לעבן וועו דו ביסט נאך געווען א אינגל, וועסטו זוכה זיין אומקערן זיך צו אידישקייט אזוי ווי דו ביסט ערצויגן געווארן דורך דיין פאטער, און וועסט מאריך ימים זיין, ער האט אליין נישט געוואוסט וועלכע מצוה, ביז דער חזון איש האט אים דערמאנט , און ער האט זיך באלד דערמאנט, אז וועו ער איז געווען א אינגל פון 14 יאר, האט ער זיך אנגעשטעלט דאס לעבן צו ברענגן צו קבר ישראל א קינד וואס עס איז נישט געווען וועו עס זאל אים ברענגן צו קבר ישראל, און אין דעם זכות האט ער זוכה געווען זיין פאטער זאל קומען אים צוריק

ברענגן צו תשובה, און איז געווארן אן ערליכער איד.

א גערעטעוועטער פון גיהנם פון טרעבלענקא האט דערציילט, ווען די דייטשן ימ״ש האבן געפירט אומברענגן א פאר טויזענט אידן, און זענען שוין געשטאנען פארן אומברענגן, האט זיך אויפגעשטעלט דער גראדזיסקער רבי זצ״ל, און האט געזאגט: הערט ברידער און שוועסטער עם ה׳, עס איז נישט אויף אונז נאכצוקלערן די מעשים פון השי״ת, אויב עס איז נגזר געווארן אין דעם זמן, אז מיר זאלן זיין די קרבנות פון חבלי משיח אויף דעם אופן פון די גאולה, אז מיר זאלן ארויפגיין פאר א קרבן, וואויל איז אונז אז מיר האבן זוכה געווען צו דעם, ברויך מיר אונז זיך פרייען, און זיך שפירן גליקליך, אז עס איז אויף אונז די חלק געפאלן אויסצוטרען דעם וועג פארן גאולה וואס גייט קומען, און מיר זאל אננעמען באהבה אונזער אומברענגן אויף קידוש שמו יתברך, איך טו באפעלן אויף ענק, עטס זאלטס נישט צובראכן ווערן, און נישט ווייגען ווען מיר גייען אויפן מוקד אש, אדרבה איר זאלט זיין בשמחה מיט א ניגון אני מאמין, די אידן האבן מקיים געווען זיינע ווערטער, און זייערע הייליגע נשמות זענען ארויף געגאנגען מיט א שמע ישראל צום באשעפער זי״ע.

הרבני החסיד מוה״ר משה אבערלענדער נ״י האט מיט דערציילט, אז מיט זיי אין לאגער איז געווען א יונגערמאן א גרויסער תלמוד חכם, הרה״ג ר׳ שמעון וואכטעל ז״ל, ער האט פאר זיי יעדן פארנאכט פארגעלערנט א שיעור פון אויסנווייניג, און יעדן שבת האט ער פאר זיי געזאגט א דרשה אויף אונגאריש, כדי יעדער פשוט׳ער איד זאל דאס קענען פארשטיין, וויילט דארט זענען געווען אונגארישע אידן, אלע האבן געווייניט וועז ער האט געזאגט די דרשה, ער איז געווען א גרויסער צדיק זי״ע.

נאך האט ר׳ משה נ״י מיר דערציילט, אז ער איז קראנק געווארן, און ער איז געווען אין א פלאץ ווי אלע קראנקע און שוואכע זענען געלעגן, און דארט איז מען געלעגן א טאג צוויי ביז זיי זענען אומעגעקומען, זיין באבע ע״ה איז געקומען צו אים אין חלום, און געזאגט אז ער זאל פון דארט אוועק גיין, און גיין צווישן די געזונטע, קודם האט ער געמיינט אז עס איז סתם א חלום, אבער זי איז נאכאמאל געקומען און געזאגט ער זאל פון דארט אוועק גיין, ער האט געהאט שטארק א געשוואלענע פיס, ער האט זיך קוים מיט שוועריגקייטן ארויס געשלעפט פון דארט, און צוריק צו די געזונטע, מיט גרויס שוועריגקייטן האט ער געמוזט שטיין ביים ציילן, און השי״ת האט אים ב״ה געהאלפן און ער האט איבערגעלעבט.

שאר בשרי הגאון הצדיק ר׳ יוסף מרדכי כהנא ז״ל, וואס ער איז געווען נאכן קריג רב אין מונקאטש האט דערציילט, אז ביי זיי אין לאגער איז ארויס געקומען א אידישער מענטש

וואס איז געווען דארט אין לאגער א קעכער, און ער האט גפערעגט: וועו עס קען אים זאגן די י״ח דבר, די אכטצען גזירות אין מסכת שבת, וועו עס קען זיי אויסרעכענען דעם וועט ער העלפן צו געבן עסן, האט זיך אנגערופן א יונגערמאן א תלמיד חכם, אז ער ווייסט און ער קען אים אויסרעכען די י״ח דבר פון אויסנוויניג, האט ער אים טאקע צוגעהאלפן מיט עסן, און ב״ה ער איז טאקע לעבן געבליבן, די י״ח וואס ער האט געקענט איז אים בייגעשטאנען צו האבן ח״י.

הגה״צ ר׳ שלום קרויז שליט״א אבד״ק אדווארי דערציילט, אז ווען מ׳איז געגאנגען אין ראצפערט צום דעפארטירן נעבעך, אום מוצאי יו״ט פסח, די ערשטע זענען זיי געגאנגען נעמען דעם רבי׳ן צום דעפארטירן, זענען אריינגעגאנגען צו אים די איניקלעך און געזאגט, זיידע, די זשאנדארן זענען דא, מ׳מוז גיין, מ׳מוז גיין! האט ער געזאגט אזוי, בזה״ל: מיין ברודער דער הייליגער שינאוער רב איז דא געווען בהקיץ, ער האט איבער גע׳חזר׳ט צעהן מאהל, בהקיץ

ער איז דא געווען ביי מיר! און ער האט מיך געפרעגט, ווילסטו מיטקומען מיט מיר, אבער נישט? כ׳האב שלעכט געענטפערט, כ׳וועט ווען אנדערשט געענטפערט! דאס איז איין זאך וואס ער האט געזאגט. נאך האט ער געזאגט, הער מיין קינד, כ׳האב פרובירט און אנגעקלאפט אלע טירן ווי כ׳האב נאר געקענט, אבער מ׳האט מיר אין ערגעץ נישט אריינגעלאזט, כ׳האב נישט געהאט נאך וואו צו גיין.

אידן האבן דערציילט אז זיי האבן נישט באקומען צו עסען, און זענען געווען זייער אויסגעהונגערט, האבן זיי אנגעפאנגען צו עסן גראז פון די פעלדער, און אפילו אין אזא ביטערע צייט האבן זיי געפרעגט א שאלה ווי אזוי זיי זאלן זיך נוהג זיין, זאלן זיי פרייטאג רייסן די גראז פאר שבת כדי זיי זאלן נישט דארפן רייסן גראז אין שבת, און זיי וועלן דאס מוזן טראגן מיט זיך שבת, אדער זיי זאלן דאס רייסן אין שבת, ישראל קדושים.

וועגן הגה״ק רבי יושע בוקסבוים הי״ד דער גאלאנטער רב זצ״ל ווערט דערציילט, ווען ס׳זענען געקומען די שווערע צייטן אין אונגארן, ווען די נאצים ימ״ש האבן טעגליך דעפארטירט טויזנטער אידן קיין אוישוויץ, וואו א גרויס חלק איז אומגעקומען עקד״ה, האט דער גאלאנטער רב געהאט א מעגליכקייט זיך צו באפרייען, ער האט אבער נישט געוואלט איבערלאזן עדת מרעיתו.

ווי עס דערציילט א תלמיד וואס איז געווען דערביי, האט ער, איידער ער איז דעפארטירט געווארן קיין אושוויץ, געהאלטן א פייערדיגע דרשה איבער דעם ענין פון ״ובכל

נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך", און דערנאך איז ער ארויף אויף די וואגאנען צוזאמען מיט זיין קהלה. זיין פנים האט געלאכטן מיט אן אור עליון. "מיר פארן דאך אין גן עדן", האט ער אויסגעשריגן, "זינגט", האט ער באפוילן, און ער האט אנגעהויבן זינגען "אני מאמין באמונה שלימה" מיט שמחה. דער קול פון אני מאמין איז געווארן שטארקער און שטארקער, און אויך ווען דער באן איז שוין געווען אין אוישוויץ איז דער געזאנג פונעם גאלאנטער רב און זיינע תלמידים געווען מיט אזא לעבעדיגקייט און הויכקייט, אזש ס׳האט געבראכן די וועט, און אזוי איז דער גאון וקדוש דער גאלאנטער רב אריין אין די גאז קאמערן און מקיים געווען די מצוה פון "ונקדשתי" מיט א שמחה דקדושה, אין דעם טאג כ"ו סיון תש"ד.

פון אוישוויץ האבן מיר א דאקאמענטירטע עדותשאפט (אין דעם בוך "זכור") פון א געווייסן יהושע ראזענבלום פון חיפה, וועלכער האט דאן געארבעט אין דער "זאנדער קאמאנדא", אט די טרויעריג בארימטע קאמאנדע וועלכע האט זיך אפגעגעבן מיט די אידישע קרבנות אויפ׳ן שוועל פון זייער אומקום. אט וואס ער שרייבט:

אין א געווייסן טאג, זייענדיג אין דעם "אויסקליידונג צימער" (וואו די קדושים האבן זיך אויסגעטאן נאקעט בעפאר אריינגיין אין דעם "בונקער" – גאז קאמער) שטעלט זיך אפ נעבן מיר אן אלטער איד, קוקט מיך גוט אן און פרעגט: "פון וואנעט ביסטו מיין קינד?" – פון קראקא! ענטפער איך. "קראקא? פרעגט ער – דארט האט דאך

געוואוינט מיין ברודער, רבי ישעי׳לע טשחוב׳ער״.

הערענדיג דאס האב איך באלד באגריפן ווער עס איז אט דער איד. וועלכער שטייט שוין נעבעך אהן די מלבושים, גרייט צו גיין... פון מיין מויל האט זיך ארויסגעריסן די בקשה: ״רבי, זייט מתפלל אויף אונז!״, איך האב מורא די רשעים זאלן מיר נישט זלאגן – איז געווען זיין ענטפער. ״איך וועל אויף אייך היטן, טוט עפעס אהן, אבער שנעל ווייל די מינוטן זענען געציילטע.

איך האב אים געהאלפן אנטאן דעם טלית קטן, און דער רבי האט זיך געשטעלט זאגן וידוי מיט א געוואלדיגע התלהבות. דאן האב איך אים באגלייט אריין אין ״בונקער״, און געוואלט שנעל ארויס אידער די טירן ווערן הערמעטיש פארזיגעלט. דער רבי האט מיך אבער נישט נאכגעלאזט, געדרוקט מיין האנט און געזאגט מיט גרויס איבערנומענקייט: ״דו וועסט גערעטעוועט ווערן און בלייבן לעבן, געדענקט און דערציילט די גאנצע וועלט וואס דיינע אויגן האבן געזען, וואס עס האבן געטאן צו אונז די פארשאלטענע רשעים״. ממש אין דער לעצטער רגע האב איך נאך באוויזן ארויסצוקריקן פון דעם ״בונקער״, ווען אין עטליכע מינוטן ארום האבן זיך פון דארט דערהערט די יאמערליכע געשרייען פון די צום טויט דערשטיקטע אידן.

אט אזוי שילדערט אן עד ראיה וואס האט זוכה געווען צו באגלייטן אין גאז קאמער דעם צדיק וקדוש, אין יענעם ביטערן טאג ט״ז סיון תש״ד, וועו ער האט אין עלטער פון 82 יאר מקדש השם געווען צוזאמען מיט זיין זון רבי משולם

זושא, איידעמער און איניקלעך הי״ד.

*

איך וויל דא דערמאנען לטובה מיינע צוויי ברידער׳ס וואס זיי האבן איבערגעלעבט דעם חורבן, און השי״ת האט זיי געהאלפן אויפשטעלן דורות ישרים ומבורכים.

מיין עלטערע ברודער הרב יוסף מרדכי הכהן שוואַרץ ז״ל, וואס איז אין כ״ח תשרי תשנ״ה נפטר געווארן, און זיי חשוב׳ע פרוי חי׳ זיסל וואס איז נפטר געווארן שבועות תשנ״ז זאלן זיי זיין פאר אונז אלע מליצי יושר, זיי זענען געווען חשוב׳ע טייערע אידן און האבן אויפגעשטעלט א טייערע חשוב׳ע משפחה בנים ובנות לשם ולתפארת, חשוב׳ע קינדער זוהן און איידעמער ובני בנים, זאלן אלע זיין געזונט און ווייטער צוען די שיינע גאלדענע קייט פון די משפחה. איך וועל דא אויסרעכענען זיינע קינדער שיחיו. הבכור פנחס זעליג נ״י מיט זיין חשובע משפחה. משה יעקב נ״י מיט זיין חשובע משפחה, אברהם לייב נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, פייביל נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, חיים שלמה נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, יצחק מאיר נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, נפתלי צבי נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, יחזקאל נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, די טאכטער אסתר בראנע תחי׳ מיט איר חשוב׳ע משפחה, די טאכטער פראדל תחי׳ מיט איר חשוב׳ע משפחה, און רבקה תחי׳ מיט איר חשוב׳ע משפחה, אלע האבן ב״ה אויפגעשטעלט שיינע אידישע שטיבער, יברכם ה׳.

מיין אנדערע ברודער וואס האט אויך איבערגעלעבט דעם חורבן, הרב פייביש הכהן שווארץ שליט״א מיט זיין חשוב׳ע פרוי רייזל תחי׳, און זיינע חשוב׳ע קינדער, הבכור יצחק מאיר פנחס נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, יוסף לייב נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, משה פרץ נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, די טאכטער ראצא בראנא תחי׳ מיט איר חשוב׳ע משפחה, די טאטכער נעכא יענטא תחי׳ מיט איר חשוב׳ע משפחה, אלע האבן ב״ה אויפגעשטעלט שיינע אידישע שטובער, יברכם ה׳.

און מיין משפחה ב״ה, בני בכורי פנחס זעליג נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בני משה יצחק נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בני אברהם יודא נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בני נפתלי צבי נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בני יוסף מרדכי נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בני יחזקאל נ״י מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בתי חי׳ בראנא ובעלה צבי הערש ניימאן מיט זיין חשוב׳ע משפחה. בתי צירל ובעלה אליעזר זאב גרינשטיין מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בתי ריקל ובעלה אלעזר גליק מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בתי אסתר פיגא ובעלה בצלאל משה שווארץ מיט זיין חשוב׳ע משפחה, בתי זיסל ראצא ובעלה חיים יואל לעבאוויטש מיט זיין חשוב׳ע משפחה.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שכולם יעמדו על הברכה, ואזכה יחד עם זוגתי זלאטא תחי׳ לראות צאצאינו וצאצאי צאצאינו כלם הולכים בדרך ה׳ מתוך הרחבת הדעת נחת דקדושה עבגצבב״א אכי״ר.